भागीरथी श्रेष्ठको 'भूमिगत' कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक
शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय
विभागको एम.ए. दोस्रो वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनका
लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
विकास लम्साल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

२०७०

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, एम.ए. दोस्रो वर्षका छात्र **विकास लम्साल**ले भागीरथी श्रेष्ठको **'भूमिगत' कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । यसको समुचित मूल्याङ्कनका लागि म नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७०/०९/२६

....

प्रा.डा. कृष्णप्रसाद घिमिरे

शोध निर्देशक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौ

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र **विकास लम्साल**ले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको **'भूमिगत' कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन** नामक शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. **प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम** ....
   विभागीय प्रमुख

२. **प्रा.डा. कृष्णप्रसाद घिमिरे** ....
   शोधनिर्देशक

३. **उपप्रा. विष्णुप्रसाद ज्ञवाली** ....
   बाह्य परीक्षक

मिति : २०७०/१०/०९

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत **'भूमिगत' कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु प्रा.डा. कृष्णप्रसाद घिमिरेज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । शिक्षण तथा विविध व्यावहारिक कार्यको व्यस्तता हुँदाहुँदै पनि मलाई आफ्नो अमूल्य समय दिई शोधकार्यमा अभिप्रेरित गर्नुका साथै सचेत र सजग गराउँदै निरन्तरता प्रदान गरी प्रस्तुत शोधपत्रलाई यस रूपमा ल्याउन समुचित मार्ग निर्देशन गरिदिनु हुने शोध निर्देशक श्रद्धेय गुरु **प्रा.डा. कृष्णप्रसाद घिमिरे**प्रति सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध शीर्षकमा अध्ययन गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोध लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम तथा नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्ने त्रिभुवन विश्वविद्यालय, केन्द्रीय पुस्तकालय तथा कर्मचारी वर्गहरूप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

मेरो अध्ययनको यो क्षणसम्म पनि सदैव प्रेरित गर्ने तथा आर्थिक सेवा पुऱ्याउनु हुने मेरा बाबा, आमा, दाजु, भाउजू र दिदीहरूप्रति ऋणी छु । यस शोध कार्यको सामग्री सङ्कलनमा विविध पक्षबाट उचित सल्लाह दिने तथा सहयोग गर्ने रमेश लम्साल, गिरीराज न्यौपाने र सन्तोष लम्साललाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा आफ्नो व्यस्तता हुँदाहुँदै पनि लगनशीलतापूर्वक समयमा कम्प्युटर टाइप गरिदिने सुभाष खत्री र जनकबहादुर सामरीप्रति हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु । अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र : २०६७/०६९

मिति : २०७०।०९।२२

सम्पर्क सूत्रः ९८४००५२८९५

शोधार्थी

विकास लम्साल

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष

क्रमाङ्क : १०८

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

सङ्केत - सूची

अप्र.	:	अप्रकाशित
इ.सं	:	इश्वी सन्
क.स.	:	क्रम सङ्ख्या
डा.	:	डाक्टर
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ने.के.लि.	:	नेपाली केन्द्रीय विभाग
पृ.	:	पृष्ठ
वि.सं.	:	विक्रम सम्वत्
प्रा.	:	प्राध्यापक
नं.	:	नम्बर
ने.रा.प्र.प्रं	:	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
गो.द.बा.	:	गोरखा दक्षिण बाहु
रा.प.	:	राजपत्राङ्कीत
ना.सु.	:	नायब सुब्बा
का.मु.	:	कायम मुकायमा
दो.सं.	:	दोस्रो स्रस्करण
ते.सं.	:	तेस्रो संस्करण
चौ.सं	:	चौथो संस्करण
छै.सं.	:	छैटौँ संस्करण
सम्पा.	:	सम्पादक
शै.स.	:	शैक्षिक सत्र

विषयसूची

शोधनिर्देशकको सिफारिस क

स्वीकृति पत्र ख

कृतज्ञताज्ञापन ग

विषय सूची घ

सङ्केत-सूची छ

परिच्छेद : एक

शोधपरिचय १

१.१ परिचय १

१.२ समस्या कथन २

१.३ उद्देश्य २

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.५ अध्ययनको औचित्य र महत्व ५

१.६ शोधको सीमाङ्कन ५

१.७ सामग्री सङ्कलन विधि ५

१.८ सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि ५

१.९ शोधको रूपरेखा ६

परिच्छेद : दोस्रो

कथाकार भागीरथी श्रेष्ठको जीवनी, व्यक्तित्व र कथायात्रा

२.१ भागीरथी श्रेष्ठको परिचय र साहित्यिक व्यक्तित्व ७

२.१.१ पृष्ठभूमि ८

२.१.२ प्रेरणा ९

२.२ कथाकार भागीरथी श्रेष्ठका कृति लेखनका विविध आयामहरू ९

२.२.१ कथाकार व्यक्तित्व ९

२.२.२ उपन्यासकार व्यक्तित्व ११

२.२.३ निबन्धकार व्यक्तित्व १३

२.३ भागीरथी श्रेष्ठको व्यक्तित्व १३

२.३.१ साहित्यकार व्यक्तित्व १४
२.३.२ समाजसेवी व्यक्तित्व १४
२.३.३ शिक्षक प्रशासक व्यक्तित्व १५
२.४ भागीरथी श्रेष्ठको कथायात्रा र प्रवृत्ति १५
२.५ निष्कर्ष २२

परिच्छेद : तीन

भूमिगत कथासङ्ग्रहको विश्लेषण २३

३.१ कथा विश्लेषणमा सैद्धान्तिक आधारहरू २३
३.२ भूमिगत कथासङ्ग्रहका कथाहरूको विवेचना २७
३.२.१ अन्तराल कथाको विश्लेषण २८
३.२.२ अपराधबोध कथाको विश्लेषण ३०
३.२.३ ओझेल परेका प्रेमका किरणहरू कथाको विश्लेषण ३२
३.२.४ अँध्यारो फाटेपछि कथाको विश्लेषण ३४
३.२.५ विश्वास-अविश्वास कथाको विश्लेषण ३७
३.२.६ दह कथाको विश्लेषण ३९
३.२.७ तयार भयौ ? कथाको विश्लेषण ४१
३.२.८ काग र चिठी कथाको विश्लेषण ४३
३.२.९ सुन्दर झ्याल कथाको विश्लेषण ४५
३.२.१० पर्दा कथाको विश्लेषण ४७
३.२.११ त्यो कालो ढुङ्गा कथाको विश्लेषण ५०
३.२.१२ मौनताभित्र कथाको विश्लेषण ५२
३.२.१३ चिना कथाको विश्लेषण ५४
३.२.१४ पूर्णविराम कथाको विश्लेषण ५६
३.२.१५ चाँदीको करूवा कथाको विश्लेषण ५८
३.२.१६ घाम डुबेपछि कथाको विश्लेषण ६०
३.२.१७ भूमिगत कथाको विश्लेषण ६२
३.२.१८ आँधी कथाको विश्लेषण ६५

३.२.१९ दूरी कथाको विश्लेषण ६७

३.२.२० चुनौती कथाको विश्लेषण ६९

३.२.२१ वचनबद्धता कथाको विश्लेषण ७२

३.३ भूमिगत कथासङ्ग्रहको आख्यानीकरण ७४

३.४ निष्कर्ष ७७

परिच्छेद : चौथो

भागीरथी श्रेष्ठको कथात्मक प्रवृत्ति

४.१ सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्ति ७८

४.२ मनोवैज्ञानिक यथार्थवादी प्रवृत्ति ७८

४.३ प्रतीकवादी प्रवृत्ति ७९

४.४ अस्तित्ववादी-विसङ्गतिवादी प्रवृत्ति ७९

४.५ प्रकृतवादी प्रवृत्ति ७९

४.६ स्वैरकल्पनात्मक प्रवृत्ति ७९

४.७ व्यङ्ग्यात्मकता ८०

४.८ निम्न तथा मध्यम वर्गीय पात्रको चित्रण ८०

४.९ मानवतावादी दृष्टि ८०

४.१० उद्देश्यगत विविधता ८१

४.११ निष्कर्ष ८१

परिच्छेद : पाँच

उपसंहार

५.१ भूमिगत कथा सङ्ग्रहको सारांश ८३

५.२ निष्कर्ष ८४

५.३ सम्भावित शोधशीर्षक ८५

सन्दर्भग्रन्थ सूची ८६

परिच्छेद : एक

शोध परिचय

१.१ परिचय

कथाकार भागीरथी श्रेष्ठको जन्म वि.सं. २००५ असोज १४ गते तदनुसार ई. १९४८ सेप्टेम्बर २ तारिकका दिन लुम्बिनी अञ्चलको गुल्मी जिल्ला अन्तर्गत पर्ने रिडी बजारमा भएको हो । बाबु राजकुमार श्रेष्ठ र आमा जानकी श्रेष्ठका दोस्रो सनतानका रूपमा भागीरथीको जन्म भएको हो । भागीरथीको न्वारनको नाम सिद्धिकुमारी हो तापनि उनको बोलाउने नाम भागीरथी नै रह्यो ।

वि.सं. २०२३ सालमा रिडी हाइस्कुलको मुखपत्र 'रुरु' मा प्रकाशित 'प्रवलइच्छा' नै उनको पहिलो कथा हो । यस पछिको सिर्जना यात्राको प्रथम दशकमा उनका कथा त्यति प्रकाशित भएनन् तापनि वि.सं. २०३४-०३५ देखि यता समसामयिक पत्र-पत्रिकामा उनका कथाहरू प्रकाशित हुँदै आएका छन् । आजसम्म भागीरथीका ६ वटा कथा सङ्ग्रह क्रमशः 'क्रमशः' (२०४३) 'मोहदंश' (२०४४) 'विभ्रम' (२०५०) 'रङ्गीन पोखरी' (२०५०) 'भूमिगत' (२०६२) र 'रातो गुलाफ' (२०६६) प्रकाशित भइसकेका छन् ।

भागीरथी श्रेष्ठका कथामा समग्र सामाजिक परिस्थिति, नारीका व्यक्त-अव्यक्त पीडा पुरुषका ज्यादती र नारी जागरणका भावको अभिव्यक्ति व्यक्त गरिएको छ । उनका कथामा नारी चेतना, व्यवहारिक जीवनका नारीको भूमिका र समाज सुधारको सन्देश दिने प्रवृत्ति रहेको छ । भागीरथीका कथामा व्यङ्ग्यात्मक शैली प्रयोगको प्रवृत्ति पनि रहेको छ । ती कथामा क्रमशः हराउँदै भएको मानवता जनताको दुःख कष्टतिर ध्यान नदिने लोभी सत्ताधारीहरूप्रति तीव्र रूपमा व्यङ्ग्य गर्ने प्रवृत्ति रहेको छ ।

भागीरथी श्रेष्ठको 'भूमिगत' (२०६२) कथा सङ्ग्रह साझा प्रकाशनद्वारा प्रकाशित कथासङ्ग्रह हो । यो श्रेष्ठको पाँचौं कथा सङ्ग्रहका रूपमा प्रकाशित भएको छ । भूमिगत कथा सङ्ग्रहमा अन्तराल, अपराधबोध, ओझेल परेका प्रेमका किरणहरू, अँध्यारो फाटेपछि, विश्वास-अविश्वास, दह, तयार भयौ ? काग र चिठी सुन्दर झ्याल, पर्दा, त्यो काले ढुङ्गा, मौनता भित्र, चिना, पूर्णविराम, चाँदीको करुवा, घाम डुबेपछि, भूमिगत, आँधी, दूरी, चुनौती

र वचन बद्धता गरी जम्मा २१ ओटा कथा रहेका छन । यस सङ्ग्रहमा सङगृहीत कथाहरूमा शहरी र ग्रामीण दुवै परिवेशको प्रयोग रहेको छ । यस कथा सङ्ग्रह मार्फत कथाकार श्रेष्ठको नेपाली समाजका परम्परागत मानसिकता, असमानता र विकृति-विसङ्गतिहरूलाई राम्ररी कथात्मक अभिव्यक्ति दिन सफल भएकी छिन् । भागीरथी श्रेष्ठको भाषाशैली सरल र रोचक छ । श्रेष्ठका कथाको प्रारम्भ अति नै आकर्षक छ तिनले मध्यम र निम्नमध्यम वर्गीय समाजको साँचो प्रतिनिधित्व गर्छन् ।

१.२ समस्या कथन

आधुनिक नेपाली कथाकार भागीरथी श्रेष्ठको कथा यात्राको पाँचौं चरणमा प्रकाशित 'भूमिगत' कथा सङ्ग्रहमा केन्द्रित भएर कृतिपरक अध्ययन विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्नको लागि यो शोधपत्र तयार पारिएको छ । यसका मुख्य समस्याहरू यस प्रकार छन् : -

(क) कथागत तत्वका आधारमा 'भूमिगत' कथासङ्ग्रहका कथा के कस्ता रहेका छन् ?

(ख) कथा प्रवृत्तिका आधारमा 'भूमिगत' कथा सङ्ग्रहको विश्लेषण के कसरी गर्न सकिन्छ ?

१.३ उद्देश्य

प्रस्तुत शोधपत्रको उद्देश्य 'भूमिगत' कथासङ्ग्रह भित्रका कथाहरूमा केन्द्रित रही कृतिपरक अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कनका साथै शैली, शिल्प र सङ्गठनको स्वरूप पहिचान गर्दै उक्त कथासङ्ग्रहका कथाहरूको वैशिष्य एवम् मूल्यको खोजी गर्नु रहेको छ । यसका मुख्य उद्देश्यहरू निम्नलिखित छन् :-

(क) कथागत तत्वका आधारमा 'भूमिगत' कथा सङ्ग्रहका कथाको निरूपण गर्नु,

(ख) कथा प्रवृत्तिका आधारमा 'भूमिगत' कथा सङ्ग्रहको मूल्याङ्कन गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

आधुनिक नेपाली साहित्यमा कथा विधामार्फत परिचित भागीरथी श्रेष्ठको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा प्रशस्त अध्ययन विश्लेषण र समीक्षा भएको छ । श्रेष्ठको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा भएका तिनै अध्ययनलाई यहाँ कालक्रमिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

हेमकुमार गौतम (२०५१) ले **भागीरथी श्रेष्ठको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व** शीर्षकको अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्रमा कथाकार भागीरथी श्रेष्ठले समाजमा घटेका र घट्न सक्ने घटनाहरू तथा व्यक्तिका मानसिक प्रवृत्तिलाई नै आफ्ना कथाको मूल विषयगत वस्तु बनाएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरेका छन् । उनको यो अध्ययन कथाकार भागीरथी श्रेष्ठका कथाको कृतिपरक अध्ययन गर्नका लागि आंशिक रूपमा सहयोगी देखिन्छ ।

माधवप्रसाद पोखेल (२०५९) ले **समकालीन साहित्यमा भागीरथी श्रेष्ठका कथाको एक झल्को** शीर्षकको लेख लेखेका छन् । उनले यस लेखमा सामाजिक र पारिवारिक अन्यायले आफ्ना मनमा उठेका प्रतिक्रियाको विष निकास गर्नका लागि कथा लेख्ने कथाकारका रूपमा भागीरथी श्रेष्ठलाई चिनाएका छन् । पोखेलको यो अध्ययन पनि प्रस्तुत शोधकार्यका लागि सान्दर्भिक नै देखिन्छ ।

लीला लुइटेल (२०५९) ले **समकालीन साहित्यमा महिला लेखन र आधुनिक नेपाली कथा** शीर्षकको लेख लेखेकी छन् उनले यस लेखमा परिपुष्ट कथानक, यथोचित बिम्ब र प्रतिकहरूको संयोजन काव्यात्मक भाषा भागीरथी श्रेष्ठका कथागत वैशिष्ट्य हुन् भनिएको पाइन्छ । उनको यो अध्ययन प्रस्तुत शोध कार्यका लागि उपयोगी नै देखिन्छ ।

सुधा त्रिपाठी (२०५९) ले **समकालीन साहित्यमा महिला कथा लेखनको इतिहास** शीर्षकको लेखमा भागीरथी श्रेष्ठलाई एक सशक्त महिला कथाकारका रूपमा प्रस्तुत गर्दै उनको कथा लेखनको परिचय दिएकी छन् । त्रिपाठीको यो अध्ययन पनि प्रस्तुत शोधकार्यका लागि सान्दर्भिक नै देखिन्छ ।

भूमिगत कथासङ्ग्रह (२०६२) को **प्रकाशकीय**मा यस कथासङ्ग्रहका कथाहरूमा नेपाली समाजका विविध पक्षको चित्रणका साथै मूलतः नारी संवेदनालाई प्रस्तुत गरिएको छ र यो नै कृतिको विशिष्ट पक्ष हो भनिएको पाइन्छ । यसप्रकार भूमिगत कथा सङ्ग्रहकै केन्द्रमा अभिव्यक्त विचार यस शोधकार्यका लागि उपयोगी ठहर्छ ।

कृष्णप्रसाद घिमिरे (२०६३) ले **आधुनिक नेपाली र २०२० पछिका प्रमुख प्रवृत्तिहरू** शीर्षक अन्तर्गत चालिसको दशकका कथाका कृति र प्रवृत्तिहरू उपशीर्षकमा भागीरथी श्रेष्ठलाई यस समयमा कलम चलाउने कथाकारका रुपमा चिनाउँदै उनका कथामा स्वतन्त्रताप्रतिको चाहना, गुम्सिएको राजनीतिको प्रस्फुटन, राष्ट्रिय समयको पहिचान, नारी

स्वतन्त्रता शोषणविहीन समाजको परिकल्पना जस्ता प्रवृत्ति पाइने कुरा उल्लेख गरेका छन् । उनको यो अध्ययन प्रस्तुत शोधकार्यका लागि उपयोगी नै देखिन्छ ।

कृष्णप्रसाद घिमिरे (२०६५) ले मधुपर्कमा **समसामयिक कथाको अपलोड** शीर्षकको लेखमा भागीरथी श्रेष्ठलाई सामाजिक परिवेशका केन्द्रमा कथा लेख्ने एक सक्षम कथाकारका रूपमा चिनाएका छन् । उनको यो अध्ययन प्रस्तुत शोधकार्यका लागि उपयोगी नै देखिन्छ ।

गोविन्द्रराज भट्टराई (२०६५) ले मधुपर्कको **नेपाली कथामा उत्तरआधुनिकताको प्रारम्भिक सर्वेक्षण** शीर्षकको लेखमा भागीरथी श्रेष्ठलाई सामाजिक यथार्थवादी कथाकारका रूपमा चिनाएका छन् । भट्टराईले यस लेखमा पारिवारिक प्रेम, धोका र मिलनको प्रसङ्गलाई नारी जीवनका कथा व्यथा र गाथासँग जोडेर अभिव्यक्त गर्नु श्रेष्ठको विशेष चाख रहेको देखिन्छ भन्ने कुरालाई आफ्नो अध्ययनमा भट्टराइले देखाउन खोजेका छन् । उनको यो अध्ययन पनि प्रस्तुत शोधकार्यका लागि सहयोगी नै हुने देखिन्छ ।

ज्ञानु पाण्डे (२०६५) ले मधुपर्कको **नेपाली कथा साहित्यमा नारी हस्ताक्षर समवयष्क नारी स्रष्टा** शीर्षकको लेखमा भागीरथी श्रेष्ठलाई एक सशक्त नारी कथाकारका रूपमा उल्लेख गर्दै सामाजिक यथार्थवादी विषयवस्तुलाई मनोविज्ञानको लेप लगाएर पुरुष र नारी बिच हुने असमानताको अन्त्य चाहेकी छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेकी छन् । पाण्डेको यो अध्ययन प्रस्तुत शोधकार्यका लागि सहयोगी नै देखिन्छ ।

गिरिराज न्यौपाने (२०६८) ले **समसामयिक नेपाली कथाका प्रवृत्ति** शीर्षकको स्नातकोत्तर शोधपत्रमा भागीरथी श्रेष्ठका कथात्मक प्रवृत्तिको उल्लेख गरेका छन् । सामाजिक विषयवस्तुको चयन, पात्रको अल्पता, आकारका दृष्टिले छोटा कथाको संरचना, दुवै दृष्टिविन्दुको समानुपातिक प्रयोग, नेपाली परिवेश तथा संस्कृतिको यथार्थ चित्रण भागीरथी श्रेष्ठका कथागत विशेषता हुन् भन्ने न्यौपानेको निष्कर्ष छ । उनको यो अध्ययन प्रस्तुत शोध कार्यका लागि उपयोगी देखिन्छ । उपर्युक्त अध्ययनहरू भागीरथी श्रेष्ठको कथाकार व्यक्तित्वसँग जोडिएका अध्ययनहरू हुन् ।

भागीरथी श्रेष्ठको कथा यात्रामा देखिन आएका केही पक्षहरूलाई मात्र यी अध्ययनले देखाउन सकेका छन् । अझ छुट्टा छुट्टै कथा सङ्ग्रहको अध्ययन र विश्लेषण गरिएकै छैन । भूमिगत कथा सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययनका केन्द्रमा उपर्युक्त अध्ययनहरू अपूर्ण नै छन् ।

तसर्थ कथाको सैद्धान्तिक आधारमा भूमिगत कथासङ्ग्रहको अध्ययन एवम् विश्लेषण गर्ने काम प्रस्तुत शोधकार्य मार्फत गरिएको छ ।

१.५ अध्ययनको औचित्य र महत्व

भागीरथी श्रेष्ठ आधुनिक नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा सशक्त प्रतिभा हुन् । उनको मुख्य भाषा नेपाली नभए पनि दोस्रो भाषाकै रूपमा ग्रहण गरे तापनि नेपाली साहित्यका कथा, कविता, उपन्यास, निबन्ध जस्ता प्रायः सबै विधामा आफ्नो कलम चलाएकी छिन् । धेरै जसो विधामा कलम चलाए तापनि श्रेष्ठलाई नेपाली साहित्यमा चिनाउने साहित्यिक विधा कथा हो । उनले आफ्नो साहित्य साधनाको अवधिभर करिब दस दर्जन जति कथा लेखेर यस विधालाई अझ उर्वर बनाउन लागि परेको देखिन्छ । आधुनिक कथाको उत्तरवर्ती चरणको प्रतिनिधित्व गर्ने कथाकार मध्ये भागीरथी श्रेष्ठ पनि एक मानिन्छन् ।

१.६ शोधको सीमाङ्कन

सामाजिक यथार्थवादी कथाकार श्रेष्ठका विभिन्न ६ वटा कथासङ्ग्रह प्रकाशित छन् । तर प्रस्तुत शोधपत्र कथाकार श्रेष्ठको 'भूमिगत' कथा सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययनमा सीमित रहेको छ । 'भूमिगत' कथासङ्ग्रहका कथाको अध्ययन विश्लेषण गर्ने क्रममा कथाको विधागत तत्वलाई मुख्य आधार मानिएको छ । यो नै यस शोधको सीमा हो ।

१.७ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्नका लागि विशेष गरेर पुस्तकालय विधिलाई सामग्री सङ्कलनको प्रमुख आधार बनाइएको छ । 'भूमिगत' कथा सङ्ग्रह यस अध्ययनको आधार र कृतित्वका बारेमा प्राप्त लेख समालोचना, टिप्पणी आदि सहयोगी सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएका छन् ।

१.८ सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्न विश्लेषणात्मक विधि अपनाइएको छ । 'भूमिगत' कथा सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन गर्ने ढाँचा सैद्धान्तिक रहेको छ । यसका लागि कथा सिद्धान्त र कथाको विधागत तत्वलाई आधार मानिएको छ । कथाको अध्ययन विधि व्याख्या विश्लेषणात्मक रहेको छ र सोही माध्यमबाट नै अध्ययनको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.९ शोधको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई व्यवस्थित वैज्ञानिक र प्रभावकारी बनाउन शोधलाई विभिन्न प्रकरणमा विभाजन गरेर तयार गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रको रूपरेखा निम्न प्रकारको रहेको छ :-

परिच्छेद एक - शोधपत्रको परिचय

परिच्छेद दुई - कथाकार भागीरथी श्रेष्ठको जीवनी, व्यक्तित्व र कथायात्रा

परिच्छेद तिन - 'भूमिगत' कथासङ्ग्रहको विश्लेषण

परिच्छेद चार - भागीरथी श्रेष्ठको कथात्मक प्रवृत्ति

परिच्छेद पाँच - उपसंहार

सन्दर्भसामग्री सूची

परिच्छेद : दुई

कथाकार भागीरथी श्रेष्ठको जीवनी, व्यक्तित्व र कथायात्रा

२.१ भागीरथी श्रेष्ठको परिचय र साहित्यिक व्यक्तित्व

भागीरथी श्रेष्ठको जन्म वि.सं. २००५ असोज १४ गते तदनुसार इ. १९४८ सेप्टेम्बर २ तारिकका दिन लुम्बिनी अञ्चलको गुल्मी जिल्ला अन्तर्गत पर्ने रिडी बजारमा भएको हो । बाबु राजकुमार श्रेष्ठ र आमा जानकी श्रेष्ठका कोखमा दोस्रो सन्तान तथा एक्ली छोरीका रूपमा भागीरथीको जन्म भएको हो (गौतम, २०५१:१) । भागीरथीको न्वारनको नाम सिद्धिकुमारी हो तापनि सानैदेखि उनको बोलाउने नाम भागीरथी नै रह्यो ।

तिस वर्षसम्म हुलाकमा जागिरे जीवन बिताएका राजकुमार श्रेष्ठ परिश्रम र इमान्दारीलाई सधैँ सम्मान गर्थे । त्यसताका रिडी बजारका प्रसिद्ध समाजकर्मी, परोपकारी र शिक्षा प्रेमीका रूपमा पनि यिनी परिचित थिए । आमा जानकी श्रेष्ठ पनि कुशल गृहिणी, परोपकारी र सरल हृदया नारी थिइन् । धर्मकर्ममा आस्था तथा विश्वास राख्ने हुनाले यिनका घरमा बिहान बेलुका सधैँ पाठ-पूजा हुन्थ्यो (गौतम २०५१:१) । रिडी बजारको मध्यम वर्गीय नेवार परिवारमा भागीरथीको जन्म भएको थियो । यिनका एक दाजु र तिन भाइहरू थिए ।

भागीरथीका पिता सरकारी जागिरे हुनाका साथै पैतृक जग्गा-जमीन पनि प्रशस्त भएकाले घरको आर्थिक स्थिति राम्रो थियो । जागिरबाट अवकाश पाएपछि पनि बाबुले स्वतन्त्र व्यापार व्यवसाय अँगालेकाले उनको परिवारले कहिल्यै आर्थिक कठिनाइको सामाना गर्नु परेन (गौतम, २०५१:१) ।

बाबु-आमाी एक्ली छोरीका रूपमा जन्मिएका भागीरथीको बाल्यकालमा आमा बाबुबाट प्रशस्त माया र प्रेम पाएकी थिइन् भने सुन्दर आकर्षक तथा स्वस्थ बाल व्यक्तित्वका कारणले गर्दा उनले छिमेकका सबै व्यक्तिको स्नेह पाएकी थिएन । त्यसैले सानै उमेरदेखि भागीरथीको मानसिकतामा पनि अरूप्रति दया-माया तथा सद्भावनाको छाप बस्दै आएको थियो । घरमा हजुरआमाको हेरचाह गर्ने बाबु-आमा हुँदाहुँदै पनि हजुरआमा प्रति

भागीरथी श्रेष्ठको विशेष स्नेह रहने गर्थ्यौं । उनी साने उमेरदेखि हजुरआमाको हेरचाह गर्दथिन् ।

भागीरथी श्रेष्ठमा सानै उमेरदेखि धर्मकर्म प्रति रुचि थियो । उनी सधैँजसो साथीसँग मिलेर मन्दिरमा पूजा गर्न जान्थिन् । पढाइप्रति उनी त्यत्तिकै ध्यान दिन्थिन् । यिनै गुणहरूले गर्दा आफ्नो परिवार र छरछिमेकमा समेत उनी सानैदेखि एउटी आदर्श बालिकाको रूपमा परिचित थिइन् (गौतम, २०५१:२) ।

२.१.१ पृष्ठभूमि

भागीरथी श्रेष्ठ मध्यम वर्गीय नेवार परिवारमा जन्मिएकी नारी हुन् । उनले सानै उमेरदेखि विद्यालयमा शिक्षा प्राप्त गर्ने सुविधा पाएकी थिइन् । गुल्मीको रिडी हाई स्कुलबाट माध्यमिक स्तरसम्मको पढाइ पूरा गरी वि.सं. २०२३ सालमा त्यही विद्यालयबाट एस.एल.सी. उत्तीर्ण गर्ने जम्मा तीन जना विद्यार्थीमध्ये भागीरथी एकमात्र छात्रा थिइन् (गौतम २०५१:३) । त्यसपछि भागीरथीमा उच्च शिक्षा हासिल गर्ने तीव्र चाहना भएर पनि उनले त्यसलाई एक वर्षसम्म परिपूर्ति गर्ने सु-अवसर पाइनन् । त्यसताका रिडी बजारमा कलेजको स्थापना भएको थिएन र बाहिर पढ्न पठाउनलाई छोरीको उमेर पुगेकाले आमाबाबुलाई व्यवहारिक कठिनाइ थियो । अन्ततः उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने इच्छा अभिलाषालाई पूरा गर्न वि.सं. २०२४ सालमा काठमाडौं आइन् र पद्मकन्या कलेजमा इन्टरमिडियट तहको नियमित छात्राका रूपमा भर्ना भई पढ्न थालिन् (श्रेष्ठ, २०४८:१) । उनले पद्मकन्या कलेजमा इन्टरमिडियत तहको पढाइ द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण गरिन् । त्यसै साल उनी वैवाहिक जीवनमा आबद्ध भइन् र विवाहपछि श्रीमानसँगै बस्ने थालेकाले दुई वर्षसम्म अध्ययनबाट बिमुख बनिन् (गौतम, २०५१:४) ।

श्रीमानको काठमाडौं सरुवा भए लगत्तै उनी २०२८ सालमा पुनः पद्मकन्या कलेजमा स्नातक तहमा भर्ना भइन् । वि.सं. २०३६ सालमा व्यक्तिगत (प्राइभेट) विद्यार्थीका रूपमा सामेल भई त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट स्नातक तह दोस्रो श्रेणीमा उत्तीर्ण गरिन् (गौतम, २०५१:४)

२.१.२ प्रेरणा

भागीरथी श्रेष्ठले आमाको काखदेखि नै लेखनकार्य सुरु गरे तापनि उनले सानै उमेरदेखि नै सिर्जनाको रहर देखाउन थालेकी हुन् । विद्यालय जीवनदेखि नै उनीभित्रको सिर्जन क्षमता उनका सिर्जनामा चलमलाउन थालेको हो । उनको औपचारिक साहित्य यात्रा चाहिँ वि.सं. २०२३ सालमा रिडी हाइस्कुलको मुखपत्र 'रूरू' मा प्रकाशित 'प्रवलइच्छा' कथाबाट प्रारम्भ भएको हो (गौतम, २०५१:९) । सानै उमेरदेखि विभिन्न साहित्यकारहरूसँगको सम्पर्क सामीप्य र भेटघाटले गर्दा साहित्यतर्फ उनको झुकाव बढ्दै गएको हो । उनी साहित्यकार मोदनाथ प्रश्रितसँगको पारिवारिक सम्बन्धले गर्दा साहित्य सिर्जनामा प्रेरित भएकी थिइन् । उनलाई ग्रामीण स्तरदेखि हजुरआमा र आफ्नै बुबाले पनि प्रेरित गरेको पाइन्छ ।

यसैगरी आफ्ना सिर्जनात्मक कार्यका निम्ति विभिन्न साहित्यिक संघसंस्थाहरूबाट पदक तथा पुरस्कार प्राप्त भएबाट पनि भागीरथी साहित्य सिर्जनामा अझ बढी प्रेरित हुँदै गएकी हुन् (गौतम, २०५१:९) ।

२.२ कथाकार भागीरथी श्रेष्ठका कृति लेखनका विविध आयामहरू

भागीरथी श्रेष्ठको साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएको देखिन्छ । उनको साहित्यिक कृतिलेखनका ती प्रमुख व्यक्तित्वलाई यस प्रकार देखाउन सकिन्छ ।

२.२.१ कथाकार व्यक्तित्व

भागीरथी श्रेष्ठले समाजमा घटेका र घट्न सक्ने घटनाहरू तथा व्यक्तिका मानसिक प्रवृत्तिलाई नै आफ्नो कथाको मूल विषयवस्तु बनाएकी छन् (गौतम, २०५१:३८) । भागीरथीको कथालेखन वि.सं. २०२३ सालमा रिडी हाइस्कुलको मुखपत्र 'रुरु' मा प्रकाशित 'प्रबल इच्छा' नै उनको पहिलो कथा हो । भागीरथीका 'क्रमशः' (२०४३) 'मोहदशं' (२०४४), 'विश्राम' (२०५०), 'रङ्गीन पोखरी' (२०५०) र 'भूमिगत' (२०६२) प्रकाशित भएका कथासङ्ग्रह हुन् । सामाजिक विषयवस्तुको चयन, थोरै पात्र भएका आकारका दृष्टिले छोटा, दुवै दृष्टिविन्दुको समानुपातिक प्रयोग, नेपाली परिवेश तथा संस्कृतिको यथार्थ चित्रण उनका कथागत विशेषता हुन् (न्यौपाने, २०६८:३७) । सामाजिक र पारिवारिक अन्यायले

आफ्नो मनमा उठेका प्रतिक्रियाको विश्व निकास गर्नका लागि उनी लेख्छिन् (पोखेल, २०५९:३२७) ।

'क्रमशः' कथा सङ्ग्रहमा अधिकांश कथाहरू सामाजिक प्रवृत्तिका छन् । यसका धेरैजसो कथाहरू सहरिया सामाजिक पृष्ठभूमिलाई लिएर लेखिएका छन् । ग्रामीण जीवनलाई लिएर लेखिएका यस सङ्ग्रहको एकमात्र कथा 'समर्पण' हो । यस कथा सङ्ग्रहमा भागीरथीले समपूर्ण नेपाली घर-परिवारलाई नै मुख्य विषय बनाएकी छिन् । यस सङ्ग्रहका सम्पूर्ण कथालाई साामजिक कथा भन्न सकिन्छ । 'क्रमशः' कथा सङ्ग्रहका कतिपय कथाहरू मनोविश्लेषणात्मक पनि छन् (गौतम, २०५१:४०) ।

'मोहदंश' कथा सङ्ग्रहमा पनि कथाकार भागीरथीले समाजमा घट्न सक्ने विविध घटनाहरूलाई नै मूल विषयवस्तु बनाएकी छन् । व्यक्तिका विभिन्न सामाजिक परिस्थिति र मनस्थितिको चित्रण गर्दै प्रस्तुत गरिएका यस सङ्ग्रहका कथाहरू यथार्थवादी प्रवृत्तिका छन् । नारी र पुरुष दुवैका मानसिक स्थितिलाई लिएर तयार पारिएका ती कथाहरूमा बासनात्मक असन्तुष्टिबाट सिर्जना भएको विकृति र विसङ्गतिलाई मूल रूपमा देखाउन खोजिएको छ । कतिपय कथामा व्यक्ति र समाजका आर्थिक र संस्कारगत विसङ्गतिलाई पनि प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ । मोहदंशका सम्पूर्ण कथाहरू नेपाली समाज र परिवेशलाई लिएर प्रस्तुत गरिएका छन् । यस सङ्ग्रहबाट कथाकारले नेपाली संस्कृतिको झल्को दिन खोजेको पाइन्छ । कथाकार भागीरथीले समाजमा घटेका र घट्न सक्ने घटनाहरू बिच व्यक्तिका विविध मानसिक स्थितिलाई नै लक्षित गरेको पाइन्छ ।

'विभ्रम' कथा सङ्ग्रह कथाकार श्रेष्ठको तेस्रो कथा सङ्ग्रह हो । यस सङ्ग्रहका कथामा पनि मूलतः मानिसकै जीवनमा घट्न सक्ने विषयलाई समेटेको छ । यस सङ्ग्रहमा ग्रामीण, पृष्ठभूमिमा लेखिएका कथा केवल दुई वटा छन् र ती 'अवसान' र 'तेह्रवर्षपछि' कथामा आर्थिक रूपमा कमजोर भए तापनि छोरीको सेवा आफैले गर्नु परेको विवशता बोकेका बाबुको यथार्थ स्थितिको चित्रण गरिएको छ । 'तेह्रवर्षपछि' कथामा तेह्रवर्षपछि पति घर लाहुरबाट फर्कदा पनि सासुले बुहारीमाथि गरेको बुहार्तनको कथा प्रस्तुत गरिएको छ ।

'रङ्गीन पोखरी' कथा सङ्ग्रह भागीरथी श्रेष्ठको चौथो कथा सङ्ग्रह हो । यसलाई लघुकथा भनिएको छ । यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित कथाहरूमा वर्तमान युगका विकृति र

विसङ्गतिहरूलाई नै कथाको मूल स्रोत बनाइएको छ । भागीरथीका पूर्ववर्ती कथा सङ्ग्रहमा व्यक्ति अन्तर्मनका विकृतिहरूलाई बढी मात्रामा ग्रहण गरिएको पाइन्छ भने यस सङ्ग्रहका कथामा चाहिँ व्यक्ति जीवनभन्दा सिङ्गो समाज र राष्ट्रिय जीवनमा व्याप्त विसङ्गति र विकृतिलाई समेटिएको छ ।

'भूमिगत' कथासङ्ग्रह प्रकाशनका दृष्टिले २०६२ सालमा प्रकाशित कथा सङ्ग्रह हो । यो सङ्ग्रह पनि नेपाली जनजीवनको प्रतिनिधित्व गर्ने कथा सङ्ग्रह मानिन्छ । यस सङ्ग्रहमा पनि नेपाली समाजको व्यवहारिक चित्रण गरिएको छ । धेरै समयपछि घर फर्कदा ससुरा बुहारी बीचको सम्बन्धमा शङ्का गर्ने लोग्नेको मनस्थितिको चित्रण गरी शारीरिक सम्बन्ध केवल तनावको विश्राम हो भन्ने देखाइएको छ । 'अपराध बोध' कथा पनि गल्ती गर्दा सोच्न नसक्ने र पछि गएर आफूले गरेको अपराधको महसुस गर्ने प्रति व्यङ्ग्य गरिएको कथा हो । यो सङ्ग्रह पनि नेपाली ग्रामीण जनजीवनको यथार्थ प्रस्तुति मान्न सकिन्छ । समसामयिक नेपाली कथाको तीखो व्यङ्ग्य यस 'भूमिगत' कथा सङ्ग्रहमा पाइन्छ ।

२.२.२ उपन्यासकार व्यक्तित्व

भागीरथी श्रेष्ठ कथाकार, निबन्धकारका साथै उपन्यासकार पनि हुन् । उनका हालसम्म २ वटा औपन्यासिक कृति रहेका छन् । 'मालती' वि.सं. २०३४ सालमा लेखि तीन वर्षपछि प्रकाशनमा आएको पाइन्छ । उनका दुवै उपन्यास सामाजिक यथार्थवादी विषयवस्तुमा आधारित भएर लेखिएका छन् । जसमध्ये 'यस्तो एउटा आकाश' पनि ग्रामीण नेपाली समाज व्यवस्थामा रहेको जातपातको भेदभाव आर्थिक स्थितिले पैदा हुने उचनिचको भावना र समाजमा विद्यमान शोषण, अन्याय, अत्याचारको चित्रण यस उपन्यासमा गरिएको छ (श्रेष्ठ, २०३४:३) ।

'मालती' उपन्यासमा प्रमुख चरित्र मालतीको जीवनमा घटेका घटनाहरूको केन्द्रीयतामा 'मालती' उपन्यास निर्मित भएको छ । प्रमुख चरित्र मालतीकै नामबाट उपन्यासको नामकरण गरिएको छ । यस उपन्यासमा थुप्रै चरित्रहरू देखा पर्छन् । मालती, माधव र समीर यसका प्रमुख चरित्र हुन् । राम, पुतली, चमेली, उजेली, रीता, खिमे र अध्यापिका युवती यस उपन्यासका सहायक चरित्र हुन् । यस उपन्यासमा ग्रामीण यथार्थको

चित्रण गर्दा उनले ठाउँ ठाउँमा स्थानीय भाषिकाको प्रयोग गरेको पाइन्छ (गौतम, २०५१:२०) ।

'मालती' उपन्यासको कथानक उखान टुक्काको प्रयोग गरेका कारण अलि रोमाञ्चक बन्न पुगेको छ । यस उपन्यासमा भागीरथीले वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरेकी छन् । ठाउँ ठाउँमा संवादको प्रयोग गरिएकाले प्रस्तुत उपन्यासको शैलीमा नाटकीय विशेषता पनि झल्किन्छ । कवितात्मक भाषाशैलीको प्रयोगले उपन्यास मार्मिक बन्न पुगेको छ ।

'मालती' उपन्यासमा मालती एउटा निम्न वर्गीय नारी पात्रका रूपमा चित्रित छ । उसको ब्राह्मण पुत्र माधवसँग विवाह भएको छ । उनीहरू कलकत्तामा डेरा गरी बस्दछन् । यस्तै क्रममा समीरसँग उनीहरूको मित्रता बढ्न पुग्छ । मालतीको रूपमा मोहित भएको समीरले रीताको सहायताले उसलाई अपहरण गरी आफ्नो घर नैनीताल पुऱ्याउँछ । पाँच वर्षसम्म मालती नैनीताल रहन्छे । उसका दुई छोरा जन्मन्छन् । एकदिन होटेलमा मालतीको साथी खिमेसँग भेट हुन्छ । उनीहरू त्यहाँबाट भाग्ने बन्दोबस्त मिलाउँछन् । गाउँमा आई पुग्दा माधव सम्पत्ति फिर्ता गर्न आउँछ तर मातलीको कुनै वास्ता गर्दैन । यता मालती प्रेमाघातमा परी आत्महत्या गर्न चाहन्छे ।

यस क्रममा एकजना शिक्षित अध्यापिकाले रोक्छिन् र उनले मालतीलाई शिक्षिका बन्ने प्रेरणा दिन्छिन् । आत्महत्या हुनबाट बचाउँछिन् । यत्तिकैमा उपन्यासको कथानको अन्त्य हुन्छ ।

'यस्तो एउटा आकाश' उपन्यास भागीरथीको दोस्रो उपन्यास हो । यसबाहेक हालसम्म उनका अन्य उपन्यास प्राप्त छैनन् । यो उपन्यास सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित छ । यस उपन्यासका पात्रहरूको चत्रिमार्फत समाजमा विद्यमान विवाहित लोग्ने पनि प्रेमिका राख्ने तथा दाइभाइको साइनो गाँसेर यौनको तृप्ती गर्ने भ्रष्ट आचरण भएका व्यक्तिहरूलाई घचघचाएको छ । यस उपन्यासले सुमन र सुधा बिचको पवित्र सम्बन्धलाई धुमिल्याउने 'आरती' जस्ता असल युवतीको राम्रो व्यङ्ग्य प्रस्तुत गरेको छ । यो उपन्यास पनि सामाजिक यथार्थ प्रकृतिमा आधारित रहेको छ ।

२.२.३ निबन्धकार व्यक्तित्व

भागीरथी श्रेष्ठले कथा, उपन्यासका अतिरिक्त निबन्ध **आत्मकथा तथा संस्मरण** जस्ता विधामा पनि कलम चलाएकी छन् । उनका निबन्धमा 'मानसरोवर यात्रा एक मीठो सम्झना', 'आत्म विश्वासको पहिलो दाण' 'छोरा प्रतिको धारणा' 'घरबाहिर पनि भूमिकाको चाहना' र 'जनहृदयमा उनिएकी अरुणा लामा' का साथै 'महिला समाज' जस्ता निबन्धले श्रेष्ठलाई अञ्चल स्तरीय साहित्यिक प्रतियोगितामा स्वर्ण पदक दिलाएको पाइन्छ ।

यद्यपि उनका निबन्धमा सामाजिक यथार्थ भावभूमि बाहेक अन्य गन्ध पाइदैन । भागीरथीले आफ्ना निबन्धमा प्रायः वस्तुपरक शैलीको प्रयोग गरेकी छन् भने केहीमा भने आत्मपरक शैलीको प्रयोग गरेकी छन् ।

सामाजिक विषयवस्तुलाई आधार बनाएर लेखिएका यी निबन्धहरूको सामाजिक मूल्य रहे तापनि जीवन र समाजका साश्वत पक्षहरूको प्रस्तुतिका दृष्टिले उनका निबन्धहरू त्यति उपलब्धीपूर्ण बन्न सकेका छैनन् ।

२.३ भागीरथी श्रेष्ठको व्यक्तित्व

लगभग सवा पाँच फुट उचाई तथा सामान्य गहुँ गोरो वर्णको अनुहार भएकी भागीरथी झ्वाट हेर्दा शान्त प्रकृतिकी देखिन्छिन् । बोलचालका दृष्टिले उनी आवश्यक कुराकानी मात्र गर्न रुचाउँछिन् । सरल तथा मृदुभाषी स्वभाव भए तापनि बाह्य रूपाकृतिलाई हेर्दा उनी सधैं कुनै न कुनै कुरामा असन्तुष्ट भए झैं देखिन्छिन् । पुरुष प्रभान समाजमा नारीले भोग्नु परेका कठिनाइ नै उनको असन्तुष्टिको कारण भएको देखिन्छ (गौतम, २०५१:१३) ।

उनको आफूले आँटेको काम पूरा गरी छाड्ने दृढ संकल्पशील व्यक्तित्व छ । जीवनका ६५ औं वसन्त पार गरिसकेकी भागीरथी स्वस्थ छन् र उनी आफ्ना पारिवारिक दायित्व समेत समाल्दै साहित्य साधनामा निरन्तर संलग्न हुँदै आएकी छन् (गौतम, २०५१:१३) ।

भागीरथी श्रेष्ठका व्यक्तित्वका अनेक पाटाहरूलाई यस प्रकार देखाउन सकिन्छ :

(क) साहित्यकार व्यक्तित्व

ख) समाजसेवी व्यक्तित्व

ग) शिक्षक प्रशासक व्यक्तित्व

२.३.१ साहित्यकार व्यक्तित्व

भागीरथी श्रेष्ठ नेपाली साहित्यमा बहुमुखी व्यक्तित्वका रूपमा परिचित छन् । उनको साहित्यिक व्यक्तित्वलाई मूलतः दुई रूपमा हेर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(क) स्रष्टा व्यक्तित्व

(ख) सम्पादक व्यक्तित्व

(क) स्रष्टा व्यक्तित्व

स्रष्टाका रूपमा भागीरथीले नेपाली साहित्यका विभिन्न विधामा कलम चलाएकी छन् । हालसम्म उनले १०० भन्दा बढी कथा लेखिसकेकी छन् । उनका जम्मा पाँच वटा कथा सङ्ग्रह र दुई वटा औपन्यासिक कृति प्रकाशित भएका छन् ।

विभिन्न पत्र-पत्रिकामा फुटकर रूपमा उनका कविता, गीत, निबन्ध तथा जीवनी रचना पनि प्रकाशित छन् । त्यसैले स्रष्टाका रूपमा साहित्यकार भागीरथीको बहुमुखी व्यक्तित्व निर्मित भएको छ ।

(ख) सम्पादक व्यक्तित्व

भागीरथी श्रेष्ठ सम्पादकका रूपमा पनि परिचित छन् । उनले वि.सं. २०२३ सालमा रिडी हाइस्कुलको मुखपत्र 'रूरू' पत्रिकाको सम्पादक मण्डलमा रहेर पत्रिका सम्पादनको कार्य थालेकी थिइन् । वि.सं. २०३१ सालमा काठमाडौंबाट प्रकाशित 'मिर्मिरे' पत्रिकाको सम्पादनको काम पनि गरेकी छन । यसका साथै उनले 'फूलबारी' पत्रिका तथा 'पाल्पाली दर्पण' सम्पादन मण्डलको सदस्य भएर काम गरेकी छन् (गौतम, २०५१:१४) ।

२.३.२ समाजसेवी व्यक्तित्व

भागीरथी श्रेष्ठ समाजसेवी पनि हुन् । उनले सानै उमेरदेखि समाजसेवी महिलाका रूपमा आफूलाई क्रियाशील तुल्याउँदै आएकी छन् । वि.सं. २०१५ सालमा कुशल नृत्य प्रदर्शन गरी श्री ५ महेन्द्रबाट रु. १०००।- बक्सिस पाएपछि सम्पूर्ण रकम आफूले अध्ययन

गरेको विद्यालयलाई अनुदान दिएकी थिइन । यसका साथै उनले विद्यालयको भौतिक विकासका लागि गाँउ गाउँमा नृत्य, नाटक प्रदर्शन गरेकी थिइन् (गौतम, २०५१:१५) ।

भागीरथी श्रेष्ठ समाजसेवाको प्रवल चाहनाले उनी कुनै पनि दलसँग आबद्ध भइनन् (गौतम, २०५१:१५) । यसरी समाजसेवाका क्षेत्रमा पनि भागीरथीले सानैदेखि रुचि राख्दै आएकी थिइन् । यो पनि उनको व्यक्तित्वको एक मह[illegible]वपूर्ण पाटो हो ।

२.३.३ शिक्षक प्रशासक व्यक्तित्व

भागीरथी श्रेष्ठले एउटी शिक्षिका र कार्यालय कर्मचारीका रूपमा लामो समयसम्म सेवा गरी शिक्षक तथा प्रशासक व्यक्तित्वको पनि निर्माण गरेको पाइन्छ । वि.सं. २०३०-३४ सालसम्म स्याङ्जा हाइस्कुलमा अध्यापिका भएर उनले शैक्षिक सेवा पुऱ्याएकी थिइन् । वि.सं. २०३६ सालमा सामुदायिक सेवा समन्वय समितिमा नायव सुब्बा पदमा रही ६ महिनासम्म काम गरिन् (गौतम, २०५१:१६) । अहिले उनी स्वतन्त्र व्यापार व्यवसायमा तल्लीन रहनुको साथै कलेजहरूमा अध्यापन गर्दै रहेका बुझिन्छ ।

भागीरथी श्रेष्ठ एक कुशल अध्यापिका, कर्मचारी, समाजसेवी र सफल गृहिणी रहेको पाइन्छ । उनले आफूलाई एक सिर्जनशील महिला साहित्यकार व्यक्तित्वको निर्माण गरेकी हुन् (गौतम, २०५१:१६) ।

२.४ भागीरथी श्रेष्ठको कथा यात्रा र प्रवृत्ति

भागीरथीले विद्यालय जीवनदेखि नै आफ्नो साहित्यिक यात्राको थालनी गरेकी हुन् । वि.सं. २०२३ सालमा रिडी हाइस्कुलको वार्षिक मुखपत्र 'रुरु' पत्रिकामा प्रकाशित 'प्रवल इच्छा' कथा नै उनको प्रथम प्रकाशित रचना हो (गौतम, २०५१:९) । यसैबाट भागीरथीको औपचारिक कथा यात्रा सुरु भएको हो ।

वि.सं. २०२३ देखि हालसम्म पुग नपुग पाँच दशक (४७ वर्ष) पार गरिसकेकी छन् । वि.सं. २०२३ सालदेखि निरन्तर रूपमा साहित्यिक लेखनमा संलग्न रहेकी हुनाले नै उनले आजसम्म ७ वटा पुस्तकाकार कृतिका साथै अनेकौं फुटकर रचनाहरू प्रकाशनमा ल्याएकी छन् ।

भागीरथी श्रेष्ठको आफ्नो पुग-नपुग पाँच दशक लामो साहित्यक यात्राका क्रममा उपन्यास, कथा, निबन्ध र कविता जस्ता विधामा कलम चलाउँदै आएकी छन् । हालसम्म भागीरथीका 'मालती' (२०३४) र 'यस्तो एउटा आकाश' (२०४६) गरी २ वटा औपन्यासिक कृतिका साथै 'क्रमशः' (२०४३) 'मोहदंश' (२०४४) 'विभ्रम' (२०५०), 'रङ्गीन पोखरी' (२०५०) र 'भूमिगत' (२०६२) समेत गरी पाँच वटा कथा सङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् ।

माथि उल्लेखित रचना बाहेक उनका कतिपय कथा, निबन्ध, कविता र गीति रचना पनि विभिन्न पत्र पत्रिकामा प्रकाशित भएका छन् ।

भागीरथी नेपाली साहित्यकी बहुमुखी प्रतिभा हुन् तापनि उनको मूल साहित्यिक विधा कथा हो । त्यसैले भागीरथीका कथाकृतिलाई आधार बनाएर हेर्ने हो भने उनको सिर्जन यात्रालाई निम्न लिखित दुई चरणमा विभाजन गर्न सकिन्छ (गौतम, २०५१ : ९) ।

क) प्रथम चरण (२०२३ देखि २०३६ सम्म)

ख) द्वितीय चरण (२०४० देखि हालसम्म)

क) प्रथम चरण (२०२३-२०३६)

वि.सं. २०२३ सालमा प्रकाशित 'प्रबल इच्छा' कथाबाट भागीरथी श्रेष्ठको साहित्यिक यात्राको थालनी भएको हो । यस अघि उनले केही गीत र एकाङ्ककी लेखेर सिर्जनाको पूर्वाभ्यास गरेकी थिइन् । त्यसैले वि.सं. २०२३ मा प्रकाशित 'प्रबल इच्छा' कथालाई भागीरथ श्रेष्ठको सिर्जनायात्राको आरम्भ विन्दु ठानी २०२३ देखि २०३६ सम्मको अवधिलाई उनको साहित्यिक यात्राको प्रथम चरण मान्न सकिन्छ । यस चरणमा प्रकाशित उनका कृतिहरू यस प्रकार छन् ।

कथाहरू

१. 'प्रबल इच्छा' (२०२३, रुरु पत्रिका रिडी)
२. 'निष्फल साहस' (२०२५)
३. 'काँडाको बोटमा गुलाबको अस्तित्व' (२०३१)
४. 'फरिया' (२०३५)
५. 'हाट बजार जाँदा' (२०३५)

६. 'बाँच्नु मर्नुको परिधिभित्र' (२०३७)

७. 'समर्पण' (२०३८)

८. 'आत्म सन्तुष्टि' (२०३८) (क्रमशः कथासङ्ग्रहमा वि.सं. २०४३ मा सङ्गृहीत)

९. असमानता (२०३६) (क्रमशः कथासङ्ग्रहमा वि.सं. २०४३ मा सङ्गृहीत)

गीत र कविता

१. 'त्यहाँ साँच्चै मुटु छैन' (२०२५)

२. 'स्वर्ग झैं लाग्छ मलाई यो दार्जिलिङ्ग' (२०२५

३. 'विद्रोह' (२०२८)

४. 'हिमालको फेदमा सल्बलाएका कीराहरू' (२०३४)

५. 'हुर्क मेरी बालक' (२०३४)

६. 'म रणचण्डी हुँ' (२०३६)

७. 'दुलही' (२०३७)

८. 'एउटा सत्य' (२०३६)

निबन्ध

(१) समाजमा साहित्यको भूमिका (२०२३)

(२) मानसरोवर यात्रा एक मिठो सम्झना (२०२८)

(३) भूमिका मिर्मिरेकी सम्पादकीय लेख (२०३१)

उपन्यास

मालती (२०३४)

यस उपन्यास मार्फत महिलाको चाहना विपरीत धम्की तथा जबर्जस्ती आफूले मन पराकी युवतीलाई यौनको तृष्णाको शिकार बनाउने पुरुषवादी उग्र चिन्तनको यस उपन्यास मार्फत विरोध गरेकी छन् । इच्छा विपरीत गरिने जुन सुकै व्यवहार अमानवीय र क्रुर हुन्छ भन्ने यस उपन्यासले देखाउन खोजेको पाइन्छ । भागीरथीले यस चरणमा उपन्यास निबन्ध, गीत, कविताका अतिरिक्त फुटकर रचना तथा उपन्यास प्रस्तुत गरेकी छन् । उनले यस चरणमा 'समर्पण' (२०३८) 'आत्म-सन्तुष्टि' (२०३८) 'असमानता' (२०३६) जस्ता कथा पनि यसै प्रथम चरणमा प्रकाशनमा ल्याएको पाइन्छ । यति हुँदा पनि यस र चरणमा उनको सिर्जना यात्रा मन्द गतिमै अगाडि बढेको देखिन्छ ।

समग्रमा हेर्दा प्रथम चरणमा भागीरथीले कथा, कविता, निबन्ध र उपन्यास समेत गरी चार वटा विधामा कलम चलाए पनि उनको मुख्य विधा क्षेत्र आख्यान (कथा+उपन्यास) नै उच्च कोटीको मानिन्छ । यस चरणको प्रकाशित एउटा मात्र पुस्तककार कृति 'मालती' हो । यसैलाई यस चरणको प्रतिनिधि रचना मान्न सकिन्छ ।

ख) द्वितीय चरण

वि.सं. २०३६ सालमा भागीरथी भैरहवाबाट काठमाडौं आइन र त्यहीँ नै स्थायी रूपमा बसोबास गर्न थालिन । काठमाडौंमा बस्न थालेपछि त्यहाँको साहित्यिक वातावरणले उनलाई सिर्जनामा बढी क्रियाशील तुल्याउँदै लग्यो । वि.सं. २०३८ सालमा उनी तारागाँउ विकास समिति' मा स्थायी जागिरे भइन् । यही समयमा उनको विजय मल्ल, पारिजात जस्ता नेपाली साहित्यका मूर्धन्य लेखकसँगको सामीप्यले गर्दा उनी भित्रको सिर्जना गर्ने रूचि झन-झन बढ्दै गयो र उनका अनेकन रचनाहरू प्रकाशित हुँदै जान थाले । अर्कातर्फ 'मधुपर्क' 'रत्नश्री', 'अभिव्यक्ति', 'गरिमा' र 'मिर्मिरे' जस्ता राष्ट्रिय स्तरका पत्र-पत्रिकाको प्रकाशनले गर्दा उनका रचनाहरू तीव्र गतिमा प्रकाशनमा आउने मौका पाउन थाले ।

वि.सं. २०४३ मा भागीरथीले आफ्नो उत्कृष्ट कथा सिर्जनका निम्ति 'रत्नश्री स्वर्ण पदकद्वारा' सम्भावित हुन अवसर पाइन् । यस्तै वि.सं. २०४४ सालमा उनलाई श्रेष्ठ टेलिफिल्म कथाकार पुरस्कार प्राप्त भयो । वि.सं. २०४८ सालमा उनी साहित्यिक पत्रकार संघको मैनाली पुरस्कारद्वारा सम्मान भइन् ।

यस प्रकार आफ्ना उत्कृष्ट रचनाका निम्ति विभिन्न पदक तथा पुरस्कार प्राप्त हुँदै गए । जसले गर्दा उनी भित्रको लेखन प्रथम चरणका तुलनामा दोस्रो चरण सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक दुवै दृष्टिकोणले बढी उपलब्धीपूर्ण भएको मानिन्छ । भागीरथीको सिर्जनयात्राको यस दोस्रो चरणमा प्रकाशित कृतिहरू यस प्रकार छन् ।

कथा सङ्ग्रहहरू

८) 'क्रमश' कथा सङ्ग्रह वि.सं. २०४३ सालमा प्रकाशन आएको पाइन्छ । त्यस सङ्ग्रहमा पन्ध्रवटा कथाहरू रहेका छन् जसमा 'भुँइचालो', 'उदारता', 'अविश्वासको आकाश', 'जीवनदान', 'मातृत्व', 'चुरीका टुक्राहरू', 'आत्मसन्तुष्टि', 'असमानता', 'क्रमशः',

'मोहभङ्ग', 'एक मुस्लोकुहिरो', 'आकर्षण, 'धर्मपुत्र', 'मरूभूमिमा' र 'एउटा फूल' रहेका छन् ।

ष) 'मोहदंश' दोस्रो कथा सङ्ग्रह हो । मोहदंश वि.सं. २०४४ मा प्रकाशित भएको सङ्ग्रह हो । यस सङ्ग्रहमा भागीरथीका १३ वटा कथाहरू सङ्कलित छन् र तिनका शीर्षक यस प्रकार छन्- 'जलनका विम्बहरू', 'संस्कार', 'दीपा', 'अतिक्रमण', 'दिलुबजै', 'चिता', 'शकुन्तला', 'शिक्षक', 'सजाय', 'निरर्थक', 'लान्छना', 'द्वन्द्वअन्तर्द्वन्द्व', र 'मोहदंश' ।

षष) 'विभ्रम' भागीरथी श्रेष्ठको तेस्रो कथा सङ्ग्रह हो । यो वि.सं. २०५० सालमा साझा प्रकाशनबाट प्रकाशित भएको हो । यस कथा सङ्ग्रहमा भागीरथीका जम्मा ३० वटा कथाहरू सङ्कलित छन् । यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित कथाहरू यी हुन्- 'पराई पाइला', 'उदासीका क्षणहरू', 'निरन्तर प्रश्नहरू', 'अर्को क्षितिजकोखोज', 'अविचल बीस वर्षपछि', 'झर्दै गएका सहरका पातहरू', 'विभ्रम', 'मोज', 'जीर्णोद्वार', 'अन्तर', 'जिन्दगी', 'एउटा नाङ्गो रूख', 'प्रतिविम्ब', 'सीमाना नाघेपछि', 'एक टुक्रा खुसी', 'चिसो', 'रङ्गीन आकाश', 'खुलदुली', 'धुलो', 'अविश्वासको गुम्फनभित्र', 'अवसान', 'विपन्नता', 'रगतको नाता', 'जुनुस', 'आफ्नै किनाश', 'विसर्जन', 'तेह्र वर्षपछि', 'एक्लोपनका तरङ्गहरू', 'स्वतन्त्रता' र 'उज्यालोको खोजी' ।

षख) 'रङ्गीन पोखरी' (२०५०) श्रेष्ठको चौथो कथा सङ्ग्रह हो । यसलाई लघु कथा सङ्ग्रह भनिएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहमा जम्मा ३४ वटा लघु कथाहरू रहेका छन् र ती यस प्रकार छन्- 'प्रशंसा', 'अधिकार', 'घर', 'सिक्री', 'नाइकेको बाचा', 'खटिरा', 'हाकिमको भित्री खल्ती', 'चुनौती', 'रावण', 'दृष्टिकोण', 'अन्धो मह□वकांक्षी', 'ठूलो दाज', 'जीवनको मूल्य', 'जाल', 'विवेकहीन', 'विवेक', 'आ-आफ्नो आवश्यकता', 'हाम्रा निर्धन हिमालहरू', 'सर्पको विष', 'रङ्गीन पोखरी', 'अन्त्य,' 'नयाँ दुलही', 'आँगनको नृत्य', 'नयाँ घर', 'शोषण', 'दुस्साहस', 'संस्कार', 'भोक', 'मन्दिर', 'आगो', 'नङ्ग्रा', 'बीउ', 'यी नदीहरू' र 'पराया गन्ध' कतिपय कथाहरू यस सङ्ग्रहमा आउन अघि नै प्रकाशित भएको पाइन्छ ।

ख) 'भूमिगत' (२०६२) साझा प्रकाशनबाट प्रकाशित भागीरथीको पछिल्लो कथा सङ्ग्रंह मानिन्छ । यस सङ्ग्रहमा जम्मा २१ वटा कथालाई समाहित छन् जुन यस प्रकाार रहेका छन् - 'अन्तराल', 'अपराधबोध', 'ओझेल परेका प्रेमका किरणहरू', 'अँध्यारो

फाटेपछि', 'विश्वासा-आविश्वास', 'दह', 'तयार भयौ ?', 'काग र चिठी', 'सुन्दर झ्याल', 'पर्दा', 'त्यो कालो ढुङ्गा', 'मौनताभित्र', 'चिना', 'पूर्ण विराम', 'चाँदीको करुवा घाम डुबेपछि', 'भूमिगत', 'आँधी', 'दूरी', 'चुनौती' र 'वचनबद्धता' ।

सङ्ग्रहमा नपरेका कथा :

१. 'रातको अन्त्यपछि' (२०४५)

२. 'स्थिति' (२०४६)

३. 'एक कप चिया' (२०४७)

४. 'भुने बौलाही' (?)

५. 'अनुवाद' (?)

६. निर्णय (२०५०)

७. 'स्वार्थी' (२०५४)

८. अभिशप्त वर्तमान (२०५०)

यस द्वितीय चरणमा एउटा उपन्यास 'यस्तो एउटा अकाश' (२०४६) रहेको छ भने निबन्धमा 'आत्मविश्वासको पहिलो क्षण' (२०४०), 'मेरो पहिलो विद्रोह' (२०४८) 'छोराप्रतिको धारणा' (२०४८) 'महिला व्यापार र बम्बैको राष्ट्रिय स्वाभिमान' (२०४८), 'घर बाहिर पनि भूमिकाको चाहना' (२०४८), 'मेरो इच्छा अधुरै रह्यो' (२०४८), 'दाइजो र नेपाली मानसिकता' (२०४९), 'मेरो बाल्यकाल अतितको नेपथ्यबाट' (२०५०), 'जनहृदयमा उनिएकी अरूणा लामा' (२०५०), 'मन्दिर भिड र हाम्रा दिदीबहिनीहरू' (?), 'नेपाली नारीको अवस्था केही विवेचना' (?) रहेका छन् ।

प्रकाशित कविता र गीत सङ्ग्रह

१. 'परेवाहरू रित्तिसकेका छन्' (२०४२)

२. 'म पाकुरीको रूख' (२०४२)

३. 'यसरी विश्वास टुक्रिन्छ' (२०४८)

४. 'रित्ता गाग्रीहरू' (२०४८)

५. 'गीत' (२०५०)

प्रकाशित बालकथा सङ्ग्रह

१. 'जीत' (२०४७)

२. 'मैमटेयन' (२०४७)

३. 'पुतली' (२०४८)

४. 'लङ्गडो मीरा' (२०४९

भागीरथीले आफ्नो साहित्यिक यात्राका यस दोस्रो चरणमा पाँच वटा कथा सङ्ग्रह तथा एउटा उपन्यास गरी जम्मा ६ वटा पुस्तकाकार कृति प्रकाशनमा ल्याएकी छन् । यसबाट भागीरथीको काठमाडौं आगमनपछिको विगत एक दशक सिर्जनात्मक निरन्तरता तथा सङ्ख्यात्मक एवम् रचना परिमाणका दृष्टिले पनि निकै उपलब्धिपूर्ण देखिन्छ । यस अवधिमा भागीरथीले निबन्ध कविता तथा गीत सिर्जनामा पनि कलम चलाइन् तापनि यी विधा उनीको सिर्जनाका मूल क्षेत्र होइन । विशेषतः यस अवधिमा पनि कथा विधा नै उनको सिर्जनाको मूल क्षेत्र रहेको छ । यस अवधिमा एउटा औपन्यासिक कृति पनि प्रकाशित भएको छ ।

प्रथम चरणमा नियमित पढाइ लेखाइ, वैवाहिक जीवनको प्रारम्भ बसाइँको अनिश्चितता, साहित्यिक वातावरणको अभाव जस्ता कारणले खास गतिशील बन्न नसकेको भागीरथीको सिर्जनायात्रा दोस्रो चरणमा आई पुग्दा उत्तरोत्तर प्रौढ तथा परिपक्व बन्दै गएको पाइन्छ । यस चरणले भागीरथीलाई बढी प्राप्तीपूर्ण बनाएको छ । उनले आफ्नो साहित्यिक यात्राका प्रथम चरणमा प्रस्तुत गरेका केही 'कथा' र 'मालती' उपन्यास सामाजिक विषयवस्तु आधारित छन् तापनि तिनमा केही मात्रामा भावुकता र आदर्शको छाप परेको देखिन्छ । यही भावुकता र आदर्शको प्रस्तुतिले गर्दा उनका प्रथम चरणका कथा-उपन्यासका कथावस्तु कमजोर र चरित्रहरू आदर्शवादी बन्न गएका छन् ।

भागीरथीको दोस्रो चरण २०४० पछि चाहिँ सामाजिक पृष्ठभूमिमा मनोविश्लेषण गर्ने प्रवृत्तिलाई अङ्गीकार गरेकी छिन् । यस चरणमा समाजका यथार्थ स्थितिलाई देखाउँदै व्यक्तिका आन्तरिक मनस्थितिको पनि चित्रण गर्नु भागीरथीका कथा सिर्जनाको प्रमखु विशेषता बन्न पुगेको देखिन्छ । साहित्यिक यात्राको दोस्रो चरण उनको कथाकारिता आदर्श र भावकताबाट भुक्त भई सामीजक यथार्थ र मनोविश्लेषण तर्फ उन्मुख हुँदै गएको छ ।

२.५ निष्कर्ष

भागीरथीले यस चरणमा कथामा मुख्य रूपमा घट्न सक्ने घटनाहरूलाई नै कथावस्तुका रूपमा लिएकी छिन् । विशेषतः पतिपत्नी बीचको मनमुटाव, सामाजिक अन्धविश्वास र कु-संस्कार, सासु-बुहारी बीचको झगडा, छोरा-छोरी बीचको मनोमालिन्य, पुरुषहरूबाट हेपिदै आएका नारीहरूको स्थिति, गरिब वर्गले सम्पन्न वर्गबाट हेपिनु नै उनका कथाले समेटेका छन् । मनोविश्लेषण भागीरथीको कथाकारिताको अर्को महत्वपूर्ण प्राप्ति हो । यस रचणले नै श्रेष्ठलाई नेपाली साहित्यमा पूर्णतः कुशल साहित्यकार बनाउन सफल भएको पाइन्छ ।

परिच्छेद : तिन

भूमिगत कथासङ्ग्रहको विश्लेषण

३.१ कथा विश्लेषणमा सैद्धान्तिक आधारहरू

प्राणी जगत्को सिर्जनाको प्रारम्भिक प्रहरदेखि नै मान्छेको निजी संवेदना संवेग र अनुभूतिहरू, उत्कष्ठा र उमङ्गहरू वरिपरिका परिवार व्यक्तित्वमाथि अभिव्यक्त हुँदै आएका आख्यानहरूलाई कथा भन्ने गरियो (सुवेदी, २०४९:१) । साहित्यका विभिन्न विधा मध्ये सबैभन्दा कनिष्ठ विधा भएर पनि कथा विधाले आफ्नो विकास द्रुत गतिमा गर्दै आइरहेको छ । कथा बन्नका लागि विभिन्न तत्वहरूको आवश्यकता पर्ने हुनाले यसका आधारभूत तत्वका रूपमा निम्नलिखित तत्वलाई लिन सकिन्छ :

(क) कथावस्तु

कथावस्तु नै कथाको सबैभन्दा प्रमुख अङ्ग हो । यसको सेरोफेरोमा नै कथा घुमेको हुन्छ । कथा बन्नका लागि आवश्यक पर्ने तत्वहरू मध्ये कथानक वा कथावस्तु एक महत्वपूर्ण तत्व हो । वास्तवमा कथावस्तु भन्नु नै स्वयम् कथाकारको विचार, धारणा वा अनुभूतिको मूर्त अभिव्यक्ति वा प्रस्तुति हो (श्रेष्ठ, २०६०:९) । घटनाहरूको ढाँचा नै कथावस्तु हो । यसले घटनालाई नियन्त्रण गर्ने तथा तिनलाई पारस्परिक अन्तर्सम्बन्धमा बाँधेर वा क्रमबद्ध पारेर पूर्णता दिने काम गर्दछ (श्रेष्ठ, २०६६:२२) ।

कथावस्तुले एकभन्दा बढी दृश्य विधानको अनुक्रमिक निर्माण र तिनका बीचमा सम्बन्ध स्थापना गर्ने कार्य गर्दछ । कथावस्तुले कथामा हुने अन्य तत्वहरू जस्तै देश, काल परिस्थिति, चरित्र चित्रण, उद्देश्य, विचार, घटना, क्रियाव्यापार र द्वन्द्व जस्ता तत्वहरूलाई योजनाबद्ध रूपमा प्रस्तुत गर्दछ, जसले गर्दा कथा सशक्त बन्दछ । कथावस्तुको चरित्र विकासमा सहयोग पुऱ्याउनु कथाको मुख्य उद्देश्य हो । कथा आदि, मध्य र अन्त्यको श्रृङ्खलाबद्ध अनुशासनमा रहेको हुन्छ । कथामा घट्ने घटनाहरूको योजना तथा अभिलेखन कथानक वा कथावस्तु भनिन्छ (शर्मा, २०६१:३२) । घटनाहरूको थुप्रो चाहिँ कथावस्तु होइन । घटनाहरू कार्यकारणद्वारा एउटा श्रृङ्खलामा आबद्ध भएका हुन्छन् । आबद्धताका कारण घटनाहरूबाट कथानकको निर्माण हुन्छ । आजभोलि कथानक जस्तो महत्वपूर्ण

कुरालाई बेवास्ता गरी एउटा चुनौतीपूर्ण लेखनलाई स्वीकार्दै कथामा कथावस्तुलाई नगन्य बनाएर आफ्नो विचार वा अनुभूतिको प्रक्रियालाई नै संरचना पनि बनाइन्छ । कथा सशक्त बन्नको लागि कथावस्तु प्रभावकारी हुनुका साथै कलात्मक पनि हुनुपर्छ ।

(ख) पात्र

कुनै पनि कथालाई अगाडि बढाउन पात्रको आवश्यकता पर्ने हुनाले यसलाई कथाको संरचनाको अनिवार्य तत्वका रूपमा लिइन्छ । कथाको पात्र मानव, मानवेत्तर प्राणी वा जडवस्तु जे पनि हुन सक्छ तर कथामा ती पात्रको अस्तित्व भएको हुनुपर्दछ । कथानकका लागि आवश्यक पर्ने उपकरणहरू क्रियाव्यापार र द्वन्द्वको प्रत्यक्ष सम्बन्धी पात्रसँग हुन्छ (श्रेष्ठ, २०६०:१०) । कथामा पात्रहरू विभिन्न रूपमा उपस्थित हुन्छन् । कार्यको आधारमा कथामा आदिदेखि अन्त्यसम्म उपस्थिति हुने पात्रलाई मुख्य पात्र भनिन्छ भने बीचमा देखिएर पनः हराउने पात्रलाई गौण पात्र भनिन्छ । प्रवृत्तिका आधारमा कथामा सकारात्मक भूमिका भएका पात्रलाई अनुकूल पात्र भनिन्छ भने नकारात्मक भूमिका भएका पात्रलाई प्रतिकूल पात्र भनिन्छ । लिङ्गको आधारमा पुरुष पात्र र स्त्री पात्र हुन्छन् । जीवन चेतनाका आधारमा वर्गगत र व्यक्तिगत पात्रहरू हुन्छन् । जुन पात्रले सामाजिक वर्गको प्रतिनिधित्व गर्छ त्यो वर्गगत पात्र हो भने आफ्नो मात्रै प्रतिनिधित्व गर्ने पात्र व्यक्तिगत पात्र हो । आबद्धताका आधारमा बद्ध र मुक्त पात्र हुन्छन् । बद्ध पात्रलाई कथानकबाट निकाल्दा कथाको स्वरूप बिग्रन्छ भने मुक्त पात्रलाई निकाल्दा कुनै असर पर्दैन । आसन्नताको आधारमा नेपथ्य र मञ्चीय पात्र हुन्छन् । मञ्चमा प्रस्तुत भएर क्रियाव्यापार प्रस्ततु गर्ने पात्र मञ्चीय पात्र हो भने नगर्ने पात्र नेपथ्य पात्र हो । स्वभावका आधारमा गतिशील र स्थिार पात्र हुन्छन् । जुन पात्र कथामा सुरुदेखि अन्त्यसम्म परिवर्तन हुँदैन त्यो स्थिर पात्र हो भने परिवर्तन भइरहने पात्र गतिशील पात्र कहलिन्छन् । पात्रले कथाको समग्र पक्षलाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्य र विचारको प्रकटीकरणमा केन्द्रीय भूमिका खेल्ने काम गर्दछ (शर्मा, २०६१:३४) । त्यसैले कथामा पात्रले संरचनागत समग्रतालाई प्रतिनिधित्व गर्दछ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

दृष्टिविन्दु कथाको संरचनाको एउटा महत्वपूर्ण तत्व हो । दृष्टिविन्दु भन्नाले सामान्यतया हेराइ भन्ने बुझिन्छ । कुनै पनि कथ्य कसरी प्रस्तुत गरिएको छ भन्ने कुरा

दृष्टिविन्दुले छुट्याउने गर्दछ । दृष्टिविन्दु मूलतः कथा भन्ने पद्धति वा तरिका हो (शर्मा, २०६१:३४) । कथा कसरी भनिएको छ भन्दा पनि कसले भन्दैछ भन्ने कुरासित दृष्टिविन्दु गाँसिएको छ । कथामा प्रथम पुरुष र तृतीय पुरुषमध्ये कुनै एक दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको हुन्छ । दृष्टिविन्दु दुई प्रकारका हुन्छन् आन्तरिक र बाह्य । आन्तरिक दृष्टिविन्दु केन्द्रीय र परिधीय गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । वाह्य दृष्टाविन्दु चाहिँ सर्वदर्शी, सीमित र वस्तुपरक गरी तीन प्रकारका हुन्छन् (श्रेष्ठ, २०६६:३१) । कथावाचक प्रथम पुरुष भएमा आन्तरिक दृष्टिविन्दु हुन्छ ।

कथामा कथाकार स्वयम् अथवा अरु कुनै पात्र 'म' को रूप उपस्थित भएमा केन्द्रीय दृष्टिविन्दु मानिन्छ । परिधिय दृष्टिविन्दुमा चाहिँ 'म' पात्र कथामा कि त गौण रहन्छ कि तटस्थ तृतीय पुरुष प्रधान कथा बाह्य दृष्टिविन्दुमा लेखिएको हुन्छ । सर्वदर्शी दृष्टिविन्दु प्रयोग भएको कथामा एकभन्दा बढी तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको हुन्छ भने वस्तुपरक दृर्ष्टिविन्दुमा घटनाको मात्र चित्रण गरिएको हुन्छ । यस्ता कथा अमूर्त हुन्छन् ।

(घ) सारवस्तु

कथा संरचनाका महत्वपूर्ण तत्वहरूमध्ये सारवस्तु पनि एक हो । कुनै पनि कथा लेख्दा कथाकारले एक प्रकारको भावार्थ वा अभिप्राय राखेको हुन्छ त्यही नै सारवस्तु हो । त्यसैले सारवस्तु कथावस्तुको मेरुदण्ड बनेर बसेको हुन्छ । अङ्गहरूलाई गतिमान तुल्याउने शक्ति भनेकै सारवस्तु हो (श्रेष्ठ, २०६६:३८) । यो एकदमै पातलो र कथाको अद्योपान्तरसम्म फैलिएको हुन्छ जसरी शरीरको एक भागमा लगाएको इन्जेक्सनको प्रभाव पूरा शरीरभरि फैलिएको हुन्छ त्यसरी नै कथाकारले पनि आफ्नो सन्देश वा विचारलाई कथामार्फत सम्पूर्ण पाठकहरूको सामु पस्कने जमर्को गरेको हुन्छ (शर्मा, २०६१:२२) । सारवस्तुलाई परम्परित भाषामा सन्देश पनि भनिन्छ । कथामा सारवस्तुलाई दुई तरिकाले खोज्न सकिन्छ पहिलो तरिका कथाकारले नै कथाभित्र भनि दिने र दोस्रो तरिका हो कथाकारले पाठक स्वयम्लाई नै खोज्न दिने कथामा कथाकारले भनि दिने भनाइको मतलब कथामा कुनै पात्रका मुखबाट सारवस्तु व्यक्त हुन र पाठकले कथा पढेर बुझ्नुको मतलब कथा पढिसकेपछि भावको आधारमा सारवस्तु बुझ्नु हो । कथाका अर्थका तीन तह हुन्छन् । ती तिन तह अभिधामूलक, अन्योक्तिमूलक र प्रतीकका रूपमा कुनै कुरालाई उभ्याएर भनेमा प्रतीकात्मक कथा हुन्छ । कथामा सारवस्तुको आग्रहीकरण नभएर नाटकीकरण भएको हुनुपर्दछ । सारवस्तु शाश्वत र

प्रासङ्गिक गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । कुनै पनि कथाको अर्थ ठाउँ अनुसार फरक नभइकन संसारभरि नै एकै प्रकारको हुनछ भने त्यो कथाको सारवस्तु शाश्वत हुन्छ तर देश, काल, परिस्थिति, वातावरण अनुसार फरक हुन्छ भने त्यो प्रासङ्गिक हुन्छ । तर जे भए पनि यसले मानव समाजको निम्ति नै विभिन्न भाव वा विचार सञ्चार गर्दछ (शर्मा, २०६१:२२) ।

(ङ) रूपविन्यास

कथावस्तुलाई एउटा निश्चित आकार प्रदान गरिसेपछि कथाकारले त्यसलाई सुन्दर बनाउन प्रयोग गर्ने युक्ति नै रूपविन्यास हो । कथामा रूपविन्यास भन्नाले ती सूक्ष्म तत्वहरू जसले कथाको रूपायनमा आधारभूत भूमिका खेलेको हुन्छन् र ती तत्वको पारस्परिक मेलबाट कथाले विधाको संज्ञा पाउँदछ (श्रेष्ठ, २०६६:४१) । कथाको संरचनालाई स्थूल अङ्गका रूपमा लिइन्छ भने रूपविन्यासलाई सूक्ष्म अङ्गका रूपमा लिइन्छ । रूपविन्यासले कथालाई कलात्मक बनाउने काम गर्दछ । रूपविन्यास के हो भन्दा कथाबाट अर्थ सारवस्तु, कथावस्तु आदिलाई अलग गर्दा त्यसमा जे बाँकी हुन्छ त्यो नै रूपविन्यास हो । यस अन्तर्गत शब्द, वाक्य, अनुच्छेद, प्रतीक, विम्ब उपमा व्यङ्ग्या, प्राक्सन्दर्भ भाषाशैली पर्दछन् । रूपविन्यास दुई प्रकारका हुन्छन्-संवृत र विवृत । संवृत रूपविन्यासमा कथाकार सरल अभिव्यक्तिा तर्फ उन्मुख हुन्छ र उसले आफ्ना कथामा संरचनाको पछाडि रूपविन्यासलाई लगाई दिन्छ । संवृत रूपविन्यासयुक्त कथा सामान्य पाठकले पनि बुझ्न सक्छन् तर विवृत रूपविन्यासमा कथालाई सुन्दर बनाउन कथाकारले बारम्बार विशिष्ट अभिव्यक्ति प्रयोग गर्दछ । यसले गर्दा विवृत रूपविन्यास प्रयोग भएका कथाहरू सामान्य पाठकका लागि दुर्बोध्य हुन्छन् । यस्ता कथा अमूर्त हुनुका साथै सामान्य रूपमा अर्थ लगाउन नसकिने हुन्छन् । यस्ता कथा जटिल प्रकृतिका मानिन्छन् । तर संवृत अथवा विवृत रूपविन्यासले कथाको भौतिक संरचनालाई सुन्दर तथा कलात्मक बनाउँदछ । त्यस रूपविन्यासलाई वास्तुकलाको शब्द पनि भन्न सकिन्छ जुन कथाको लागि अपरिहार्य तत्व हो (शर्मा, २०६१:२३) । कथामा विम्ब भन्नाले कुनै पनि वस्तुको मस्तिष्कमा पर्ने छायाँ भन्ने बुझिन्छ । प्रतीक चाहिँ कुनै अमूर्त वस्तुलाई मूर्त रूपमा देखाउन प्रयोग गरिने वस्तु भन्ने बुझिन्छ । यसरी प्रतीक अमूर्त विधान हो । प्राक्सन्दर्भ भनेको कुनै प्रसिद्ध व्यक्ति स्थान घटना वा मूल्यको एउटा सन्दर्भ हो । यस्तो सन्दर्भ इतिहास, पुराण वा पूरा कथा अथवा ज्ञान विज्ञान कुनै पनि क्षेत्रको हुन सक्दछ । निष्कर्षमा भन्नु पर्दा कथाको बाहिरी आकारलाई

संरचना भनिन्छ भने भित्रै देखिको सजावटलाई रूपाविन्यास भन्न समालोचकीय दृष्टिकोणबाट गरिउको एउटा मीमांसा मात्रै हो (श्रेष्ठ, २०६:१३) ।

(क) भाषा

(ख) शैली

(क) भाषा

कथाको प्रस्तुतीको माध्यमलाई भाषा भनिन्छ । यसले कथालाई पाठकसमक्ष पुऱ्याउन सहयोग गर्दछ । कथाकारको प्रयोग गर्ने भाषाका आधारमा कथाकृतिहरू सरल र जटिल हुन्छन् । कथामा प्रयुक्त भाषा स्थानीय वा मानक के कस्तो छ, त्यसका आधारमा पनि कथाको अध्ययन गर्न सकिन्छ । कथामा प्रयुक्त भाषालाई हेर्ने हो भने हामी कथालाई आञ्चलिक र मानक गरी दुई प्रकारमा बाँडेर अध्ययन गर्न सक्दछौं । तत्सम, तद्भव तथा आगन्तुक शब्दहरूको गुम्फनले कथालाई समाजसापेक्ष र बोध्य बनाएको हुन्छ ।

(ख) शैली

कथा प्रस्तुतीकरणको ढङ्ग वा तरिकालाई शैली भनिन्छ । यो कथाकारको निजत्व पनि हो । यसै तत्वका माध्यमबाट कथाकारले कलाकृतिलाई अर्थ कथाकृतिका तुलनामा भिन्न तुल्याउँछ । विम्ब, प्रतीक अलङ्कारको प्रयोगले शैलीलाई सुसज्जित बनाइएको हुन्छ । कथा प्रस्तुतीकरणका शैलीलाई वर्णनात्मक, विवरणात्मक, विश्लेषणात्मक, संस्मरणात्मक काव्यात्मक, निबन्धात्मक र नाटकीय आदि विभिन्न प्रकारका हुन सक्छन् । कथालाई अभिधात्मक, प्रतीकात्मक र व्यञ्जनात्मक रूपमा पनि प्रस्ँतुत गर्न सकिन्छ त्यसैले शैली, कथा प्रस्तुतीकरणको ढङ्गाढाँचा हो र यो कथाकारको निजीपन वा पहिचान पनि हो ।

३.२ 'भूमिगत' कथासङ्ग्रहका कथाहरूको विवेचना

'भूमिगत' भागीरथी श्रेष्ठको पाचौं प्रकाशित कथासङ्ग्रह हो । २०६२ सालमा साझा प्राकशनबाट प्रकाशित देखिन्छ । यस सङ्ग्रहमा अन्तराल, अपराधबोध, ओझेल परेका प्रेमका किरणहरू, अँध्यारो फाटेपछि विश्वास-अविश्वास, दह, तयार भयो ? काग र चिठी, सुन्दर झ्याल पर्दा, त्यो कालो ढुङ्गा, मौनताभित्र, चिना, पूर्णविराम, चाँदीको करूवा, घाम डुबेपछि,

भूमिगत, आँधी, दुरी, चुनौती, वचनबद्धता गरी जम्मा एक्काइस ओटा कथा कृतिहरू संग्रहित छन् ।

३.२.१ अन्तराल कथाको विश्लेषण

'अन्तराल' भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथासङ्ग्रहमा संग्रहित पहिलो कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा ६ पृष्ठमा विस्तारित यस कथामा समयको अन्तरालले मान्छे र सामाजमा कस्तो प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने कुरालाई देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसारले विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

गाउँले सोझी युवतीलाई विहावारी गरेर गाउँ नै छोडी पुनः अर्को बिहे गर्ने र सहरमा बस्ने युवकको पारिवारिक घटनालाई अन्तराल कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । कथाको प्रमुख पुरुष पात्र म (डाक्टरले) सरस्वतीसँग बिह गर्नु, सहरमा डाक्टर भएको 'म' पात्रलाई सरस्वती अशिक्षित लाग्नु र सहरकै डाक्टरनी विमलासँग पुनः विवाह गर्नु, 'म' पात्र घर नजानु, सरस्वती र 'म' पात्रको बाबु मिलेर घर सम्हाल्नु, 'म' पात्र सात वर्षपछि गाउँको घर फर्कनु जस्ता घटना श्रृङ्खलाबाट प्रस्तुत कथाको कथानक निर्माण भएको छ । यस कथामा डाक्टरको बिहे सरस्वतीसँग भई सहर जानुसम्मको कथानक आदि भाग सहरबाट घरमा सरस्वती मेरा लागि अशिक्षित भएका कारण सहरकै डाक्टरनी विमलासँग बिहा गरेर डाक्टर गाउँको घर आउँदासम्मको कथावस्तु मध्य भाग र घरमा डाक्टरले ससुरा-बुहारी बिचको सम्बन्ध थाहा पाएर पुनः कहिल्यै गाउँ नर्फने गरी सहर लाग्नु कथानको अन्त्य भाग रहेको छ । कथानक दुःखान्त रहे पनि कतै तात्क्षणिक र कतै परावर्तित रैखिक कथानक ढाँचामा अन्तराल कथाको कथानक आबद्ध रहेको छ । यसरी कथाको कथावस्तु आदि, मध्य र अन्त्यको कार्यकारण श्रृङ्खलामा जोडिएको पाइन्छ ।

(ख) पात्र

अन्तराल कथा अल्पपात्र भएको कथा हो । यस कथामा म (डाक्टर) डाक्टरकी जेठी श्रीमती सरस्वती डाक्टरको बाबु डाक्टरको छोरी, डाक्टरकी कान्छी श्रीमती विमला र गाउँलेहरू रहेका छन् । यस कथामा प्रमुख पुरुष पात्र 'म' र नारी पात्र सरस्वती लाग्ने

स्वास्नी हुन् । उनीहरूको सम्बन्धमा लामो समयको अन्तराल हुँदा सम्बन्धले पनि नयाँ मोड लिएको छ । कथामा मुख्य पात्र डाक्टर र डाक्टरकी जेठी श्रीमती सरस्वती रहेको छन् भने कान्छी श्रीमती विमला गाउँले सहायक रहेका छन् । कथामा डाक्टरको बाबु गौण पात्र हो जुन स्थिर पात्रका रूपमा आएको छ । डाक्टर गतिशील पात्रका रूपमा प्रस्तुत छ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

अन्तरला कथाको कथावाचक म पात्र हो । उसले आफ्नै परिवारका बारेमा वर्णन गरेका छ । त्यसैले प्रस्तुत कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष (आन्तरिक दृष्टिविन्दु) को प्रयोग गरिएको छ । कथामा म पात्रद्वारा मनका संवेगको प्रस्तुति गर्ने काम भएको छ ।

(घ) सारवस्तु

समयको अन्तरालसँगै मान्छेका सम्बन्ध पनि परिवर्तन हुँदै जान्छन् भन्ने कुरालाई 'अन्तराल' कथामा सारवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गर्न खोजिएको छ । आफ्नो परिवारबाट अलग्गिएको म पात्र डाक्टरले सात वर्षपछि घर पुग्दा पत्नी सरस्वती र बुबा बिच सम्बन्ध बढ्नुले जीवनमूल्यका आधारमा यसलाई प्रसङ्ग विषयक (स्थानीय) सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा यस कथाको सारवस्तु प्रच्छन्न खालको रहेको छ ।

(ङ) रूप विन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेऐको अन्तराल कथामा संवृत रूपविन्यासको प्रयोग भएको छ । आफ्नी पत्नी र बाबु बिचको सम्बन्धलाई सहर्ष स्वीकार गर्दै फेरि उक्त घरमा कहिल्यै नफर्कने गरी 'म' पात्र (डाक्टर) सहर छिरेको छ । त्यसैले कथाको अन्त्यमा पाठकलाई अन्योलता सिर्जना हुँदैन । यस कथामा प्रयुक्त भाषाशैली अत्यन्त सरल र सहज देख्न सकिन्छ ।

(क) भाषा

अन्तराल कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्भव शब्दको प्रधानता रहेको यस कथामा क्रोध, क्षोभ दृश्य जस्ता तत्सम शब्दका अतिरिक्त डाक्टर (अङ्ग्रेजी) चड्कन स्वाई, जस्ता ठेट नेपाली शब्दको प्रयाग भएको छ । यस कथामा कतै आलङ्कारिक वाक्य गठन

पनि देख्न सकिन्छ । 'म' (डाक्टरको) तिमी (सरस्वती) प्रति सम्बोधित एकालापीय कथन ढाँचाले कथाको भाषालाई अत्यन्त सरल बनाउने काम गरेको छ ।

(ख) शैली

अन्तराल कथामा सम्बोधनात्मक वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । कथाको प्रस्तुति एकालापीय ढाँचामा गरिएको छ । कथाको प्रमुख पात्र 'म' हो । उसले आफ्नो परिवारको बारेमा वर्णन गरेको छ । सामान्यतया सरल वाक्यकै आधिक्य रहेको यस कथामा कर्त मिश्र कतै संयुक्त वाक्यको प्रयोगले कथात्मक शैली मध्यम खालको बन्न पुगेको पाइन्छ ।

३.२.२ अपराधबोध कथाको विश्लेषण

'अपराधबोध' भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा संग्रहित दोस्रो कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा ५ पृष्ठमा विस्तारित यस कथामा अपराधले मान्छे र उसको परिवारमा कस्ता प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने कुरालाई देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

माइतीको सम्पत्ति उठाएर रातारात जगदीशसँग पोइल आएकी बेटीमायाको जीवनको घटनालाई अपराधबोध कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । यस कथाकी प्रमुख नारी पात्र बेटीमायाले माइतीबाट धन दौलत आफूले ल्याएका कारण लोग्नेलाई निरिह बनाई सन्तान नभए सम्पत्तिको भोग नहुने ठानी आफैँले लोग्ने जगदीशलाई दोस्रो विहा गर्नु लगाउनु बेटीमाया आफू सर्बेसर्वा हुँदा सबै नोकरचाकर डरले त्रस्त हुनु, लोग्नेको मृत्युपछि सौताका छोराले सेवाभाव देखाई गहना र सम्पत्ति हडप्न, अन्त्यमा बेटीमायाले माइती रुवाई ल्याएको सम्पत्तिले आफू पापाको खाडलमा डुबेको अनुभूत गर्नु र अपराध बोधको पीडाले पर्खालमुनि पुरिएर मुर्छित हुनु जस्ता घटना श्रृङ्खलाबाट प्रस्तुत कथाको कथानक निर्माण भएको छ । कतै तात्क्षणिक र कतै परावर्तित रैखिक कथा ढाँचामा अपराधबोध कथाको कथानक आबद्ध छ ।

(ख) पात्र

अपराध बोध कथा थोरै पात्र भएको कथा हो । यस कथामा म (बेटीमाया), लोग्ने जगदीश, सौताका कदम र सौताका दुई छोरा छोरी र नोकर चाकर छन् । यस कथामा प्रमुख नारी पात्र बेटीमाया र पुरुष पात्र जगदीश हुन् । लोग्ने जगदीशको मृत्युपछि बेटीमायाको जीवनले नयाँ मोड लिएको छ । यस कथामा पात्रको प्रधानता नभई घटना प्रधानता रहेको छ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

अपराधबोध कथाको कथावाचक बेटीमाया हो । उसले आफ्नै परिवारको व्यवहारका बारे वर्णन गरेकी छ । त्यसैले प्रस्तुत कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु (आन्तरिक दृष्टिविन्दु) को प्रयोग गरिएको छ ।

(घ) सारवस्तु

मान्छेको उमेर र समयको परिवर्तनले आफ्ना कर्मको सुखद, दुःखद बोध हुन्छ र जहिल्यै पनि कुकर्मले 'अपराधबोध' गराउँछ भन्ने यस 'अपराधबोध' कथाको सारवस्तु हो । माइतीलाई ठगेर ल्याएको सम्पत्ति भोग आफ्ना सन्तान नहुँदा सौताका छोराले सेवाको भावना देखाई हत्याउँदा लोग्नेको मृत्युपछि एकलीएकी बेटीमाया अपराध गरेको बोध हुनुले जीवन मूल्यका आधारमा यसलाई प्रसङ् विषयक (स्थानीय) सावस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा यस कथाको सारवस्तु प्रच्छन्न खालको रहेको छ ।

रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको 'अपराधबोध' कथामा संवृत रूपविन्यासको छ । आफ्ना सन्तान नभएपछि बेटीमायाले सम्पत्तिको रक्षार्थ अर्को बिहे सहर्ष स्वीकार गरी दुवोको माला आफैँले उनेर लोग्नेको गलामा पहिराई दिएकी थिइन् । लोग्नेको मृत्युपछि सौताका वचनले माइतीलाई ठगी आफूले अपराध गरेको बोध गरिन् । यसरी पाठकमा सहजता आएको देखिन्छ । कथामा प्रयुक्त भाषाशैली अत्यन्त सरल र सहज देख्न सकिन्छ ।

(क) भाषा

अपराधबोध कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्भव शब्दको प्रधानता रहेको यस कथामा कहीँ कतै आलङ्कारिक वाक्य गठन पनि देख्न सकिन्छ । म (बेटीमाया) को राँडाराँडी कहाँ मरेका छौं ? जस्ता नोकर चाकरप्रति सम्बोधित शब्दले भाषालाई अझ ठेट तुल्याएको पाइन्छ ।

(ख) शैली

अपराधाबोध कथामा सम्बोधनात्मक वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । कथा प्रस्तुतीकरणको प्रमुख नारी पात्र बेटीमाया हो । उसैले आफ्नो परिवारको बारेमा वर्णन गरेकी छ । सामान्यतया सरल वाक्यकै आधिक्य रहेको यस कथामा कतै कतै मिश्र तथा संयुक्त वाक्यको पनि प्रयोग पाइन्छ ।

३.२.३ ओझेल परेका प्रेमका किरणहरू कथाको विश्लेषण

'ओझेल परेका प्रेमका किरणहरू' भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित तेस्रो कथा हो । डिमाइ साइजमा जम्मा ६ पृष्ठमा विस्तारित यस कथामा आफ्नै रूप र यौवनका घमण्ड गर्नाले आफैँ घृणाको पात्र बन्नु पर्छ भन्ने कुरालाई देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

रूप र यौवनको घमण्ड गर्ने नलिनीको दिनचर्यालाई ओझेल परेका प्रेमका किरणहरू कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । यस कथाकी प्रमुख नारी पात्र नलिनीले आफ्नो रूपको घमण्ड गर्नु, दिनहुँ केटहरूको प्रेमपत्रको जवाफ नदिई चाङ लाएर राख्नु, नलिनीले साथी रीमालाई सुनाउँदै 'यी प्रेमपत्रमा कोमल र सत्य प्रेमको आभास नै पाउँदिन' भन्नु यस्तै क्रममा नलिनी आफ्नै कक्षाको साथी समीरको प्रभावशाली व्यक्तित्वदेखि प्रभावित हुनु, समीरले 'सुन्दरीको घमण्डको पहाड झैं लाग्छ र सुन्दरी स्वास्नी मान्छे मन पनि पर्दैन' भनेबाट प्रेम गर्न प्रेमीको मनोभावको कदर गर्न सक्नु पर्दो रहेछ भन्ने मनोभावनको अभिव्यक्तिबाट कथानकको निर्माण भएको छ । कथानक आदि, मध्य र अन्त्यको कार्यकारण

श्रृङ्खलामा बाँधिएको छ । यस कथामा कतै तात्क्षणिक र कतै परावर्तित रैखिक कथानक ढाँचा भए पनि नलिनीको आत्म वियोगको पीडाले कथानक दुःखान्तमा टुङ्गीएको छ ।

(ख) पात्र

'ओझेल परेका प्रेमका किरणहरू कथा अल्प पात्र भएको कथा हो । यस कथामा नलिनी, नलिनीकी साथी रीमा नलिनीलाई प्रेमपत्र पठाउने' केटाहरू रहेका छन् । यस कथाकी प्रमुख नारी पात्र रीमा र नलिनी हुन् । प्रेमपत्र लेख्ने केटाहरू गौण पुरुष पात्र हुन् । नलिनीको रूपको घमण्ड कथामा पात्रको भन्दा घटनाको प्रधानता रहेको छ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

'ओझेल परेका प्रेमका किरणहरू कथाको कथावाचक म पात्र रीमा हो । उसले आफ्नै साथी नारी पात्र नलिनीको रूप यौवन र व्यवहारका बारेमा वर्णन गरेकी छ । त्यसैले प्रस्तुत कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु (आन्तरिक दृष्टिविन्दुको) प्रयोग नलिनीका मनका संवेगद्वारा गरिएको छ ।

(घ) सारवस्तु

समय र मान्छेको मन परिवर्तनशील छन्, त्यसकारण सबैको मनोभावलाई तिरस्कार गर्नुपूर्व आफूलाई बुझ्नुपर्छ भन्ने कुरालाई 'ओझेल परेका प्रेमका किरणहरू' कथाले सार वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गर्न खोजेको छ । रूपवान युवती क्याम्पस पढ्दा केटाहरूको प्रेमपत्रद्वारा प्रेम प्रस्ताव आउनुलाई जीवनमूल्यको आधारमा प्रसंग विषयक सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा यस कथाको सारवस्तु प्रच्छन्न खालको रहेको छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको 'ओझेल परेका प्रेमका किरणहरू' कथामा संवृत रूपविन्यासको प्रयोग भएको छ । नलिनीको रूपको घमण्डलाई तिरस्कार गर्दै 'सुन्दरी केटी मन पर्दैन' समीरलो जवाफ दिएपछि कहिल्यै अर्काको मनको खेलवाड नगर्ने नलिनीको मनोभावले कथाको अन्त्यमा पाठकलाई अन्योलता सिर्जना हुँदैन । कथामा प्रयुक्त भाषाशैली सरल र सहज देख्न सकिन्छ ।

(क) भाषा

'आभ्रेल परेका प्रेमका किरणहरू' कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्भव शब्दको प्रधानता रहेको यस कथामा वृक्ष, संसार, शरीर र दृष्टि जस्ता तत्सम शब्दका अतिरिक्त क्याम्पस होमवर्क अङ्ग्रेजी र 'तिमी चलचित्र-नायिका भन्दा सुन्दरी छौं,' मीनाक्षी जस्ता आलङ्कारिक शब्दको प्रयोगका साथै र, पनि, त, न निपातको प्रयोगले भाषालाई सुन्दर बनाउने काम गरेको छ ।

(ख) शैली

'ओझेल परेका प्रेमका किरणहरू' कथामा सम्बोधनात्मक, वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । सामान्य तथा सरल वाक्यकै आधिक्य रहेको यस कथामा संवाद प्रधान शैलीको प्रयोग छ । यस कथामा नलिनीले आफ्नो घमण्डको अवमूल्यन भएको स्वीकार गरेपछि कथानक उच्चकोटीको बन्न पुगेको छ ।

३.२.४ अँध्यारो फाटेपछि कथाको विश्लेषण

अँध्यारो फाटेपछि भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहीत चौथो कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा ८ पृष्ठमा विस्तारित यस कथामा मान्छे बढी महत्वकाङ्क्षी भएपछि व्यक्ति र परिवारमा कस्तो प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने कुरालाई देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

एक पटक सोझो युवक किशोरलाई बिहेको नाटकमा फसाएर पुनः अर्को बिहे गरी सहरको आधुनिक जीवनको रमझममा ऐस आरामको जिन्दगी बिताउने तर (पहिलो पति) किशोर प्रतिको मायाको कल्पना गर्ने रूपाको पारिवारिक घटनालाई 'अँध्यारो फाटेपछि' कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । यस कथाकी प्रमुख नारी पात्र 'म' (रूपाले) किशोरसँग (पहिलो) बिहे गर्नु, आफूलाई अत्यन्तै सुन्दरी लाग्ने, विलासी जीवन बिताउन चाहने 'म' पात्र (रूपालाई) किशोर गरिब र निरिह लाग्नु, आफ्नो घर नजिक डेरा गरी बस्ने राकेशसँग हिमचिम बढाई पुनः दोस्रो बिहे गर्नु; राकेशले धेरै केटीसँग प्रेम गरेको र अर्को

(दोस्रो) बिहे दार्जिलिङकी शिक्षिकासँग गारेको थाहा पाएपछि 'म' पात्र (रूपालाई) किशोर (पहिलो पति) को यादले सताउनु, किशोरको पत्नी वियोग तथा किड्नीको खराबीले मृत्यु हुनु रूपाले अन्तिम पटक अस्पतानलमा भेट गर्नु, विधवा भएको महसुस गरी मन हलुङ्गो पार्नु र पुनः राकेशको घरतिर लाग्नु जस्ता घटनाले प्रस्तुत कथाको कथानक निर्माण भएको छ । कथामा रूपाले किशोरसँग बिहे गर्नु आदि भाग, किशोर गरिब लाग्नु देखि राकेश (दोस्रो पति) सँग बिहे गर्नु सम्मको कथानक मध्य भाग र किशोरको मृत्युदेखि पुनः राकेशको घरतिर लाग्नुसम्म कथानको अन्त्य भाग रहेको छ । कथानक सुख-दुःखान्त रहे तापनि कतै तात्क्षणिक कतै परावर्तित रैखिक ढाँचामा अँध्यारो फाटेपछि कथाको कथानक आवद्ध छ । यस कथाको कथानक आदि, मध्य र अन्त्यको रैखिक श्रृङ्खलामा बाँधिएको छ ।

(ख) पात्र

'अँध्यारो फाटेपछि' कथा अल्प पात्र भएको कथा हो । यस कथामा 'म' पात्र (रूपा) 'म' पात्रको किशोर (पहिलो पति) राकेश (दोस्रो पतिं र राकेशको काम गर्ने गुरूङ केटा रहेका छन् । कथाकी प्रमुख नारी पात्र 'म' (रूपा) र पुरुष पात्र किशोर (पहिलो पति) लोग्ने स्वास्नी हुन् । रूपाले धेरै विलासी जीवन बिताउन चाहेका कारण उनीहरूको वैवाहिक समबन्धले पनि नयाँ मोड लिन पुगेको छ । कथामा रूपमा गतिशील पात्र हो भने 'म' पात्र रूपाको किशोर (पहिलोपति) स्थिर पात्र हो । राकेश सहायक पात्रका रूपमा आएको छ भने गुरुङ केटा गौण पात्रको भूमिकामा आएको छ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

अँध्यारो फाटेपछि कथाको कथावाचक 'म' पात्र (रूपा) हो । उसले आफ्नै परिवारका बारेमा वर्णन गरेकी छ । त्यसैले प्रस्तुत कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष (आन्तरिक दृष्टिविन्दु) प्रयोग गरिएको छ । कथामा 'म' पात्रद्वारा मनका आवेग संवेगको प्रस्तुति गर्ने काम भएको छ ।

(घ) सारवस्तु

आधुनिक विलासी जीवन जिउने महत्वाकाङ्क्षी सोचका कारण मान्छे अँध्यारोतिर धकेलिँदै जान्छ भन्ने कुरालाई अँध्यारो फाटेपछि कथाले आफ्ना कथाको सारवस्तुका रूपमा

प्रस्तुत गर्ने खोजेको छ । रूपाले आफ्नो सुन्दरताको घमण्ड गर्दै किशोर (पहिलो पति) त्यागी राकेशसँग विहे गर्नुले जीवनमूल्यका आधारमा प्रसङ्ग विषयक (स्थानीय) सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा यस कथाको सारवस्तु प्रच्छन्न खालको रहेको छ ।

(ङ) रूपविन्यास

अँध्यारो फाटेपछि कथामा संवृत रूपविन्यासको प्रयोग भएको छ । रूपाको विवाह भएको थाहा पाउँदा पाउँदै राकेशले विहे गर्न राजी भएको छ । त्यसैले कथाको अन्त्यमा पाठकलाई अन्योलमा सिर्जना हुँदैन । तसर्थ कथामा प्रयुक्त भाषाशैली अत्यन्त सरल र सहज देख्न सकिन्छ ।

(क) भाषा

'अँध्यारो फाटेपछि' कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्भव शब्दको प्रधानता रहेको यस कथामा इर्ष्या, क्रोध, पति, पत्नी, शान्ति पुण्य जस्ता तत्सम शब्दका साथै कटन अफिस, फिल्म, ट्रेकिङ रेड लेबल, ब्ल्याक लेबल जस्ता आगन्तुक शब्द र (अङ्ग्रेजी) स्वास्नी, पोइल जानु जस्ता ठेट, नेपाली शब्दका प्रयोग भएको छ । कथामा कतै कतै आलङ्कारिक वाक्य गठन पनि देख्न सकिन्छ । 'म' पात्र (रूपाले) किशोर (पहिलो पति) प्रति सम्बोधित एकालापीय कथन ढाँचाको प्रयोगले कथाको भाषालाई अत्यन्त सरल बनाउने काम गरेको छ ।

(ख) शैली

'अँध्यारो फाटेपछि' कथामा सम्बोधनात्मक वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । कथाको प्रस्तुती एकालापीय ढाँचामा गरिएको छ । कथाको प्रमख पात्र 'म' (रूपा) हो । उसले आफ्नो परिवारको बारेमा वर्णन गरेकी छ । सामान्य तथा सरल वाक्यको आधिक्य रहेको यस कथामा कतै कतै मिश्र र संयुक्त वाक्यको प्रयोगले कथात्मको शैली उच्च, मध्यम खालको बन्न पुगेको छ ।

३.२.५ विश्वास-अविश्वास कथाको विश्लेषण

'विश्वास-अविश्वास' भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत पाँचौ कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा ७ पृष्ठमा (पृ.२६-पृ.३२) विस्तारित यस कथामा पारिवारिक झगडाको पीडाले मान्छे उसको परिवारमा कस्तो असर पर्न सक्छ भन्ने कुरालाई विश्वास-अविश्वास कथामा देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

विश्वास-अविश्वास कथाको कथावस्तु सामाजिक यथार्थवादी रहेको छ । परिवारमा सुख शान्तिको कामना राख्ने 'म' पात्र (अपाङ्ग) छोरीको आमा (सरस्वतीले) छोराप्रति गरेको मायाको साटो छोराले आमाप्रति देखाएको अमानवीय व्यवहारलाई विश्वास-अविश्वास कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । कथाकी प्रमुख पात्र 'म' (अपाङ्ग छोरी) एकालापीय शैलीमा गरेको वर्णनमा आमा (सरस्वती) छोरालाई घर व्यवहार चलाउने घर भाडाबाट आएको पैसा हुनु, छोरा सहरबाट घर आएर घरभाडाको पैसा आफूले लिनु, आमाले घर भाडाले घरको खर्च चलाउनु पर्छ भन्दै नलैजान आग्रह गर्नु, उत्तरमा छोराले वृद्ध बाबु र अपाङ्ग छोरीलाई विष खुवाएर मार्न भन्नु यस्तो सुनेर आमा (सरस्वती) घर छोडी निस्कनु जस्ता घटना श्रृङ्खलाबाट प्रस्तुत कथाको कथावस्तु निर्माण भएको छ । यस कथामा आमा (सरस्वती) आफ्नो गहना बेचेर छोरालाई पढाउने कथाको आदि भाग, छोराले छिमेकी राघेश्यामको तुलसीको मोठ भत्काउनदेखि घर भाडा लिनु कथाको मध्य र घरभाडा नलैजान आग्रह गर्दादेखि घर छोडी निस्कदासम्मको भाग अन्त्य भाग हो । रैखिक कथानक ढाँचामा विश्वास-अविश्वास कथाको कथानक आवद्ध छ । यस कथाको कथावस्तु आदि, मधय र अन्त्यको कार्यकारण श्रृङ्खलामा उनिएको पाइन्छ ।

(ख) पात्र

विश्वास-अविश्वास कथा बहुपात्रीय चरित्र भएको कथा हो । यस कथामा 'म' पात्रको वृद्ध बाबु 'म' पात्रको दाजु र भाउजु, छिमेकी राघेश्याम रहेका छन् ।

यस कथाकी प्रमुख नारी पात्र 'म' र 'म' पात्रकी आमा सरस्वती आमा छोरी हुन् । छोरा, वृद्ध बाबु र छिमेकी सहायक पात्र हुन् यस कथामा म पात्रकी भाउजु गौण पात्रका रूपमा प्रस्तुत छ । काथको म (अपाङ्ग) को दाजु गतिशील पात्र हो भने वृद्ध बाबु स्थिर पात्रका भूमिका रहेको पाइन्छ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

विश्वास-अविश्वास कथाको कथावाचक म पात्र हो । उसले आफ्नै परिवारका बारेमा वर्णन गरेकी छ । त्यसैले प्रस्तुत कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष (आन्तरिक-दृष्टिविन्दुको) प्रयोग गरिएको छ । कथामा म पात्रद्वारा मनका संवेगको प्रस्तुति गर्ने काम भएको छ ।

(घ) सारवस्तु

पारिवारिक असन्तुष्टिले मान्छेमा र विश्वासको भन्दा अविश्वासको सिर्जना गर्न सक्छ भन्ने कुरालाई विश्वास-अविश्वास कथाले सारवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गर्न खोजेको छ । आफ्नो सर्वश्व ठानी हुर्काइ बढाइ, पढाइ गरेको छोरालदे घर व्यवहारको भरोसा दिनुको उल्टो घरको बहाल उठेको पैसा लिएका कारण शङ्का उत्पन्न भएको छ । जीवन मूल्यका आधारमा यस कथालाई स्थानीय र पद्धतिका आधारमा यस कथालाई स्थानीय र पद्धतिका आधारमा यस विश्वास-अविश्वास कथाको सारवस्तु प्रच्छन्न रहेको छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको विश्वास-अविश्वास कथामा संवृत रूपविन्यासको प्रयोग भएको छ । आफ्नी आमा (सरस्वतीलाई) आफ्नै छोराले भन्नु-नभन्नु भनेर दुर्व्यवहार गरेका कारण आमा सरस्वतीले घर छोड्नु परेको छ । यसरी कथाले पाठकमा अन्योलता सिर्जना गरेका कारण भाषाशैली अस्वाभाविक बन्न पुगेको छ ।

(क) भाषा

विश्वास-अविश्वास कथामा सरल भाषाको प्रयोग रहेको छ । तद्भव शब्दको आधिक्य रहेको यस कथामा कर्म, कुपुत्र, मठ क्षुद्र जस्ता तत्सम शब्दका अतिरिक्त फिस (अङ्ग्रेजी) र न, त, नै जस्ता निपातको प्रयोगले भाषिक सुन्दरता बढाएको छ ।

(ख) शैली

विश्वास-अविश्वास कथामा सम्बोधनात्मक-वर्णानत्मक शैलीको अतिरिक्त कथाको विस्तार एकालापीय शैलीमा भएको छ । कथाको प्रमुख पात्र 'म' (अपाङ्छोरी) हो उसले आफ्नै परिवारका बारेमा वर्णन गरेकी छ । सामान्यतया सरल वाक्यकै प्रधानता रहेको यस विश्वास-अविश्वास कथामा कतै-कतै मिश्र र संयुक्त वाक्यको प्रयोगले कथानक शैली उच्च मध्यम कोटीको बनेको पाइन्छ ।

३.२.६ दह कथाको विश्लेषण

दह भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत 'छैठौं' कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा ५ पृष्ठमा विस्तारित यस कथामा धनको अभावले व्यक्ति र व्यक्ति मानसपटलमा कस्तो प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने कुरालाई देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

घर बनाउन अप्ठेरो परेको बेला गरेको (ऋण) सहयोगलाई समयमा लिएको (ऋण) तिर्न नसक्दा व्यक्ति र व्यक्तिको मानसपटकमा पार्न सक्ने प्रभावको घटनालाई 'दह' कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । यस कथाकी प्रमुख नारी पात्र 'म' (शारदाले) आफ्नै बालसङ्गीनी उषा दिदीसँग पैसा सापटी लिनु, घरलाई पूर्णाकार दिनु, लामो समयसम्म पनि ल्याएको ऋण फिर्ता गर्न नसक्नु, तारा दिदी मार्फत उषा दिदीले सम्झेको थाहा पाउनु, ऋण समयमा तिर्न नसकेकोमा 'म' पात्र (शारदालाई) ग्लानी हुनु, दोधारमा परी घर देखाउन पनि नसक्नु, तारा दिदी र उषा दिदी आफैं शारदाको घर हेर्न आउनु, 'म' पात्र शारदालाई मनको ताप हराउनु ऋण नतिरे पनि ऋण मोचनको दहबाट उत्रेको महसुस ागर्नु बाट कथाको निर्माण भएको छ । कथामा 'म' पात्र (शारदाले) घर बनाउ ऋण खोज्नु कथानकको आदि भाग, उषा दिदीले ऋण दिाई सहयोग गर्नु कथाको मध्य भाग र 'म' पात्र (शारदाले) ऋण तिर्न नसकी आत्मक्षोममा परेको बेला उषा दिदीले सकेको बेलामा तिर्न भनि घरबाट जानु कथाको अन्त्य भाग रहेको छ । कथानक सुखान्त रहे पनि कतै तात्क्षणिक कतै परावर्तित रैखिक कथानक ढाँचामा 'दह' कथाको कथानक आवद्ध रहेको छ । यसरी 'दह' कथा आदि मध्य र अन्त्यका कार्यकारण श्रृङ्खलामा जोडिएको पाइन्छ ।

(ख) पात्र

'दह' कथा थोरै पात्र भएको कथा हो । यस कथामा 'म' पात्र (शारदा) 'म' पात्रकी बालसङ्गीनी (उषा दिदी) म पात्र (शारदा) को बालसङ्गीनीकी दिदी तारा दिदी र म पात्र (शारको) छोरा रहेका छन् । कथामा 'म' पात्र र 'म' पात्र (शारदाकी) बालसङ्गीनी उषा दिदी प्रमुख नारी पात्र दिदी बहिनी हुन् । घर बनाउँदा ल्याएको ऋण समयमा तिर्न नसक्ने शारदा गतिशील पात्र हो । कथामा उषा दिदी स्थिर पात्र हो भने तारा दिदी सहायक र 'म' पात्रको छोरा गौण पात्र हो ।

(ग) दृष्टिविन्दु

'दह' कथाको कथावाचक 'म' पात्र हो । उसले आफ्नै घर व्यवहारका बारेमा बताएकाले प्रस्तुत काथमा केन्द्रीय प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु (आन्तरिक दृष्टिविन्दुको) प्रयोग गरिएको छ । कथामा 'म' पात्रद्वारा मनका संवेग उराल्ने काम भएको छ ।

(घ) सारवस्तु

'दह' कथामा मान्छेले आफ्नो जीवनको महत्वपूर्ण कार्य (घर बनाउँदा) ऋण सापटी गरेर पनि बनाउनु पर्छ तर ऋण समयमा तिर्न नसक्दा निरिह बन्न पर्छ भन्ने 'दह' कथाको सारवस्तु रहेको छ । यस कथामा शाश्वत विषयवस्तुलाई अभिधात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको 'दह' कथामा संवृत रूपम विन्यासको प्रयोग भएको छ । आफूले लिएको ऋण स्वीकार गर्दै ऋण तिर्न विलम्ब गरेको भनाइ खानुपर्छ कि ! सोचेकी 'म' पात्र (शारदालाई) उषा दिदीले सकेको बेलामा तिर्नु भनेपछि सन्तोष पैदा भएको छ । त्यसैले कथाको अन्त्यमा पाठकलाई अन्योलता सिर्जना हुँदैन । कथामा प्रयुक्त भाषा शैली सरल देख्न सकिन्छ ।

(क) भाषा

'दह' कथामा सरल कवितात्मक भाषाको प्रयोग छ । तद्भव शब्दको आधिक्य रहेको यस कथामा पूर्ण, पुरुष, हर्ष जस्ता तत्समा शब्दले भाषालाई सुन्दर बनाएका छन् ।

(ख) शैली

'दह' कथामा कवितात्मक शैली प्रयोग भएका कारण वर्णनात्मक, प्रस्तुति रहेको छ । कथाको प्रमुख नारी पात्र 'म' (शारदाले) आफ्नो घर व्यवहारको बारेमा वर्णन गरेकी छ । सामान्यतया सरल वाक्यको प्रयोगले कथाको शैलीमा सरलता रहेको यस कथामा कतै कतै मिश्र र संयुक्त वाक्यको प्रयोगले कथाको शैली सम्प्रेषणीय बनेको छ ।

३.२.७ तयार भयौ ? कथाको विश्लेषण

'तयार भयौ ?' भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा संग्रहित सातौं कथा हो । डिमाइ साइजको जम्मा ८ पृष्ठमा विस्तारित यस कथामा छोरी भन्दा मम्मी (आमा) रूपवती भएमा आमाको सुन्दताको प्रशंसा गर्ने पुरुषका दृष्टिमा छोरीलाई कुरूप भन्दा युवती छोरीको मनमा कस्तो प्रभाव पर्न सक्छ भन्ने विषयलाई तयार भयौ ? कथाले प्रस्तुत गर्न खोजेको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसारले विश्लेषणा गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

आमा सुन्दरी भएपछि कुरूप छोरीको मनमा खेल्न सक्ने उहापोहलाई तयार भयौ ? कथाले आफ्नाो कथावस्तु बनाएको छ । प्रस्तुत कथा नारी मनोविज्ञानमा आधारित कथा हो । कथाकी प्रमुख नारी पात्र 'म' पात्रकी आमा (मम्मी) सुन्दरी हुन बिहे पार्टीमा 'म' पात्र (कीर्ति) छोरीको भन्दा म पात्रकी मम्मी (आमाको) रूपको प्रशंसा हुनु छोरीको अगाडि आमाले उत्ताउलो मेक अप गर्नु, छोरीलाई आमासँग रिस उठ्नु, आमासँग हिँड्ने मन नलाग्नु, म पात्र (कीर्तिले) आमासँग मनको आवेग पोखेपछि मन हलुङ्गो भएको महसुस गर्नु जस्ता घटना श्रृङ्खलाबाट प्रस्तुत कथाको कथानक निर्माण भएको छ । कथामा म पात्र (कीर्ति) आमासँग पार्टीमा जानु कथानकका आदि भाग 'म' पात्र भन्दा 'म' पात्रको आमाको रूपको प्रशंसा गर्नु कथाको मध्य भाग र म पात्र (कीर्ति) द्वारा मनोलाप आमासँग पोख्नु

कथाको अन्त्य भाग रहेका छ । कथानक सुखान्त रहे पानि कतै तात्क्षणिक कुनै परावर्तित रैखिक कथानक ढाँचामा तयार भयौ ? कथाको कथानक आवद्ध छ । यसरी यस कथाको कथावस्तु आदि, मध्य र अन्त्यका कार्यकरण श्रृङ्खलामा जोडिएको छ ।

(ख) पात्र

तयार भयौ ? कथा अल्प पात्र भएको कथा हो । यस कथामा 'म' पात्र (छोरी कीर्ति) म पात्रकी आमा र 'म' पात्रलाई होच्याई हिँड्ने केटाहरू रहेका छन् । कथामा प्रमुख नारीपात्र 'म' (कीर्ति) र 'म' पात्रको मम्मी (आमा) आमा छोरी हुन् । कथामा म पात्र छोरीभन्दा आमा रूपवती भएका कारण आमाछोरीको सम्बन्धले विकृत रूपधारण गरेको छ । तयार भयौ ? कथा ले आमा र छोरी (कीर्ति) बीच राम्रो बन्ने विषयमा द्वन्द्व बढाएको छ । यस कथामा प्रमुख पात्र 'म' (कीर्ति) गौण भूमिकामा रहेकी छ भने 'म' पात्रको मम्मीको प्रमुख भूमिका रहेको छ । तसर्थ यस कथाकी मम्मी गतिशील र छोरीस्थिर पात्र हुन् ।

(ग) दृष्टिविन्दु

'तयार भयौ' कथाको कथावाचक 'म' पात्र हो । उसले आफ्नै मम्मीको बारेमा वर्णन गरेकी छ । त्यसलै प्रस्तुत कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु (आन्तरिक दृष्टिविन्दुको) प्रयोग गरिएको छ । कथामा 'म' पात्रद्वारा आफ्ना मनका आवेग संवगेको प्रस्तुति गर्ने काम भएको छ ।

(घ) सारवस्तु

'तयार भयौ ?' कथाको शीर्षक नै प्रश्नार्थक रहेको छ । छोरीभन्दा आमा रूपवती भएपछि छोरीले आमासँग हिँड्न मन नदेखाएपनि मम्मीले तयार भयौ ? भनेबाट जीवनमूल्यका आधारमा यस कथालाई प्रसङ्ग विषयक सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा प्रच्छन्न खालको सारवस्तु मान्न सकिन्छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको तयार भयौ ? कथामा संवृत रूप विन्यासको प्रयोग छ । आफ्नी ममी (आमाको) उत्ताउलो ढाँचाका कारण छोरी (कीर्तिले) आफ्ना मनका आवेग

ओकल्नुले पाठकमा अन्योलता सिर्जना हुँदैन । यस कथाको भाषा शैली अत्यन्तै सरल रहेको छ ।

(क) भाषा

'तयार भयौ ?' कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्भव शब्दका प्रधानता रहेको यस कथामा मम्मी, ड्रेसिङ, टेवल (अङ्ग्रेजी) शब्द प्रयोगका साथै आलङ्कारिक वाक्य गठन पनि देख्न सकिन्छ ।

(ख) शैली

यस तयार भयौ ? कथामा संस्मरणात्मक शैलीको प्रयोग छ । कथाको प्रस्तुति एकालापीय कथन ढाँचा रहेको छ । कथाको पात्र 'म' ले आफ्नै मम्मीका बारेमा वर्णन गरेकी छ । सामान्यतया सरल वाक्यकै आधिक्यता रहेको यस कथामा संयुक्त वाक्यको प्रयोगले कथात्मक शैली उत्तम खालको बन्न पुगेको छ ।

३.२.८ काग र चिठी कथाको विश्लेषण

'काग र चिठी' भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६३) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत आठौं कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा ५ पृष्ठमा विस्तारित यस कथामा विदेशमा आधुनिक जीवनको रमझममा परी आफ्नो घर परिवार बिर्सने गर्नाले घर परिवारमा आफ्नो सन्तानप्रतिको मोहले कस्तो प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने विषयलाई काग र चिठी कथाले प्रस्तुत गर्न खोजेको छ । प्रस्तुत कथाको रचनाविधानलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

'काग र चिठी' कथाले सामाजिक यथार्थको प्रतिविम्बन गर्छ । यस कथामा उच्च शिक्षा हासिल गर्ने निहुँमा विदेशिएका र आधुनिक जीवनको रमझममा परी घरमा रहेका बुढा बाबु-आमालाई चट्टै बिर्सेर कर्तव्य र जिम्मेवारीबाट पन्छिन चाहने नेपाली युवा-युवतीको कु-संस्कारलाई काग र चिठी कथाले आफ्नो विषयवस्तु बनाएको छ ।

यस कथाको प्रमुख पात्र चेतन हो । चेतन उच्च शिक्षाका लागि अमेरिका २ वर्षका लागि जानु चेतन घरको एक्लो सन्तान हुनु, घरका बुढा बाबु आमाले आफ्नो छोराको लागि

धेरै सपना देख्नु, ५ वर्ष पुग्दा पनि छोरा (चेतन) घरमा नआउनु, बाबुले पठाएको धेरै पत्रको जवाफ नलेख्नु, बाबुले तिम्रो इच्छा बमोजिम काम गर्न सक्ने पत्रमा लेखेपछि अन्त्यमा चिठीमा आफूले ग्रीन कार्डा भएकी केटीसँग बिहे गरेको र आफूले पनि ग्रीनकार्ड पाएको छुट्टीमा नेपाल आएर अमेरिका आमाबाबुलाई पनि घुमाण्ने भनेबाट कथावस्तुका अन्त्य भएको छ । कथामा उच्च शिक्षाका लागि अमेरिका जानु आदि भाग, विदेशमा अर्कै केटीसँग बिहे गर्नु र ग्रीन कार्ड पाउनु कथाको मध्य भाग र छुट्टीमा नेपाल आई आमा बुबालाई अमेरिका घुमाउने इच्छा व्यक्त गर्नु कथाको अन्त्य भाग हुन् । यसरी काग र चिठी कथाको कथावस्तु आदी मध्य र अन्त्यको कार्यकारणा श्रृङ्खलामा उनिएर रहेको पाइन्छ ।

(ख) पात्र

काग र चिठी कथा अल्प पात्र भएको कथा हो । यस कथामा चेतन चेतनका बाबुआमा र चेतनको साथी रहेका छन् । कथाको वाचक चेतनको बाबु प्रमुख पुरुष पात्र हो । कथमा चेतन गतिशील पात्र हो भने चेतनको साथी सहायक पात्र हो भने आमा गौण हो ।

(ग) दृष्टिविन्दु

काग र चिठी कथाको कथावाचक चेतनको बाबु हो । उसले चेतनलाई केन्द्रमा राखी कथाको वचान गरेकी छ । त्यसकारण कथामा बाह्य सर्वदर्शी दृष्टिविन्दुको प्रयोग छ । कथामा चेतनको बाबुद्वारा मनका आवेग संवेगको प्रस्तुति गर्ने काम भएको छ ।

(घ) सारवस्तु

'काग र चिठी' कथाले आधुनिक जीवनको स्वतन्त्रता चाहने आजभोलिको खोक्रो आडम्बरी सोच र चेतनाको कारण घर परिवार र कर्तव्य बिर्सेर विदेशीको गुलामी गर्ने परिपाटीको प्रस्तुति कथाले सारवस्तुका रूपमा गरेको छ । कथामा चेतन परिवारको एक्लो छोराले विदेशी सुख भोग गर्ने नाममा ग्रीन कार्डवाला केटीसँग बिहे गर्नु, जीवनमूल्यका आधारमा प्रसङ्ग विषयक (स्थानीय) सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिको आधारमा कथाको सार शाश्वत देखिन्छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको काग र चिठी कथामा विवृत रूपविन्यासको प्रयोग भएको छ । कथामा चेतन पढ्नको बहालामा अमेरिकामा सेटल भएका कारण घरमा बूढा बाबु आमाको बिचल्लीले पाठकमा अन्योलता सिर्जना भएको छ । कथामा भाषा शैली विशिष्टोन्मुख रहेको छ ।

(क) भाषा

'काग र चिठी' कथामा विशिष्ट भाषाको प्रयोग रहेको छ । कथामा चेतनको बाबुले छोरा (चेतनलाई) नेपाल फर्काउने उद्देश्यले बार-बार छोराको इच्छा स्वीकार्नु बचन व्यक्त गरेको छ । कथामा तद्भव शब्दको प्रधानता रहे पनि ग्रीनकार्ड पोष्टबक्स (अङ्ग्रेजी) शब्दको प्रयोगका अतिरिक्त 'आमाबाबुको मन छोरा छोराछोरीमाथि छोराछोरीको मन ढुङ्गामाथि जस्ता उखानको प्रयोगले भाषिक विशिष्टता ल्याएको छन् ।

(ख) शैली

'काग र चिठी' कथमा वर्णनात्मक-संवोधनात्मक शैलीको प्रयोग छ । कथाको मुख्य पात्र बाबुले आफ्नै छोराको व्यवहारका बारेमा वर्णन गरेको छ । सामान्यतया सरल भाषाको प्रयोग गरे पनि कतै कतै उखान टुक्काको प्रयोगले कथानक विशिष्ट बन्नु पुगेको पाइन्छ ।

३.२.९ सुन्दर झ्याल कथाको विश्लेषण

'सुन्दर झ्याल' भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत नवौं कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा ४ पृष्ठमा विस्तारित यस कथामा विवाह गरेर अर्काको घरमा जाने छोरी चेलीको जातलाई हिन्दु मूल्य र मान्यता अनुसार उमेर खस्केपछि परिवारले आँखाको कसिङ्गर ठान्ने प्रकृतिलाई सुन्दर झ्याल कथाले आफ्नो कथाको कथावस्तु बनाएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचनाविधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

'सुन्दर झ्याल' कथाको कथावस्तु नेपाली समाजको यथार्थ चित्रण गर्ने खालको रहेको छ । यस कथाले नेपाली परम्परा अनुसार बिहे गरेर पर पुरुषका घरमा जाने र बाँकी जीवन पतिकै घरलाई आफ्नो ठानी जीवन व्यतित गर्नुपर्ने चलनको ब्रेक भएपछि समाजका त्यस्ता नारीलाई माइती र समाजले हेर्ने दृष्टिकोणको प्रस्तुति यस कथाले गरेको छ । कथामा ललिता आफ्नो रूप यौवन छँदा पढ्न र माइतीको घर व्यवहारमा तल्लीन रहेकी स्वाभिमानी नारीका रूपमा रहेकी उमेरमा धेरै केटाहरूको प्रस्तावलाई अस्वीकार गर्नु, उमेर गएपछि केटाहरूको आवश्यकता विलिन हुनु, परिवारमा सबैको बोझ भएको ललिताले महसुस गर्नु आफ्नो अस्ति□वको रक्षार्थ घरछोरी निस्कनुले कथावस्तु कारूणिक बन्न पुगेको छ । कथामा ललिताले केटाहरूको प्रेम प्रस्ताव अस्वीकार गर्नु आदि ललिताले आफ्नो जीवन भन्दा माइतीलाई मह□व दिनु मध्य र पछि परिवारको बोझ भएको ठानेपछि घर छोडी निष्कनुसम्मको कथाको कथावस्तु आदि मध्य र अन्त्यको कार्यकारण श्रृङ्खलामा बाँधिएको छ ।

(ख) पात्र

'सुन्दर झ्याल' कथा अल्प पात्र भएको कथा हो । यस कथामा ललिता, ललिताका आमा-बाबु र ललिताका दाजु-भाउजु रहेका छन् । कथाकी प्रमुख नारी पात्र ललिता हो । ललिताको जीवन घटनामा कथानक अडेको छ । आमा-बाबु सहायक र दाजुभाउजु गौण पात्रका रूपमा यस कथामा प्रस्तुत छन् ।

(ग) दृष्टिविन्दु

सुन्दर झ्याल कथाको (ऊ) पात्र (तृतीय पात्र) हो । उसैले ललिताको जीवनको बारेमा वर्णन गरेको छ । तसर्थ कथानकको प्रस्तुति तृतीय पुरुषद्वारा गरिएका कारण कथामा बाह्य सर्वदर्शी दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ ।

(घ) सारवस्तु

उमेरर समयको परिवर्तनको मान्छे र मान्छेको जीवनशैलीमा कस्तो प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने यस सुन्दर झ्याल कथाले प्रस्तुत गर्न खोजेको छ । माइतीलाई आफ्नो सर्वश्व

ठानी घरव्यवहार र आफ्नो पढाइका काममा आफ्नो यौवना उमेर व्यतित गर्नाले उल्टो माइतीकै भार भई बस्नु पर्दा ललिताले माइतीाको बोझ नबनी स्वतन्त्र जीवन बाँच्ने उद्देश्यले जन्मघर छोडी हिँडेकी छ । कथाको सारवस्तु अभिधात्मक छ भने पद्धतिका आधारमा सुन्दर झ्याल कथाको सारवस्तु शाश्वत रहेको पाइन्छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको 'सुन्दर झ्याल' कथामा निवृत्त रूपविन्यासको प्रयोग छ । कथामा माइतीका लागि मरि मेट्ने ललिताले आफ्नै माइतीको बोझ बन्न परेका कारण जन्मघर छोडी हिँड्नु परेको छ । यसरी कथाले पाठकलाई अन्योलता सिर्जना गरेको कारण विशिष्ट भाषा शैलीको प्रयोग रहेको छ ।

(क) भाषा

'सुन्दर झ्याल' कथामा विशिष्ट भाषाको प्रयोग छ । यस कथामा 'आफू पनि जलि अरुलाई पनि जलाई' 'खुकुरी भन्दा कर्द लाग्ने भएपछि कस्को के लाग्छ ?' (पृ. ५३) 'पढायौ राम्रो संस्कार दिन सकेनौं' जस्ता विशिष्ट भाषाको प्रयोगले भाषालाई जटिल बनाएका छन् । कथामा तद्भव शब्दको प्रधानता रहे पनि जस्तै, झैं मानौं जस्ता अलङ्कार प्रयोगले भाषालाई सुन्दर बनाएका छ ।

(ख) शैली

'सुन्दर झ्याल' कथामा संस्मरणात्मक शैलीको प्रयोगले कथा प्रस्तुतिलाई सुन्दर बनाएको छ । कथामा "यही प्यारी फूलको थुँगा थिइ अहिले ढुङ्गा जस्तै भार भइ" (पृ. ५२) जस्ता आलङकारिक व्यङ्ग्यात्मक शैलीको प्रयोगले कथानक सफल बन्न पुगेका छ ।

३.२.१० पर्दा कथाको विश्लेषण

पर्दा भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत दसौं कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा ५ पृष्ठमा (पृ.५५-पृ.५९) विस्तारित यस कथामा व्यक्तिको सामीजक प्रतिष्ठा छिमेकीको कारणले पनि गिर्न सक्छ भन्न कुरालाई देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्न अनुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

आफ्नो घर खानपान र सभ्यताको फुर्ति लगाउने 'म' पात्रले छिमेकीको दुर्दशाप्रति आक्रोश व्यक्त गर्ने तर सहयोग नगर्ने आडम्बरी प्रवृत्रिको सामाजिक यथार्थ घटनालाई 'पर्दा' कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । कथाको प्रमुख पात्र 'म' ले समाजमा धन-प्रतिष्ठा कमाउन गरिबीका कारण छिमेकीले आफ्नो घरको झ्यालमा टाँगेको कालो पर्दा 'म' पात्रलाई घृणित लाग्नु, 'म' पात्र र श्रीमती बिच विवाद हुनु, एकदिन 'म' पात्र रिसले आगो भई कैचीले छिमेकीको बोराको पर्दा काट्नु, त्यसै बखत घरभित्र सुतेको छिमेकीको परिवारको दुर्दशा झ्यालबाट देख्नु 'म' पात्रलाई दया जाग्नु निद्रा नपुर्न भोलिपल्ट छिमेकीको परिवारको काटेको पर्दाका टुक्रा-टुक्रालाई जम्मा गरी पुनः टाल्नु र 'म' पात्रलाई पश्चाताप हुनुबाट कथावस्तुको अन्त्य भएको छ । कथामा छिमेकीको पर्दाले 'म' पात्र को मनमा घृणा जाग्नु कथाको छिमेकीको पर्दाले 'म' पात्रका मनमा घृणा जाग्नु कथाको आदि भाग म पात्रले आफ्नो घरमा पार्टी दिँदा 'म' पात्रको साथीले छिमेकीका पर्दालाई व्यङ्ग्य गर्नु मध्य भाग हो भने 'म' पात्रले छिमेकीको पर्दा काट्नु अन्त्य भाग हो । पर्दा कथाको कथावस्तु आदि मध्य र अन्त्यको कार्यकारण श्रृङ्खलामा आवद्ध रहेको छ ।

(ख) पात्र

पर्दा कथा अल्प पात्र भएको कथा हो । यस कथमा 'म' पात्र 'म' पात्रको श्रीमती र 'म' पात्रको साथी रहेका छन् । कथामा छिमेकीको कारण व्यक्तिको स्तर गिर्न सक्छ भन्ने देखाउन खोजिएको छ । कथाको मुख्य पात्र 'म' द्वारा छिमेकीको गरिबी प्रतिको घृणा गरिएको छ । कथामा 'म' पात्रकी श्रीमती सहायक भूमिकामा आएकी छ भने 'म' पात्रको साथी गौण भूमिकामा रहेको पाइन्छ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

पर्दा कथाको कथावाचक 'म' पात्र हो । उसले आफ्नो छिमेकीको घरको बारेमा वर्णन गरेको छ । त्यसैले प्रस्तुत कथामा केन्द्रीय प्रथम दृष्टिविनदु (आन्तरिक दृष्टिविन्दुको) प्रयोग गरिएको छ । कथामा 'म' पात्रद्वारा मनका आवेग संवेगको प्रस्तुति गर्ने काम भएको छ ।

(घ) **सारवस्तु**

छिमेकीको गरिबीले सम्पन्न परिवारलाई घृणित बनाउँछ भन्ने कुरालाई 'पर्दा' कथाले सार वस्तुका रूपमा प्रस्तुत गर्न खोजेको छ । 'म' पात्रको घरको झ्याल खोल्दा छिमेकीको मैलो कालो बोरको यहाँ देखिनाले 'म' पात्रलाई रिस उठ्न जीवनमूल्यका आधारमा यसलाई प्रसङ्ग विषयक सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा यस कथाको सारवस्तु प्रच्छन्न खालको रहेको छ ।

(ङ) **रूपविन्यास**

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको पर्दा कथामा संवृत रूपविन्यासको प्रयोग भएको छ । आफ्नो छिमेकीको आर्थिक स्थितिको अध्ययन नगरी आवेशमा आई 'म' पात्रले झ्यालको पर्दा काटेका कारण पश्चातापमा परेको छ । त्यसैले कथाको अन्त्यमा पाठकमा अन्योलता सिर्जना हुँदैन । यस कथामा प्रयुत्त भाषा शैली अत्यन्त सरल देख्न सकिन्छ ।

(क) **भाषा**

'पर्दा' कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्भव शब्दको प्रधानता रहेको यस कथामा रोष, हृदय विवेका जस्ता तत्सम शब्दका साथै पार्टी, कमिसन, अफिस (अङ्ग्रेजी) शब्दको प्रयोग छ । कथामा आलङ्कारिक वाक्य गठन पनि देख्न सकिन्छ 'म' पात्रले छिमेकीको दुर्दशाको वर्णनमा सरल भाषाको प्रयोग पाइन्छ ।

(ख) **शैली**

पर्दा कथामा वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग पाइन्छ । कथामा 'म' पात्रले आफ्नाो छिमेकीको झ्यालको पर्दाको बारेमा वर्णन गरेको छ । सामान्यतया सरल वाक्यको आधिक्यता रहेको यस कथामा कतै संयुक्त कतै मिश्र वाक्यको प्रयोगले कथानक शैली मध्यम खालका बनेको पाइन्छ ।

३.२.११ त्यो कालो ढुङ्गा कथाको विश्लेषण

'त्यो कालो ढुङ्गा' भागीरथी श्रेष्ठको (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत एघारौं कथा हो । डिभाइ साइजका जम्मा ६ पृष्ठमा विस्तारित यस कथामा लोग्ने परलोक गई सहाराविहीन भएकी वृद्धालाई त्यो कालो ढुङ्गामुनि गाडिएको पैसा नै बाँच्ने आधार भएको देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

लोग्ने परलोक भई सौताका छोरासँग जीवन गुजार्न व्यतित विधवा वृद्धाको दिनचर्यालाई 'म' पात्र कथाले आफ्नो विषयवस्तु बनाएको छ । कथाकी प्रँमुख नारी पात्र वृद्धाले आफ्नो पतिको अन्तिम अवस्थाको बेला कालो ढुङ्गामुनि ३ लाख रुपियाँ भएको थाहा पाउनु, सौताका छोरा बुहारीको व्यवहारमाथि शङ्का गर्नु, वृद्धाले त्यो कालो ढुङ्गा (धन) हेर्नु, त्यो कालो ढुङ्गाको नामनिसान नभेट्नु, अन्तमा वृद्ध मूर्च्छा पर्नु मूर्च्छाबाट कहिल्यै नबिउँझनु जस्ता घटनाबाट कथावस्तुको निर्माण भएको छ । कथामा वृद्धालाई लोग्नेले त्यो कालो ढुङ्गामुनिको धन छ भन्नु कथाको आदि भाग, बृद्धाले त्यस ढुङ्गालाई आफ्नो जिउने बिरामी परी उठेर हेर्दा त्यो कालो ढुङ्गाको नामनिसान हराउनु कथाको अन्त्य भाग हो । यस कथामा आदि, मध्य र अन्त्यको कार्यकारण रैखिक श्रृङ्खला मिलेको पाइन्छ ।

(ख) पात्र

त्यो कालो ढुङ्गा कथामा बृद्धा, बृद्धाको लोग्ने बृद्धाको सौताको जेठी छोरा र बुहारी रहेका छन् । उसले लोग्नेको मृत्युभन्दा दुई महिना अघि घर छेउको त्यो कालो ढुङ्गा मुनि तीन लाख रुपियाँ छ; सौताका छोराले हेला गरे त्यसैबाट आफ्नो जीवन चलाउ भनेबाट बृद्धाको लोग्ने त्यो कालो ढुङ्गा भएको कथामा बृद्धा व्यक्तिगत पात्र हो भने लोग्ने सहायक र छोरा, बुहारी गौण पात्रीय भूमिकामा रहेका छन् । अन्तरचेतनाका आधारमा बृद्धा अन्तर्मुखी पात्र हो ।

(ग) दृष्टिविन्दु

यस त्यो कालो ढुङ्गा कथाको कथावाचक बृद्धा हो । उसले आफ्नै परिवार जीवनका बारेमा वर्णन गरेकी छ । त्यसैले प्रस्तुत कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष (आन्तरिक) दृष्टिविन्दुको प्रयोगा भएको छ ।

(घ) सारवस्तु

कोही नहुनेको दैव सहारा भने झैं त्यो कालो ढुङ्गा कथामा लोग्नेले छोडेर गएपछि त्यो कालो ढुङ्गालाई आफ्नै जीवन जिउने आधार बनाई बाँचेकी बृद्धालाई पैसाले मान्छेलाई देखाउन खोजेको छ । जीवनमूल्यका आधारमा प्रसङ्ग विषयक (स्थानीय) सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा यस कथाको सारवस्तु प्रच्छन्न खालको रहेको छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको त्यो कालो ढुङ्गा कथामा संवृत रूपविन्यासको प्रयोग भएको छ । आफ्नो जीवनको अन्तिम सहारा बनाएकी बृद्धा 'त्यो कालो ढुङ्गा हराएपछि कहिल्यै नबिउझने गरी मूर्च्छा परेकी छ । त्यसैले कथाको अन्त्यमा पाठकलाई अन्योल सिर्जना हुँदैन । कथामा प्रयुक्त भाषा शैली सरल र सहज देख्न सकिन्छ ।

(क) भाषा

'त्यो कालो ढुङ्गा' कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्भव शब्दहरूको प्रधानता रहेको यस कथामा कहीँ कतै आलङ्कारिक वाक्य गठन पनि देख्न सकिन्छ । कथामा 'पाले पुन्य नपाले पाप' जस्ता उखान टुक्काले भाषालाई सरल बनाएको छ ।

(ख) शैली

'त्यो कालो ढुङ्गा' कथामा संस्मरणात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । कथा प्रस्तुतिको प्रमुख पात्र बृद्धा हो । उसैले आफ्नो जीवनको संस्मरण गरेकी छ । सामान्यतया सरल वाक्यकै अधिक्य रहेको यस कथामा कतै कतै मिश्र तथा संयुक्त वाक्यको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

३.२.१२ मौनताभित्र कथाको विश्लेषण

मौनताभित्र भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत बाह्रौं कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा ४ पृष्ठमा विस्तारित यस कथामा लोग्ने भन्दा स्वास्नी जान्ने भई काम गर्दा परिवारमा लोग्नेले गरेको व्यवहारले स्वास्नीलाई कस्तो प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने कुरालाई देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

विवाहपछि सहरमा डेरा गरी बसेकी श्रीमतीले माइतीले दिएको जम्गामा घर हालेपछि श्रीमतीदेखि टाढा बसेको श्रीमानको मन मस्तिष्कमा कस्तो प्रभाव पर्न सक्छ भन्ने विषयलाई 'मौनताभित्र' कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । कथाको प्रमुख नारी पात्र सुरुचिले, सहरमा डेरा गर्न झन्झट मान्नु, माइतीले दिएको जम्मामा घर हाल्ने निर्णय गर्नु, घर हाल्नु जागिरको सिलसिलामा टाढा बसेको श्रीमान (अजय) लाई उत्साहित बनाउन आफ्नो अफिसमा विदा लिई घर तयार गर्नु, एक वर्षपछि अजय घरमा आउनु, घर बारे कुनै प्रतिक्रिया नदिनु, सुरुचिले घरको बाथरूममा टायल हालौं कि साधारण बनाऔं भनी सोध्दा, अजयमा झर्को उठ्नु, यत्रोघर हालिसकेपछि जाबो बाथरूम बारे के सोध्छौ ? भन्नु, सुरूचि भाव विह्वल हुनु, अजयले आफूले किनेको जग्गामा घर हाल्ने जगको उद्घाटन गर्न पूजा सामग्री तयार गरिदेऊ भनेबाट लोग्ने स्वास्नी बीचको मौनतामा शङ्का उठ्नुबाट कथावस्तुको अन्त्य भएको छ । यस कथामा सुरूचिले डेरामा बसिराख्न झन्झट मान्नु कथाको आदि भाग, घर हाल्नु कथाको अन्त्य भाग र श्रीमान (अजयले) घर हाल्ने जग खन्ने पूजा सामग्री तयार गरिदेऊ भनेबाट कथावस्तुको अन्त्य भाग रहेको छ । यसरी मौनता भित्र कथा आदि, मध्य र अन्त्यको रैखिक कार्यकारण श्रृङ्खलामा आवद्ध रहेको छ ।

(ख) पात्र

मौनताभित्र कथा अल्प पात्र भएको कथा हो । यस कथामा नारी पात्र सुरुचि, अजय र बोर्डस बसेको छोरा रहेका छन् । यस कथाकी प्रमुख नारी पात्र सुरूचि र पुरुष पात्र अजय लोग्ने स्वास्नी हुन् । माइतीको सम्पतिमा घर हाल्नाले लोग्ने र स्वास्नीको सम्बन्धले पनि नयाँ मोड लिएको छ । कथामा सरूचि अनुकूल पात्र हो भने अजय प्रतिकूल हो ।

कथामा सुरुचिको प्रमुख भूमिका रहेको छ भने अजय सहायक र छोरा गौण पात्र हुन् । कथामा पात्रको प्रधानता नभई पात्रको प्रधानता रहेको छ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

मौनताभित्र कथाको कथावाचक सुरुचि हो । उसले आफ्नै परिवारको लोग्नेको बारेमा वर्णन गरेकी छ । त्यसैले प्रस्तत् कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु (आन्तरिक दृष्टिविन्दु) को प्रयोग गरिएको छ ।

(घ) सारवस्तु

मौनताभित्र कथामा परम्परागत मान्यता विपरीत स्वास्नी (सुरूचि) ले आफ्नो माइतीले दिएको जग्गामा घर हाल्दा लोग्ने (अजयका) मनमा पसेको श्रीमती (सरूचि) प्रतिको शङ्का बढ्नुले जीवन मूल्यका आधारमा यस कथालाई प्रसङ्ग विषयक (स्थानीय) सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा प्रच्छन्न खालको सारवस्तु रहेको छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको 'मौनता भित्र' कथामा संवृत रूप विन्यासको प्रयोग भएको छ । आफ्नी स्वास्नीले बनाएको माइतीले दिएको जग्गामा घरलाई सहर्ष स्वीकार गरी बसेको छ । त्यसैले पाठकलाई अन्योलता सिर्जना हुँदैन । कथामा प्रयुक्त भाषाशैली अत्यन्तै सरल सहज देख्न सकिन्छ ।

(क) भाषा

मौनता भित्र कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्भव शब्दको प्रधानता रहेको यस कथामा कहीँ कतै आलङ्कारिक वाक्य पनि देख्न सकिन्छ । कथामा सुरुचि (स्वास्नीको) लोग्ने (अजय) प्रति सम्बोधित एकालापीय कथन ढाँचाले कथाले भाषालाई सरल बनाउने काम गरेको छ ।

(ख) शैली

'मौनता भित्र' कथामा सम्वादात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । कथा प्रस्तुतिको प्रमुख पात्र सुरूचि हो । उसैले आफ्नो लोग्नेका बारेमा वर्णन गरेकी छ । सामान्यतया सरल वाक्यकै आधिक्य रहेको यस कथामा कतै कतै मिश्र तथा संयुक्त वाक्यको प्रयोग गरिएको छ ।

३.२.१३ चिना कथाको विश्लेषण

चिना भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत तेह्रौ कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा ५ पृष्ठमा विस्तारित यस कथामा परमपरागत मूल्य मान्यतामा विवाहका बेला जुराइने चिनाले वैवाहिक सम्बन्ध मिलाउने (लमी) लाई र समाजलाई कस्तो प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने कुरालाई देखाउन खोजेको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

समाजमा गरिबीका कारण आफ्नो दैनिकी विवाहद्वारा आएको सहयोगले जीविका चलाउने इन्द्रमानको पारिवारिक र सामाजिक घटनालाई यस 'चिना' कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । यस कथामा प्रमुख पुरुष पात्र इन्द्रमानले समाज विवाह जस्तो प्रतिष्ठित कार्यको लमी बनेर काम गर्नु, लमीको कामबाट आएको पैसाले इन्द्रमान र रत्नमायाले जीवनको गुजारा गर्नु, छिमेकमा एउटा विवाहका लागि सम्पूर्ण केटा, केटी हेराउने काम गर्नु तर अन्त्यमा चिना देखाउने परम्पराले विहेको काम रोकिनुले कथावस्तुको अन्त्य भएको छ । यस कथामा इन्द्रमानले विवाह गराउने लमीको कामले जीविका चलाउन कथाको आदि भाग छिमेकीको एउटा विहेको लागि कुरा पक्का हुनु कथाको मध्य र चिना देखाउने परम्परावादी सोचका कारण विहेको काम रोकिनु कथाको अन्त्य भाग हो । यस कथामा आदि मध्य र अन्त्यको कार्यकारण श्रृङ्खलामा कथानक आवद्ध रहेको छ ।

(ख) पात्र

चिना कथा अल्प पात्र भएको कथा हो । यस कथामा इन्द्रमान, इन्द्रमानकी स्वास्नी रत्नमाया र छिमेकीहरू रहेका छन् । यस कथाको प्रमुख पुरुष पात्र इन्द्रमान र रत्नमाया

लोग्ने स्वास्नी हुन् । उनीहरूको परिवार इन्द्रमानको बिहे गराउने कामबाट आएको पैसाले जीवन निर्वाह गर्दै आएको तर चिना जुराउनु पर्ने परम्परावादी सोचका कारण इन्द्रमानको पेसा धरापमा परेको छ । कथामा पात्रको प्रधानता नभई घटनाको प्रधानता रहेको छ । कथामा इन्द्रमान गतिशील पात्र हो भने रत्नमाया स्थिर पात्र हो ।

(ग) **दृष्टिविन्दु**

चिना कथाको प्रमुख पात्र इन्द्रमान हो । उसले आफ्नो पारिवारिक तथा सामाजिक घटनाको वर्णन गरेको छ । 'चिना' कथामा समाजमा केटा-केटी बीचको वैवाहिक सम्बन्ध स्थापना गराई जीवन निर्वाह गर्नाले इन्द्रमानले घटनाको विस्तार गरेका कारण आन्तरिक दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ ।

(घ) **सारवस्तु**

समयको परिवर्तनसँग मान्छेका विचार पनि परिवर्तन हुन्छन् भन्नु खोक्रो आडम्बर मात्र भएको किनकि मान्छेमा रहेको परम्परित चिन्तनले बन्न लागेका काम पनि हुँदैनन् भन्ने कुरालाई चिना कथामा सारवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गर्न खोजिएको छ । विवाह गराई आफ्नो जीवन चलाउने इन्द्रमानले चिना नजुरेका कारण परम्परागत सोचको हावी भएको कथामा देखाउनुले जीवन मूल्यका आधारमा यसलाई प्रसङ्गविषयक सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा यस कथाको सारवस्तु शाश्वत रहेको छ ।

(ङ) **रूपविन्यास**

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको 'चिना' कथामा संवृत रूप विन्यासको प्रयोग भएको छ । विवाह गराई आफ्नो जीवन निर्वाह गर्ने इन्द्रमानले चिना नजुरेको कारण आफ्नो रोजीरोटी (दैनिकी) सङ्कटमा पर्नुले कथाको अन्त्यमा पाठकलाई अन्योलता सिर्जना गरेको छ । कथामा प्रयुक्त भाषाशैली अत्यन्त र सहज देखिन्छ ।

(क) भाषा

'चिना' कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्भव शब्दको प्रधानता रहेको यस कथामा फोटो, एड्भान्स अङ्ग्रेजीका साथै खङग्रङ्ग, टुसुक्क, गाली गलौज जस्ता ठेट नेपाली शब्दले भाषालाई सुन्दर बनाएका छन् ।

(ख) शैली

चिना कथामा वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । कथाको प्रस्तुति इन्द्रमानबाट भएको हो । उसैले आफ्नो अवस्थाको बारेमा वर्णन गरेको छ । सामान्यतया सरल भाषाकै आधिक्य रहेको यस कथामा कतै कतै मिश्र तथा संयुक्त वाक्यको पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

३.२.१४ पूर्णविराम कथाको विश्लेषण

'पूर्णविराम' भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६३) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत चौधौं कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा १५ पृष्ठमा विस्तारित यस कथामा परिवारमा विवाहित स्वास्नीभन्दा आमालाई माया गर्दा श्रीमान श्रीमती बीच आपसी प्रेममा पूर्णविराम लाग्न सक्छ भन्ने कुरालाई देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

आमाको माया र स्वास्थ्यमा बढी ध्यान दिई श्रीमतीलाई खुसी पार्न नसक्ने चेतनको पारिवारिक घटनालाई पूर्णविराम कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । कथाको प्रमुख पुरुष पात्र चेतनले श्रद्धासँग बिहे गर्नु, सुहागरातकै दिन श्रद्धालाई आमाको बारे बताउँदै सबैभन्दा प्यारी मेरी आमा हुन् भन्नु, यो सुनेर श्रद्धामा सुहागरातको अपेषा विलिन हुनु, श्रद्धा र आमा बीचको सम्बन्ध बिग्रदै जानु, श्रद्धालाई आमा सौता झैं लाग्नु, आमाको ख्याल नगरेको भन्दै चेतनले हप्काउनु, अन्त्यमा श्रद्धा घरबाट सदाका लागि निष्कनु जस्ता घटना श्रृङ्खलाबाट प्रस्तुत कथाको निर्माण भएको छ । कथामा चेतनले श्रद्धालाई बिहे गर्नु, आदि भाग, स्वास्नी श्रद्धालाई भन्दा चेतनले आमालाई माया गर्नु मध्य भाग र चेतनले आमा लाई राम्रो ख्याल नगरेको भनि श्रद्धालाई भन्दा उनी घर छाडी सदाका लागि निस्कनु कथाको अन्त्य भाग हो ।

कतै तात्क्षणिक र कतै परावर्तित रैखिक कथानक ढाँचामा 'पूर्णविराम' कथाको कथानक आबद्ध छ ।

(ख) पात्र

'पूर्णविराम' कथा अल्प पात्र भएको कथा हो । यस कथामा चेतन, चेतनकी श्रीमती श्रद्धा, चेतनकी आमा र श्रद्धाको प्रेमी राजन रहेको छन् । यस कथाको प्रमुख पात्र चेतन र श्रद्धा लोग्ने स्वास्नी हुन् । चेतनले श्रीमती श्रद्धालाई भन्दा आमालाई बढी माया दिई श्रद्धालाई आमाको कारणले गाली गरेका कारण चेतन र श्रद्धा बीचको सम्बन्धको पूर्ण विराम लागेको छ । कथामा पात्रको प्रधानता नभई घटनाको प्रधानता रहेको छ । कथामा चेतन गतिशील पात्र श्रद्धा सहायक र चेतनकी आमा गौण पात्रका भूमिका प्रस्तुत छन् । कथामा श्रद्धाको प्रेमी राजन स्थिर पात्रका रूपमा रहेको छ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

'पूर्णविराम' कथाको कथावाचक 'म' पात्र चेतन हो । उसले आफ्नै परिवारका बारेमा वर्णन गरेको छ । त्यसैले प्रस्तुत कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु (आन्तरिक दृष्टिविन्दु) को प्रयोग गरिएको छ ।

(घ) सारवस्तु

परिवारमा लोग्ने स्वास्नी बीच माया र सन्तुष्टि नभए सम्बन्धमा पनि 'पूर्णविराम' लाग्न सक्छ भन्ने सारवस्तु यस पूर्णविराम कथामा प्रस्तु गर्न खोजिएको छ । चेतनले विवाहित श्रीमती श्रद्धालाई भन्दा आमालाई बढी उत्ताउलो किसिमले माया देखाएका कारण श्रीमती श्रद्धा घर छोडी सदाका लागि निस्कनुले जीवनमूल्यका आधारमा यस कथालाई अभिधात्मक सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा यसलाई शाश्वत खालको रहेको छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको 'पूर्णविराम' कथामा संवृत रूपविन्यासको प्रयोग भएको छ । चेतनले आफ्नी श्रीमती श्रद्धालाई भन्दा बढी माया आमालाई गरेका कारण श्रद्धा

कहिल्यै घर नर्फकने गरी घर छोडेकी छ । त्यसैले कथाको अन्त्यमा पाठकलाई अन्योलता सिर्जना हुँदैन । कथामा प्रयुक्त भाषा शैली अत्यन्त सरल र सहज देखिन्छ ।

(ग) भाषा

पूर्णविराम कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्भव शब्दहरूको प्रधानता रहेको यस कथामा कलेज, इरेजर, रोमान्टिक, फोटो, क्याम्पस ग्र्याजुएसन (अङ्ग्रेजी) हृदय, क्षण, इर्ष्या, प्रेम सन्तोष, मौन, क्रोध जस्ता तत्सम शब्दका अतिरिक्त आलङ्कारिक वाक्य गठन पनि देख्न सकिन्छ ।

(ख) शैली

पूर्णविराम कथामा संवोधनात्मक-वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । कथा प्रस्तुतीकरणको प्रमुख पात्र चेतन हो । उसैले आफ्नो आमाको वर्णन गरेको छ । सामान्यतया सरल वाक्यकै आधिक्य रहेको यस कथामा कतै-कतै मिश्र तथा संयुक्त वाक्यको पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

३.२.१५ चाँदीको करूवा कथाको विश्लेषण

'चाँदीको करूवा' भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत पन्धौँ कथा हो । डिमाइ साइजका जमम ४ पृष्ठमा (पृ.८७-पृ.९०) विस्तारित यस कथामा विवाहित चेलीलाई माइतीले दिएको दाइजो सबैभन्दा प्यारो लाग्छ भन्ने कुरालाई देखाउन खोजिएको छ ।

(क) कथावस्तु

'चाँदीको करूवा' कथामा माइतीको दाइजो चेलीले आफ्नो प्राण भन्दा प्यारो ठान्छन् भन्ने सामाजिक यथार्थ घटनालाई यस कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । यस कथामा दीपाको बिहेको बेला दीपाकी आमाले माइतीको तर्फबाट दिएको चाँदीको करूवालाई दीपाले घरमा लिनु, सासुले रहर मान्दै दीपाको दाइजो आफूले पूजा गर्न राख्नु, दीपाले माइतीमा रेडियोबाट सर्लाही (दीपको घर) मा बाढीले डुबान परि धेरै धनजनको क्षति भएको खबर सुन्नु, दीपा भाव विह्वल हुनु, दीपाले सासु-ससुरा भन्दा माइतीले दिएको चाँदीको करूवाको

यादले सताउनु तर आमाजुको दुलहा सर्लाहीबाट फर्केपछि सासु-ससुरा स-कुशल रहेको अरु सबै धनमाला बाढीले नष्ट पारेको तर सासुलेदीपाको चाँदीको करूवा बचाए राखको उक्त करूवा आमाजुको दुलहाले दिँदै लौ दीपा तिम्रो चाँदीको करूवा भनेबाट दीपमा बल्ल सासु-ससुरा प्रतिको यादले सताएको जस्ता घटनाबाट प्रस्तुत कथाको कथानक निर्माण भएको छ । कथामा दीपाको बिहेमा आमाले चाँदीको करूवा दिनु आदि भाग, दीपाको घर सर्लाहीमा वाढीको डुबान हुनु कथाको मध्य र दीपाकी सासुले चाँदीको करूवा आमाजुको दुलाहासँग फर्काइ दिनु कथाको अन्त्य भाग हो । यसरी प्रस्तुत कथाको कथानक कतै तात्क्षणिक कतै परावर्तित रैखिक कथानक ढाँचामा चाँदीको करूवा कथाको कथानक आवद्ध छ ।

पात्र

'चाँदीको करूवा' कथा अल्प पात्र भएको कथा हो । यस कथामा दीपा, दीपाकी आमाजू, दीपाको लोग्ने र सासु ससुरा र गाउँलेहरू रहेका छन् । यस कथाकी प्रमुख नारी पात्र दीपा हो भने पुरुष पात्र दीपाको लोग्ने हो । कथामा दीपाको विहेमा आमाले दाइजो दिएको करूवाको विषयले नयाँ मोड लिएको छ । प्रस्तुत कथामा पात्रको प्रधानता नभई घटनाको प्रधानता रहेको छ । कथामा दीपा बद्ध तथा केन्द्रीय पात्र हो ।

(ख) **दृष्टिविन्दु**

'चाँदीको करूवा' कथामा सम्पूर्ण कथानक दीपाको क्रियाकलापमा आधारित भएका कारण प्रस्तुत कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष दृष्टिविनदु (आन्तरिक दृष्टिविन्दु) को प्रयोग गरिएको छ ।

(घ) **सारवस्तु**

चाँदीको करूवा कथामा छोरीको जातलाई पराइको घर विहे गरी जानु पर्ने नेपाली परम्पराको अनुमोदन पाइन्छ । कथामा हरेक चेलीलाई माइतीको दाइजो प्यारो लाग्छ भन्ने प्रसङ्ग विषयक सारवस्तु रहेको पाइन्छ । पद्धतिका आधारमा यस कथाको सारवस्तु शाश्वत रहेको छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको चाँदीको करूवा कथामा संवृत रूपविन्यास प्रयोग भएको छ । विहेमा माइतीले दिएको करूवा सर्लाहीको वाढीबाट पनि बचाएर दीपालाई फर्काएका कारण कथाको अन्त्यमा पाठकलाई अन्योलता सिर्जना हुँदैन । कथामा प्रयुक्त भाषा शैली अत्यन्त सरल र सहज देख्न सकिन्छ ।

(क) भाषा

'चाँदीको करूवा' कथामा सरल भाषाको प्रयोग रहेको छ । तद्भव शब्दको प्रधानता रहेको यस कथामा अदृश्य भय, शोक जस्ता तत्सम शब्दका साथै व्याग (अङ्ग्रेजी) शब्दको प्रयोग रहेको छ ।

(ख) शैली

'चाँदीको करूवा' कथामा निबन्धात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । कथा प्रस्तुतीकरणको प्रमुख पात्र दीपा हो । उसले आफ्नो विहेमा दाइजो दिएको चाँदीको करूवाका बारेमा वर्णन गरेकी छ । सामान्य तथा सरल वाक्यकै आधिक्य रहेको यस कथामा कतै कतै मिश्र तथा संयुक्त वाक्यको पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

३.२.१६ घाम डुबेपछि कथाको विश्लेषण

घाम डुबेपछि भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत सोह्रौं कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा ८ पृष्ठमा (पृ.९१-पृ.९८) विस्तारित यस कथामा मान्छेको धन, दौलत र जवानी सधैँ रहँदैन त्यसले घामले रूप लिन्छ । जब मान्छे अशक्त/अपाङ्ग हुन्छ तब उसको मनमा कस्तो प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने कुरालाई देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

आफ्नो उमेर सम्पत्तिको सम्पूर्ण सौख लिएको 'म' पात्रले आफूले पाएको प्रतिष्ठाको सम्झना गरेको छ । यसै सौखिन जीवनको घटनालाई 'घाम डुबेपछि' कथालो आफ्नो

कथावस्तु बनाएको छ । कथमा 'म' पात्रले धन सम्पत्ति र कमारा कमारी कमाउनु, घरमा तीनवटी श्रीमती राख्नु, सबैले 'म' पात्र (लोग्नेको) राम्रो सेवा गर्नु, एकदिन अचानक 'म' पात्र पक्षघातको शिकार बन्नु, म पात्रले आफ्नो विगतको कल्पना गर्नु जस्ता घटना श्रृङ्खलाबाट कथाको कथानक निर्माण भएको छ । कथामा 'म' पात्रले चरम सुखको भोग गर्नु, तीनवटी स्वास्नी विहे गर्नु कथाको आदि भाग, 'म' पात्रलाई पक्षघातले थला पार्नु कथाको मध्य र 'म' पात्रले विगतको कल्पना गर्नु तर श्रीमती स्वतन्त्र देश विदेश घुम्न जान चाहनु कथानकको अन्त्य भाग रहेको छ । प्रस्तुत कथामा कतै तात्क्षणिक र कतै परावर्तित रैखिक कथानक ढाँचामा 'घामु डबेपछि' कथाको कथानक आबद्ध रहेको छ ।

(ख) पात्र

'घाम डुबेपछि' कथामा 'म' पात्रकी श्रीमतीहरू काम गर्ने केही चपला, नोकर र चाकर रहेका छन् । यस कथाको प्रमुख पुरुष पात्र म ले आफ्नो जीवनको सुखद क्षणको अनुभूति गरेको छ । यस कथामा 'म' पात्र लोग्ने गतिशील पात्र हो भने श्रीमतीहरू सहायक भूमिकामा आएका र प्रतिकुल पात्र हुन् । कथामा नोकर्नी चपला स्थिर तथा गौण पात्र हो । कथामा पात्रको भन्दा घटनाको प्रधानता रहेको छ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

'घाम डुबेपछि' कथाको कथावाचक 'म' पात्र हो । उसले आफ्नै पारिवारिक जीवनका बारेमा वर्णन गरेकी छ । त्यसैले प्रस्तुत कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको (आन्तरिक दृष्टिकोणको) प्रयोग गरिएको छ ।

(घ) सारवस्तु

समयको गतिसँगै मान्छेको जोस जाँगर, ऐस, आराम, मोजमस्ती र मान्छेमा आफ्नो नियतिको दुर्दशाले जीवनलाई निराश निष्फल बनाउँछ भन्ने कुरालाई यस घाम डुबेपछि कथाले प्रस्तुत गर्न खोजेको छ । आफ्नो सौखिन जीवनको अन्तपछि श्रीमतीले सेवा गर्न छाड्दै जानुले जीवन मूल्यका दृष्टिले यसलाई प्रसङ्ग विषयक (स्थानीय) सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा यस कथाको सारवस्तु प्रच्छन्न खालको रहेको छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको 'घामडुबेपछि' कथामा संवृत रूपविन्यासको प्रयोग भएको छ । आफ्ना श्रीमतीले सेवामा कमि देखाएका कारण र 'म' पात्र अपाङ्ग अन्योलता सिर्जना हुँदैन । कथामा प्रयुक्त भाषा शैली अत्यन्त सरल र सहज देख्न सकिन्छ ।

(क) भाषा

घाम डुबेपछि कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्भव शब्दको प्रधानता रहेको यस कथामा दृश्य, हृदय, क्रोध, स्नेह र शीघ्र (तत्सम) शब्दका साथै मर्निङवाक, पार्टी, पेग रेडलेभल जस्ता अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग भएको छ । कथामा कही कतै आलङ्कारिक वाक्य गठन पनि देख्न सकिन्छ । 'म' पात्रले श्रीमती (जेठी, माइली र कान्छी श्रीमतीहरू) प्रति सम्बोधित एकालापीय कथन ढाँचाले कथाको भाषालाई सरल बनाएको छ ।

(ख) शैली

'घाम डुबेपछि' कथामा सम्बोधनात्मक-वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । सामान्यतयाः सरल वाक्यकै आधिक्य रहेको यस कथामा कतै-कतै मिश्र र संयुक्त वाक्यको पनि प्रयोग गरिएको छ ।

३.२.१७ भूमिगत कथाको विश्लेषणा

भूमिगत भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत सत्रौं कथा हो । यो कथा कथा सङ्ग्रहको शीर्षकमा उल्लेखित कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा ८ पृष्ठमा (पृ.९९-पृ.१०६) विस्तारित यस कथामा उदाउँदो विहानीको परिकल्पनाका साथै हरेक परिवर्तनकामी शक्ति सत्ता उन्मादमा परि क्रान्ति सहयात्रीलाई भेट नगरी पद र पैसाको लोभमा परि परिवर्तनको संस्थागत गर्न नसक्दा जनतामा कस्तो प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने तीतो यथार्थलाई देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

गाउँमा परिवर्तनको भाषण दिँदै देशको राज्य संयन्त्रसँग मुकाविला गर्न सोभ्रा-साभ्रा जनतालाई क्रान्तिको नाममा विद्रोहमा सामेल गराई सरकारी संयन्त्रसँग वार्ता गरी राजनीतिक मूलधारमा आई जनताले भोट दिएर चुनाव जितेपछि आफ्नै सहयोद्धा नमेट्ने क्रान्तिको नाममा निहित स्वार्थमा लाग्ने राजनीतिक पार्टीको घटनालााई भूमिगत कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । यस कथामा पारूद्वारा मन्त्री लक्ष्य शर्मालाई भेट गर्न मन्त्रालयमा जानु, पारुले मन्त्रीसँग भेट गर्न नपाउँदै पलिसले रोक्नु, सचिवसँग आजाने कारण लेख्नुस् भनेबाट घटनालो अर्को मोड लिएको, कथामा पारुले पालो कुरेर बस्ता विविध खाले पुरानो घटनाको कल्पना गरेको, मन्त्रीले व्यापारी तथा अन्य पैसा प्रतिष्ठावालालाई भेट गरी आफूलाई त्यस स्थानमा पुऱ्याउने क्रान्ति योहदालाई नभेटेका कारण निराश बनाएको, सचिवले तपाईंको पालो भोलि भनेबाट पारुका जीवनमा मन्त्री शर्मालाई भेट्ने भोलि कहिल्यै नआएको जस्ता घटना श्रृङ्खलाबाट प्रस्तुत कथाको कथावस्तु निर्माण भएको छ ।

कथामा भूमिगत जीवनपछि प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा आउनु, चुनवा लड्नु जनताको मतले विजले प्राप्त गर्नु, सरकारमा जानु कथानको आदि भाग पारुले मन्त्री भएको सहयात्री लक्ष्य शर्मालाई भेट्न काठमाडौं आउनु पालो पर्खनु मध्य भाग लक्ष्य शर्मालाई भेट गर्ने चाहना निराशामा परिवर्तन हुनु र भोलि आउनु भन्ने सचिवको उत्तरबाट आफ्नो बाटो लाग्नु कथानकको अन्त्य भाग हो । यसरी कतै तात्क्षणिक र कतै परावर्तित रैखिक कथानक ढाँचामा भूमिगत कथाको कथानक आवद्ध छ ।

(ख) पात्र

भूमिगत कथा अल्प पात्र भएको कथा हो । यस कथामा मन्त्री लक्ष्य शर्मा, पारु, पुलिस, सचिव र व्यापारी रहेका छन् । कथामा पारु प्रमुख नारीपात्र हो । कथामा सुरुदेखि अन्तयसम्म पारुको भूमिका प्रमुख छ । कथामा प्रमुख पुरुषपात्र लक्ष्य शर्मा रहेको छ भने पुलिस सचिव गौण पात्रीय भूमिकामा आएका छन् । कथामा भूमिगत जीवनपछि खुल्ला जीवनसम्म आउँदा नेताको जीवनले पनि नयाँ मोड लिएको छ । कथामा मन्त्री लक्ष्य शर्मा गतिशील पात्र हो भने पारु स्थिर पात्रका रूपमा आएकी छ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

भूमिगत कथाको कथावाचक पारु हो । उसले आफ्नै राजनीतिक जीवनका बारेमा वर्णन गरेकी छ त्यसैले यस कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु (आन्तरिक दृष्टिविन्दुको) प्रयोग गरिएको छ ।

(घ) सारवस्तु

भूमिगत कथाले नेपाली जनताले पटक-पटक गरेको जनआन्दोलन र युद्धद्वारा जनताको स्तर तथा देशको उन्नति खोजे पनि विविध खाले प्रपन्चद्वारा नेताले देश विकासको गति अगाडि बढाउनुको साटो भ्रष्ट्राचारको आहलमा डुबी जनतालाई निरास बनाउने मानवीय असत प्रवृत्तिको व्यङ्ग्य गरिएको छ । लक्ष्य शर्मा मन्त्री भएपछि पारुलाई भेट गर्ना समय नदिनुबाट जीवन मूल्यका आधारमा यसलाई प्रसङ्ग विषयक (स्थानीय) सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा कथाको सारवस्तु शाश्वत खालको रहेको छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको भूमिगत कथामा संवृत रूप विन्यासको प्रयोग भएको छ । क्रान्ति जीवनमा सँगै रहेको सहयात्री (लक्ष्य शर्माले) मन्त्री भएपछि पारुलाई भेट नगरेका कारण पारु कहिल्यै लक्ष्य शर्मालाई नभेट्ने गरी बाटो लाग्नुले कथाको अन्त्यमा पाठकलाई अन्योलमा सिर्जना हुँदैन । कथामा प्रयुक्त भाषा शैली अत्यन्त सरल र सहज देखन सकिन्छ ।

(घ) भाषा

भूमिगत कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्भव शब्दहरूको प्रधानता रहेको यस कथामा द्रविभूत, आश्चर्य, प्रतीषा, दृढ जस्ता तत्सम शब्दका अतिरिक्त क्वार्टर, फिल्म गर्व (अङ्ग्रेजी) का साथै आलङ्कारिक वाक्य गठन पनि देख्न सकिन्छ । पारुको लक्ष्य शर्मा प्रति सम्बोधित एकालापीय कथन ढाँचाले कथाको भाषालाई सरल बनाउने काम गरेको छ ।

(ख) शैली

भूमिगत कथामा सम्बोधनात्मक वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । कथाको प्रस्तुती प्रमुख नारीपात्र पारुबाट भएको छ । उसैले आफ्नो राजनीतिक अवस्थाको बारेमा वर्णन गरेकी छ । सामान्य तथा सरल वाक्यकै अधिक्य रहेको यस कथामा कतै-कतै मिश्र तथा संयुक्त वाक्यको पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

३.२.१८ आँधी कथाको विश्लेषण

'आँधी' भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत अठारौं कथा हो । डिमाइ साइजमा जम्मा ६ पृष्ठमा (पृ.१०७-पृ.११२) विस्तारित यस कथामा परिवारमा अभाव र अशान्ति भए पछि आउने दु:ख कलहको आँधीले व्यक्ति र व्यक्ति परिवारमा कस्तो प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने कुरालाई देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

गाउँको सम्पत्ति बेची बजारको सानो घर किनेर बसेको म पात्रको परिवार बजारको खर्चिलो वातावरण र महङ्गीको भार थेग्न धौ-धौ परेकोले छोराका इच्छा चाहना पूरा गर्न नसक्नुबाट परिवारमा चलेको अशान्ति र अभावको आँधीले 'म' पात्रको दैनिक जीवनलाई कष्टकर बनाएको पारिवारिक घटनालाई आँधी कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । यस कथामा प्रमुख नारी पात्र आमाले लोग्नेले ठेक्का पट्टा बनाएको छ । यस कथामा प्रमुख नारीपात्र आमाले लोग्नेले ठेक्का पट्टा गरी आएको पैसाले घर खर्च धान्न गाह्रो परेको छोराले सहरको वातावरणमा परि सबै साथी सरह खर्च गर्न खोजेको त परिवार त्यो पूरा गर्न नसकी छोराको मागमा परिवारमा आँधी आएको जस्ता घटनाले प्रस्तुत कथाको कथानक निर्माण भएको छ । यस कथामा गाउँको पैतृक सम्पत्ति बेची सहर पस्नु कथाको आदि भाग, सहरमा छोरोको इच्छा पूरा गर्न नसक्नु मध्य भाग र छोराले जागिरको सिलसिलामा तराईमा आफैँ घरजम गरी बस्न कथाको अन्त्य भाग हो । यसरी कथानक सुखान्त रहे पनि आँधी कथामा कतै तात्क्षणिक र कतै परावर्तित रैखिक कथानक ढाँचामा आँधी कथाको कथानक आवद्ध रहेको छ । कथामा आदि मध्य र अन्त्यको कार्यकारण श्रृङ्खला रहेको छ ।

(ख) पात्र

आँधी कथा अल्प पात्र भएको कथा हो । यस कथामा 'म' पात्र (आमा) 'म' पात्रको लोग्ने र 'म' पात्रको छोरा रहेका छन् । यस कथाकी प्रमुख नारी पात्र 'म' आमा हो । उसले आफ्नै परिवारमा भएको अभाव र एक्लो छोराको चाहना पनि पूर्ति गर्न नसक्दा घर परिवार र स्वयम् 'म' पात्र का मनमा आँधी आएको छ । कथाकी 'म' पात्र आमा गतिशील प्रमुख नारी पात्र हो भने । बाबु स्थिर गौण पात्रका भूमिकामा आएको छ । कथामा 'म' पात्रको छोरा प्रतिकूल असत प्रवृत्ति भएको मञ्चीय रूपमा कथामा प्रस्तुत छ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

आँधी कथाको कथावाचक 'म' पात्र (आमा) उसले आफ्नै परिवारको पारिवारिक स्थितिको वर्णन गरेको छ त्यसैले प्रस्तुत कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु (आन्तरिक दृष्टिविन्दुको) प्रयोग गरिएको छ । कथामा 'म' पात्रका माध्यमबाट पात्रका मनका आवेग संवेगका प्रस्तुति गर्ने काम भएको छ ।

(घ) सारवस्तु

गाउँ छोडी सहर बस्न जानाले आफ्नो स्तर बढ्छ भन्ने महसुस गर्ने परिवारले सहरको खर्चलाई बुझ्न नसके सन्तानको इच्छाको कुरा र आवश्यकता पूरा गर्ने सन्दर्भमा परिवारमा अशान्तिको आँधी आउन सक्छ भन्ने 'आँधी' कथाले आफ्नो कथानकको सारवस्तुको रूपमा कुरालाई प्रस्तुत गर्न खोजेको छ । यस कथामा आमाले घर व्यवहार चलाउने बाबुको ठेक्काको कमाइले घर व्यवहार चलाउन धौ-धौ परेका कारण छोराको इच्छा पूरा गर्न नसक्नु जीवन मूल्यका आधारमा प्रसङ्ग विषयक (स्थानीय) सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा यस कथाको सारवस्तु प्रच्छन्न खालको रहेको छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको आँधी कथामा संवृत रूपविन्यासको प्रयोग भएको छ । घरमा आर्थिक स्थिति थाहा पाउँदा पाउँदै आधुनिक र खर्चालु जीवन बिताउन चाहने 'म' पात्रको छोरा आफैँ जागिर खान तराईमा गई वैवाहिक पारिवारिक जीवन बिताएका कारण अभावको आँधी शान्तिएको म पात्रले महसुस गरेको छ । त्यसैले कथाको अन्त्यमा पाठकमा

अन्योलता सिर्जना हुँदैन । तसर्थ कथामा प्रयुक्त भाषाशैली अत्यन्त सरल र सहज देख्न सकिन्छ ।

(क) भाषा

आँधी कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्‌भव शब्दको अधिक्य रहेको यस कथामा भय, क्षण, रौद्र, लज्जा शान्त, कर्म जस्ता तत्सम शब्दका अतिरिक्त फिस, फिल्म जस्ता अङ्ग्रेजी शब्दको साथै आलङ्कारिक वाक्य गठन पनि देख्न सकिन्छ । कथामा 'म' पात्र आमाले छोराको व्यवहारको एकालापीय कथन ढाँचाद्वारा भाषालाई सरल बनाउने काम भएको छ ।

(ख) शैली

'आँधी' कथामा सम्बोधनात्मक वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग भएको छ । कथाले प्रस्तुति एकालापीय ढाँचामा गरिएको छ । कथाकी 'म' पात्र (आमा) ले आफ्नो परिवारका बारेमा वर्णन गरेकी छ । कथामा कतै संयुक्त र कतै मिश्र वाक्यको प्रयोगले कथात्मक शैली उच्च बन्न पुगेको छ ।

३.२.१९ दूरी कथाको विश्लेषण

'दूरी' भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत उन्नाइसौं कथा हो । डिमाइ साइजका १० पृष्ठमा (पृ.११३-पृ.१२२) विस्तारित यस कथामा परिवारमा लोग्ने र स्वास्नीको बसाइँको दूरी बढ्नाले तिनीहरूको सम्बन्धमा कस्तो प्रभाव पर्न सक्छ भन्ने छोरालाई देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

नेपालबाट अर्थशास्त्रमा पी.एच.डी. गर्न अमेरिका गएको राकेशले घरमा जागिरे श्रीमती र छोरी छोडेर र विदेशमै पुनः अर्को विहे गरी अमेरिकामै बस्ने राकेशको पारिवारिक घटनालाई दूरी कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । यस कथामा राकेश पी.एच्.डी. गर्न ३ वर्षका लागि अमेरिका जानु, अमेरिकामै दोस्रो विहे गरी बस्नु, यता नेपालमा श्रीमती

पद्माले विगत सम्झँदै बस्नु, एकदिन पद्माको अफिसको हाकिमले आफू पनि पत्नीले डिभोर्स दिई एक्लो भएको भन्दै पद्मासँग बिहेको प्रस्ताव राख्नु, पद्माले पनि हाकिम (नरेशको) प्रस्तावलाई स्वीकार गर्दै पद्मा र नरेश पद्माको घरमा बस्नु, जस्ता घटना श्रृङ्खलाबाट प्रस्तुत कथाको कथानक निर्माण भएको छ । यस कथामा राकेश पी.एच्.डी गर्न अमेरिका जानु कथानको आदि भाग अमेरिकामा राकेशले दोस्रो विहे गरी बस्नु कथाको मध्य र यता पद्माले पनि आफ्नो हाकिम नरेशसँग अर्को विहे गरी बस्नु कथानको अन्त्य भाग रहेको छ । यसरी कथानक दु:ख-सुखान्तक रहे पनि दूरी कथामा कतै-कतै तात्क्षणिक र परावर्तित रैखिक कथानक ढाँचामा यस काथको कथानक आवद्ध रहेको छ । कथामा आदि, मध्य र अन्त्यको कार्यकारण श्रृङ्खला रहेको पाइन्छ ।

(ख) पात्र

दूरी कथामा पद्मा, पद्माको पहिलो लोग्ने राकेश पद्माकी छोरी निकिता, पद्माको दोस्रो लोग्ने नरेश र पद्माको साथी प्रकाश रहेका छन् । कथाकी प्रमुख नारी पात्र पद्मा हो । उसले आफ्नै परिवार र लोग्नेका बारेमा वर्णन गरेकी छ । कथामा पद्माको र लोग्ने राकेशको बसाइँ-सम्बन्धको दूरी बढ्नाले पारिवारिक सम्बन्धले नयाँ मोड लिएको । यस कथामा पात्रको प्रधानता नभई घटनाको प्रधानता रहेको छ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

'दूरी' कथाको कथावाचक पद्मा हो । उसले आफ्नै परिवारको र लोग्नेको व्यवहारका बारेमा वर्णन गरेकी छ । त्यसैले प्रस्तुत कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु (आन्तरिक दृष्टिविन्दुको) प्रयोग गरिएको छ । यस कथामा पद्माका माध्यमबाट मनका आवेग संवेगको प्रस्तुती गर्ने काम भएको छ ।

(घ) सारवस्तु

पढ्न अमेरिका गएको राकेशले आफ्नो पी.एच्.डी. गर्ने बहानामा दोस्रो विहे गरी उतै बसेपछि घरमा पद्मासँगको सम्बन्धको दूरी बढेको 'दूरी' कथाले आफ्नो कथाको सारवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गर्न खोजेको छ । कथामा श्रीमती पद्माले पनि लोग्नेको स्वतन्त्र

बन्न अर्को विहे नरेशसँग गर्नुले जीवनमूल्यका आधारमा प्रसङ्ग विषयक (स्थानीय) सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा यस कथाको सारवस्तु प्रच्छन्न खालको रहेको छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको दूरी कथामा संवृत रूपविन्यासको प्रयोग भएको छ । अमेरिकामा पी.एच्.डी. गर्न गएको राकेश घर परिवार बिर्सेर अमेरिकामा अर्को विहे गरी बस्नुले पारिवारिक दूरी बढनाले सम्बन्धको दूरी पनि बढेको यता पद्‍माले पनि दोस्रो विहे नरेशसँग गरेका कारण पाठकमा अन्योलता सिर्जना हुँदैन तसर्थ कथामा प्रयुक्त भाषाशैली अत्यन्त सरल र सहज देख्न सकिन्छ ।

(क) भाषा

दूरी कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्‍भव शब्दको आधिक्य रहेको यस कथामा प्रथम, उत्तीर्ण, करूणा, क्षण जस्ता तत्सम शब्दका साथै बोर्डस, कार स्टार्ट, ड्रप, जस्ता (अङ्ग्रेजी) शब्दका साथै आलङकारिक वाक्य गठन पनि देख्न सकिन्छ ।

(ख) शैली

‘दूरी’ कथामा वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग भएको छ । कथाको वाचक पद्‍माले आफ्नो पारिवारिक अवस्थाका वर्णन गरेकी छ । कथामा कतै संयुक्त त कतै मिश्र वाक्यको प्रयोगले कथात्मक शैली उच्च बन्न पुगेको पाइन्छ ।

३.२.२० चुनौती कथाको विश्लेषणा

चुनौती भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत बीसौं कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा ७ पृष्ठमा (पृ.१२३-पृ.१२९) विस्तारित यस कथामा घर परिवारको निर्णयलाई काट्न नसकी आफ्नो चित्र नबुझ्केकी श्रीमती विहे गर्नाले व्यक्ति मन र समाजमा कस्तो प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने कुरालाई देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) **कथावस्तु**

घरमा विवाहित श्रीमती छोरा भएको लोग्नेले परस्त्रीसँग सम्पर्क राख्नु, आफ्नी श्रीमती चम्पालाई घर परिवारको कारणले विवाह गरेकी तिमी मेरी मन परेकी श्रीमती होइनौं भन्नु, एकदिन आफूलाई मन परेको जवान युवतीसँग विवाह गर्न परासी जाँदैछ भनि आफ्नो एकल निर्णय सुनाइनु, विवाह गरी घरमा ल्याउनु, सौताले लोग्नेलाई फकाउनु, घर जग्गा विक्री गर्न लगाउनु विक्री गर्नु, तराईमा गई गहना धन पैसा बोकी सौता पोइल जानु, लोग्ने कङ्गाल बन्नु पुनः गाउँ फर्कनु, श्रीमती र पैसाको पीरले रक्सी खान थाल्नु यसै क्रममा मृत्यु हुनु, यता चम्पाले छोरा पढाउनु छोराले नोकरी गर्नु, बुहारी ल्याउनु स्टेशनरी पसल गर्नु सुखी रहनु जस्ता घटना श्रृङ्खलाबाट प्रस्तुत कथाको कथावस्तु निर्माण भएको छ । कथामा परिवारको निर्णयबाट चम्पासँग विहे गर्नु कथानकको आदि भाग, चम्पालाई नराम्री भन्दै बहिनसँग सम्पर्क राख्नुदेखि परासीबाट राम्री युवती विहे गर्नु कथानकको मध्य र कान्छी श्रीमतीको मतमा लागि सम्पत्ति बेच्नु, सम्पत्ति सबै पोको पारी कान्छी श्रीमती अन्यत्रै पोइल जानु कथानकको अन्त्य भाग हो । यसरी कथावस्तु आदि मध्य र अन्त्यको कार्यकारण रैखिक श्रृङ्खलामा आबद्ध छ ।

(ख) **पात्र**

यस कथामा चम्पा, चम्पाको लोग्ने चम्पाकी सौता (कान्छी श्रीमती), लक्ष्मी, चम्पाको छोरो र भरियाहरू रहेका छन् । कथामा पारिवारिक स्थितिका आधारमा विवाह गर्दा वैवाहिक सम्बन्ध नै सङ्कटमा पर्न सक्छ भन्ने देखाइएको छ । कथाकी प्रमुख नारी पात्र चम्पा र पुरुष पात्र चम्पाको लोग्ने हुन् । लक्ष्मी सहायक पात्रको भूमिका आएकी छ भने चम्पाको छोरो र भरियाहरू गौण पात्र हुन् । कथामा पात्रको प्रधानता नभई घटनाको प्रधानता रहेको छ ।

(ग) **दृष्टिविन्दु**

चुनौती कथाको कथावाचक 'म' पात्र हो । उसले आफ्नै दिदी चम्पाको जीवनका घटनालाई जान्न इच्छा व्यक्त गर्दै पत्र लेख्न आग्रह गरेकी छ । त्यसैले प्रस्तुत कथामा परिधीय दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ ।

(घ) **सारवस्तु**

पति पत्नी बीच सम्बन्धलाई सुन्दर बनाउन नसकी राम्री-राम्री केटीसँग विहे गर्न खोज्ने र विलासी जीवन बिताउने महत्त्वाकाङ्क्षी पुरुष भएमा इज्जत प्रतिष्ठा सम्पत्ति र परिवारको सम्बन्ध सबै ध्वस्त हुन्छन् भन्ने कुरालाई सारवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गर्न खोजिएको छ । घरमा श्रीमती छोरा हुँदा हुँदै परस्त्रीसँग सम्पर्क राख्नु कान्छी श्रीमती विहे गर्नुलाई प्रसङ्ग विषयक (स्थानीय) सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिका आधारमा यस कथाको सारवस्तु प्रच्छन्न खालको रहेको छ ।

(ङ) **रूपविन्यास**

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको 'चुनौती' कथामा संवृत रूपविन्यासको प्रयोग भएको छ । आफ्नो लोग्नेले घरमा कान्छी श्रीमती भित्र्याउँदा सहर्ष स्वीकार गर्ने जेठी श्रीमती चम्पाले फेरि लोग्नेसँग कहिल्यै सम्पर्क गरिन् त्यसैले पाठकमा अन्योलता हुँदैन । कथामा प्रयुक्त भाषाशैली सरल र सहज देख्न सकिन्छ ।

(क) **भाषा**

चुनौती कथामा सरल भाषाको प्रयोग छ । तद्भव शब्दहरूको प्रधानता रहेको यस कथामा क्रूर, क्षण, हरण, स्नेह, सत्य, कर्मशील जस्ता तत्सम शब्दका अतिरिक्त आलङ्कारिक वाक्य गठन पनि देख्न सकिन्छ । चम्पा दिदीको जीवनमा घटेका स्मरणात्मक क्षणले भाषालाई सरल बनाएका छ । कथामा पत्रात्मक ढाँचाको प्रयोग रहेको छ ।

(ख) **शैली**

चुनौती कथामा पत्रात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । कथा प्रस्तुति गर्ने पात्र (पत्र लेखक) चम्पा दिदी हो । उसैले आफ्नो पारिवारिक जीवनको घटनाको वर्णन पत्रमार्फत गरेकी छ । सामान्य तथा सरल वाक्यकै आधिक्य रहेको यस कथामा कतै-कतै मिश्र तथा संयुक्त वाक्यको पनि प्रयोग गरिएका कारण कथात्मक शैली उच्च बन्न पुगेको पाइन्छ ।

३.२.२१ वचनबद्धता कथाको विश्लेषण

वचनबद्धता भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत (२०६२) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत अन्तिम (२१औं) कथा हो । डिमाइ साइजका जम्मा ९ पृष्ठमा (पृ.१३०-१३८) विस्तारित यस कथामा आधुनिक जीवन बिताउन चाहने नारी र सुन्दरी श्रीमती यौन सन्तुष्टी नै सबैभन्दा ठूलो सन्तुष्टीको कुरा ठान्ने पुरुष बीचको सम्बन्धले परिवारमा कस्तो प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने कुरालाई देखाउन खोजिएको छ । प्रस्तुत कथालाई रचना विधानका आधारमा निम्न अनुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

स्वतन्त्र जीवन जिउने नाममा पुरुषहरूसँग सम्बन्ध सम्पर्क बढाउँदै हिँड्ने माधुरी र सुन्दरी श्रीमती धन सम्पत्तिका साथै यौनको तृप्तीलाई परमसुखानन्द ठाने पुरुष उत्तम बीचको जीवन जिउने वचनबद्धताको घनटालाई 'वचनबद्धता' कथाले आफ्नो कथावस्तु बनाएको छ । कथाको प्रमुख पुरुष पात्र उत्तरलाई माधुरी अत्यन्त सुन्दरी र आफ्नो चाहनाको तृप्ती लाग्नु, माधुरी आफूलाई स्वतन्त्र पन्छीको रूपमा रहेको खुल्ला पुस्तक ठान्नु, उत्तमले विहेको प्रस्ताव राख्नु माधुरीले आफ्नो स्वतन्त्रताको वचनबद्धता गराउनु उत्तमले स्वीकार गर्नु, दुवैले विहे गर्नु, केही समय दुवै लोग्ने स्वास्नी सन्तुष्ट रहनु, माधुरी साथीसँग डिनरमा जानु, उतै बस्नु, लोग्ने उत्तमले, माधुरीलाई बाहिर जानबाट रोक्नु खोज्नु, माधुरीले उत्तमको 'वचनबद्धता' तोडेको महसुस गर्नु र आफ्नो सुटकेस बोकी सदाका लागि उत्तमलाई बाइ-बाई गरेबाट कथानकको अन्त्य भएको छ । कथामा माधुरी स्वतन्त्र साथीसँग हिँड्नु उत्तम पार्टीमा माधुरीलाई भेट्नु, कथाको आदि भाग, बारम्बारको भेटपछि उत्तमले माधुरीसँग विहेको प्रस्ताव राख्नु कथाको मध्य भाग हो भने उत्तमले रातमा पार्टीमा जानबाट रोक्नु माधुरी वचनबद्धता तोडेको भन्दै उत्तमलाई बाइ-बाइ गर्दै घरबाट सदाका लायग बाटो लाग्नु कथाको अन्त्य भाग हो । यसरी कथानक दुःखान्त रहे पनि कतै तात्क्षणिक र कतै परावर्तित रैखिक कथानक ढाँचामा 'वचनबद्धता' कथाको कथानक आबद्ध रहेको छ । कथामा आदि मध्य र अन्त्यको कार्यकारण श्रृङ्खला रहेको पाइन्छ ।

(ख) पात्र

वचनबद्धता कथा अल्प पात्र भएको कथा हो । यस कथामा 'म' पात्र (उत्तम) 'म' पात्रकी श्रीमती माधुरी, माधुरीको साथी रूपेश रहेका छन् । यस कथाको प्रमुख पुरुष पात्र उत्तम र प्रमुख नारी पात्र माधुरी लोग्ने स्वास्नी हुन् । उनीहरूको वचनबद्धतामा समय परिवर्तन सँगै नयाँ मोड आएको छ । कथामा उत्तम गतिशील पात्रका रूपमा आएको छ भने माधुरी स्थिर र प्रतिकूल पात्र हो । कथामा नरेशको गौण भूमिका रहेको पाइन्छ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

'वचनबद्धता' कथाको कथावाचक 'म' पात्र (उत्तम) हो । उसैले आफ्नै श्रीमतीका बारेमा वर्णन गरेको छ । त्यसैले प्रस्तुत कथामा केन्द्रीय प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु (आन्तरिक दृष्टिविन्दुको) प्रयोग गरिएको छ । कथामा 'म' पात्रका माध्यमबाट पात्रका मनका आवेग संवेगको प्रस्तुति गर्ने काम भएको छ ।

(घ) सारवस्तु

आधुनिकताको नाममा छाडा संस्कार बोकेकी युवती र सुन्दरताको सन्तुष्टि ठान्ने पुरुषको अहम् वृत्तिका कारण जस्तो सुकै वचन बद्धता तोडिन सक्छ भन्ने सार वचनबद्धता कथाले दिएको पाइन्छ । कथामा सुन्दरी श्रीमती र यौन सुख भए जस्तो सुकै स्वतन्त्रता दिने उत्तमलाई विवाहको केही समय पछि श्रीमती (माधुरी) लाई आफ्नो वसमा राख्न चाहँदा वचनबद्धता तोडिएको छ । यसलाई प्रसङ्ग विषयक (स्थानीय) सारवस्तु भन्न सकिन्छ । पद्धतिको आधारमा यस कथाको सारवस्तु प्रच्छन्न खालको रहेको छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा लेखिएको 'वचनबद्धता' कथामा संवृत रूपविन्यासको प्रयोग भएको छ । माधुरी आफूलाई खुल्ला किताब भन्दा भन्दै चरम आधुनिक मस्त यौवना केटीलाई स्वतन्त्रता दिने वचनबद्धता गरी विहे गर्ने म पात्र उत्तमले आफ्नो अहम् वृत्तिका कारण वचनबद्धता तोड्दा माधुरी सदाका लागि घर छोडी जानुले कथाको अन्त्यमा पाठकमा अन्योलता सिर्जना हुँदैन । तसर्थ कथा प्रयुक्त भाषा शैली अत्यन्तै सरल र सहज देख्न सकिन्छ ।

(क) भाषा

वचनवद्धता कथामा सरल भाषाको प्रयोग रहेको छ । तद्भव शब्दको आधिक्य रहेको यस कथामा पीडा, पूर्ण, हृदय, पति, पत्नी, प्रथम, घृणा, दृश्य, ग्रहण जस्ता तत्सम शब्दका अतिरिक्त डिनर, प्लिज, बोल्ड, पार्टनर, चिकेन रोष्ट, अर्डर, ड्रिङ्क, फिल्म, जस्ता अङ्ग्रेजी शब्दको पनि प्रयोग छ । कथामा म पात्र (उत्तमले) आफ्नी स्वास्नी (माधुरीं प्रति सम्बोधित एकालापीय कथन ढाँचाले भाषालाई सरल बनाउने काम गरेका छ ।

(ख) शैली

'वचनबद्धता' कथामा सम्बोधनात्मक-वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । कथा प्रस्तुतीकरणको प्रमुख पात्र 'म' (उत्तम) हो । उसले आफ्नी श्रीमती (माधुरिका) बारेमा वर्णन गरेको छ । सामान्यतया सरल वाक्यकै आधिक्य रहेको यस कथामा कतै-कतै मिश्र तथा संयुक्त वाक्यको पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

३.३ भूमिगत कथासङ्ग्रहको आख्यानीकरण

भूमिगत कथासङ्ग्रह भागीरथी श्रेष्ठको (२०६२) सालमा प्रकाशित पाँचौ कथासङ्ग्रह हो । यस सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कथावस्तु, पात्र दृष्टिविन्दु, सारवस्तु र रूपविन्यासलाई समग्रमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

(क) कथावस्तु

कथावस्तु भूमिगत कथासङ्ग्रहको पहिलो कथा अन्तराल हो । यसमा गाउँले सोझी युवतीलाई बिहा गरी गाउँ नै छोडी पुनः अर्को बिहे गर्ने र सहरमा बस्ने युवकको पारिवारीक घटनालाई कथावस्तु बनाइएको छ । यस्तै अपराध बोध कथामा माइतीको सम्पत्ति पोको पारी आफुलाई मन परेको पुरुषसँग पोइल जाने । माइतीलाई कङ्गाल बनाउने सामाजिक परिवेशको घटनालाई कथावस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । ओझेल परेका प्रेमका किरणहरू कथाले उपर यौवनको घमण्ड गर्ने युवती नलिनी आफ्नो मन परेको पुरुषले लत्याएपछि ब्युहल भएका देखाइएको छ । अँध्यारो फाटेपछि कथाले विवाहिता नारी महत्वाकाङ्क्षी बनेपछि परिवारमा बिचल्ली छाउने कुरालाई देखाएको छ । यस्तै विश्वास-अविश्वास कथा छोराले घर परिवारको कथानक बुझेका कारण सरस्वतीलाई छोराप्रतिको

विश्वासको साटो उल्टो अविश्वास जन्मेको देखाएको छ । दह कथामा पैसा ऋण लिएर काम चलाएपछि समयमा फर्काउन नसक्दा व्यक्तिको मानस पटलमा पर्ने प्रभावलाई देखाएको छ । तयार भयौं ? कथाले आमा सुन्दरी हुँदा छोरीको मनमा पर्ने प्रभावलाई केलाएको पाइन्छ । उच्च शिक्षा पढ्ने निहुँमा विदेशीयका नेपाली युवा-युवती आधुनिक जीवन जिउने निहुँमा घर परिवार बिर्सने सामाजिक यथार्थलाई काग र चिठी कथाले देखाएको छ । माइतीको कामलाई महत्व दिने तर आफ्नो उमेर र समाजको चाहनालाई नबुझ्ने ललिता पछि गएर त्यही समाज र परिवारको बोझ भएको घटनालाई सुन्दर झ्याल कथाले देखाएको छ । पर्दा कथाले धनको महत्व दिने दीनहीन गरिबहरूको विवशतालाई बुझ्न नसक्ने आज भोलीका धनी भनाउँदाहरूको तीतो यथार्थलाई देखाएको पाइन्छ । त्यो कालो ढुङगा कथाले मान्छे वृद्ध भएपनि धन सम्पत्तिको मोह झन बढ्ने कुरालाई देखाएको छ । श्रीमान्-श्रीमती बिच खुला व्यवहारिक छलफल नभए मौन रूपमा भएपनि इर्ष्या बढेको मौनता भित्र कथाले प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । बिवाह गराउने (लमी) कार्य गरेर जिविको पार्जन गर्ने परिवारमा परम्परागत रूपमा चिना हेर्ने गर्नाले साँझ विहानको छाक छार्न धौ-धौ परेको घटनालाई चिना कथाले देखाएको छ । यस्तै पूर्ण विराम कथाले श्रीमतीको इच्छा भन्दा आमाको सेवामा बढी समय दिनाले परिवारिक सद्भाव र आपसी प्रेममा पूर्णविराम लागेको देखाएको छ । चेलीलाई घरको सम्पत्ति भन्दा मइतीले दिएको दाइजोको माया बढी लाग्छ भन्ने चाँदीको करुवा कथाले देखाएको छ । घाम डुबेपछि कथाले समय सम्पत्ति र जवानी सँधै रहँदैनन् । मानिसले एकदिन छाडेर सबै छाडेर जानुपर्छ भन्ने देखाउन खेजेकी पाइन्छ । यस्तै भूमिगत कथाले श-सस्त्र क्रान्ती गरेर राज्यको बागडोर सम्हाल्ने योद्धा भनाउँदाले आफ्नो जन आधार बिसर्ने शहरीमा सुखमा लाग्ने र सहिदको रगतको अपमान गरेको देखाएको छ । शहरमा बस्ने तर शहरको जीवनमा छोरालाई रम्न नदिने गर्नाले परिवारमा आँधी आसुको घटनालाई आँधी कथाले देखाएको छ । दूरी कथाले भौगोलिक दूरी बढ्नाले पारिवारिक प्रेमको दूरी पनि बढेको देखाएको छ । यस्तै वचन बद्धता कथाले यौनको तृप्तीलाई सुख ठान्ने तर पुरुषको पुरुसार्थ देखाउन परम्परागत पुरुष उत्तम र खुला किताबको संज्ञादिने स्वतन्त्र विचरण गर्न रुचाउने माधुरीका बीच गरिएको वचन बद्धता तोडिएपछि माधुरी नारी स्वतन्त्रताको कामना गर्दै आफ्नो बाटो लागेको कथालाई यस कथाले देखाएको छ ।

(ख) पात्र

भूमिगत कथा सङ्ग्रहका पात्रहरू ग्रामीण र शहरीया दुवै परिवेशका रहेका छन् भने भूमिकामा प्रमुख सहायक र गौण गरी तिनै थरीका पात्र रहेका छन् । यस सङ्ग्रहका पात्रहरू डाक्टर देखि नोकरसम्म र युवादेखि बृद्धसम्म रहेका छन् । कतिपय कथामा धनीदेखि अत्यन्त गरिब सम्मका पात्रको प्रयोग गरिएको । भागीरथीको भूमिगत सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत पात्रहरू सत-असत दुवै पात्रको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । विशेष गरी भागीरथी श्रेष्ठले निम्न तथा निम्न माध्यम वर्गीय पात्रको प्रयोग गरेकी छन् । उनका सबै जसो कथामा गतिशील पात्रको प्रधानता रहेको पाइन्छ । पात्र मनमा अन्तर्मूर्खी पात्रको प्रयोग बढी देखिन्छ ।

(ग) दृष्टिविन्दु

भूमिगत कथा सङ्ग्रहका कथाहरूमा आन्तरिक र बाह्य दुवै दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरेपनि अधिकांशतः आन्तरिक दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । आन्तरिक दृष्टिविन्दु भएका यस्ता कथामा 'म' पात्रका माध्यमबाट मनका आवेग सम्वेगको प्रस्तुति गर्ने काम भएको पाइन्छ ।

(घ) सारवस्तु

भूमिगत कथा सङ्ग्रहका कथामभा शास्वत र प्रसङ्ग विषयक दुवै खाले सारवस्तु रहेपनि अधिकांशतः प्रसङ्ग विषयक स्थानीय सारवस्तुको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहमा सङ्र्गहीत कथाहरूमा प्रच्छन्न खालको सारवस्तु रहेको पाइन्छ ।

(ङ) रूपविन्यास

भागीरथी श्रेष्ठद्वारा देखिएको भूमिगत कथासङग्रहमा सङ्गृहीत कथाहरूमा संवृत र विवृत दुवै रुपविन्यासको प्रयोग भएपनि धेरै जसो कथाहरू संवृत रुपविन्यासमा उनिएका छन् । संवृत रुपविन्यास कथावस्तु सरल र सुबोध्य बनाएको छ ।

(क) भाषा

भूमिगत कथा सङ्ग्रहका कथामा तद्भव शब्दको आधित्य रहे तापनि तत्सम अङ्ग्रेजी उर्दृ फारसी तथ हिन्दी भाषाको प्रयोगका साथै आलङ्कारिक भाषाको प्रयोग पनि पाइन्छ । उनका कथामा निपातको प्रयोगले भाषिक सुन्दरता बढाएको पाइन्छ ।

(ख) शैली

भूमिगत कथासङ्ग्रहका कथामा वर्णनात्मक विश्लेषणात्मक, निबन्धात्मक, काव्यात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको भए तापनि वर्णनात्मक सम्बोधनात्मक, काव्यात्मक शैलीको प्रयोग पाइन्छ । यस सङ्ग्रहका कथामा सामान्य तथा सरल वाक्यको आधिक्यता रहेपनि कतै-कतै मिश्र र संयुक्त वाक्यको पनि प्रयोग पाइन्छ ।

३.४ निष्कर्ष

भागीरथी श्रेष्ठ मूलतः सामाजिक यथार्थवादी कथाकार हुन् । उनका सबै जसो कथामा ग्रामीण मध्यम वर्गीय जीवनका विषयवस्तुको चयन गरिएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहका कतिपय कथामा नारी मनोविश्लेषणलाई आधार बनाएकी छन् । श्रेष्ठका अधिकांश कथाहरूमा प्रमुख पात्र पुरुष तर पुरुष पात्रद्वारा नारी पीडित भएको देखाइएको पाइन्छ । उनका कथामा मानवीय जीवनका वर्गगत पात्रको प्रयोग गरिएको छ । थोरै पात्रको प्रयोग गरी कथाकार श्रेष्ठले ग्रामीण जीवनको स्वाभाविक परिवेशको चित्रण गरेकी छन् । यस सङ्ग्रहका अधिकांश कथाहरूमा प्रथम दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथाहरूमा सरल र मानक नेपाली भाषाको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कथाहरूमा सरल र मानक नेपाली भाषाको प्रयोग गरी प्रसङ्ग विषयक सारवस्तुको खोजी गरिएको पाइन्छ । कथा सङ्ग्रहका सबैजसो कथाको प्रस्तुति अभिधात्मक अर्थ सापेक्ष ढाँचाबाट गरेकी छन् । यस सङ्ग्रहका कथाहरूमा संवृत रूप विन्यासको प्रयोग रहेको छ ।

कथाकार श्रेष्ठका कतिपय कथामा आलङ्कारिक भाषाका पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ । भागीरथी श्रेष्ठले ग्रामीण जनजीवनमा प्रचलित उखान टुक्काको प्रयोग गरी कथानक प्रस्तुतिलाई सरल र सहज बनाएकी छन् । उनका कथामा अधिकांश वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । यसरी कथाकार भागीरथी श्रेष्ठले नेपाली कथाका क्षेत्रमा सफल सामाजिक यथार्थवादी नारी कथाकार स्रष्टाका रूपमा आफूलाई उभ्याउन सफल भएकी छन् ।

परिच्छेद : चार

भागीरथी श्रेष्ठको कथात्मक प्रवृत्ति

भागीरथी श्रेष्ठ मूलतः सामाजिक यथार्थवादी कथाकार हुन् । उनका कथामा निम्न प्रवृत्तिहरू पाइन्छन् ।

४.१ सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्ति

भागीरथी श्रेष्ठ मूलतः सामाजिक यथार्थवादी नारी कथाकार हुन् । उनका कथाले समसामयिक समाजका यथार्थतालाई सफलतापूर्वक प्रस्तुत गरेको छन् । उन्नति र विकासमा क्रमशः पाइला बढाउँदै गरेको नेपाली समाजका सङ्गति तथा विसङ्गतिलाई उनका कथामा यथाशक्य यथार्थमूलक ढङ्गमा प्रस्ततु गरिएको छ । समाजमा विद्यमान गरिबी, कुप्रथा, सङ्कीर्णता, अन्धविश्वास, वेदना, सङ्घर्ष, आडम्बर स्वेच्छाचारिता जस्ता विकृतिहरूको यथार्थवत् चित्रण गर्नु नै श्रेष्ठको कथाकारिता हो । उनका अपराधबोध, ओझेल परेका प्रेमका किरणहरू चिना काग र चिठी, घाम् डबेपछि, भूमिगत, चुनौती विश्वास अविश्वास जस्ता कथाहरूमा यस्ता विशेषता पाइन्छन् ।

४.२ मनोवैज्ञानिक यथार्थवादी प्रवृत्ति

भागीरथी श्रेष्ठले सामाजिक कथाका साथै मनोवैज्ञानिक कथाहरू पनि लेखेकी छन् । यस्ता कथामा पात्रका बाह्य भन्दा आन्तरिक धरातललाई चियाउने काम गरिएको छ । उनले मनोवैज्ञानिक यथार्थलाई पहिल्याउने क्रममा यौनगत आकर्षण र विकर्षणलाई पनि आत्मसात गरेकी छन् । अचेतन मनमा अवस्थित यौनकुण्ठा अतृप्ति, असन्तुष्टि, ईर्ष्या, द्वेष आदि विकृतिको उनले यथास्थान उद्घाटन गरेकी छन् । उनका अधिकांश कथामा थोरबहुत मनोवैज्ञानिकता रहेका छन् तापनि अन्तराल, तयार भयौ, पूर्णविराम कथा मनोवैज्ञानिक कथा हुन् । यी मध्ये अन्तराल कथामा यौनले निम्त्याएका सङ्घर्ष तथा विसङ्गतिको वर्णन छ भने तयार भयौ र पूर्ण विराममा यौन कुण्ठाका साथै परपीडन प्रवृत्ति र असन्तुष्टिको उद्घाटन गरिएको पाइन्छ ।

४.३ प्रतीकवादी प्रवृत्ति

भागीरथी श्रेष्ठ आफ्ना कथामा प्रतीकको राम्रो संयोजन गर्ने नारी स्रष्टा हुन् । उनले कथामा प्रतीक प्रयोगद्वारा कथावस्तलाई कलात्मक बनाउने काम गरेकी छन् । श्रेष्ठका पर्दा, त्यो कालो ढुङ्गा चाँदीको करूवा, सुन्दर झ्याल जस्ता कथाहरूमा प्रतीकको प्रयोग भएको छ । 'पर्दा' कथाको 'पर्दा' गरिबीको प्रतीकका रूपमा आएको छ भने त्यो कालो ढुङ्गा र चाँदीको करूवा धनको प्रतीक र सुन्दर झ्याल यौनका प्रतीकका रूपमा आएका छन् ।

४.४ अस्तित्त्ववादी-विसङ्गतिवादी प्रवृत्ति

समाजमा विसङ्गति रहन्छ तर मान्छेले विसङ्गतिभित्र पनि अस्तित्त्वको खोजी गरिरहेको हुन्छ भन्ने देखाउने प्रवृत्ति नै अस्तित्त्ववादी विसङ्गतिवादी प्रवृत्तिको सार हो । यस्ता कथामा मानवीयता खोजी गरिएको हुन्छ । श्रेष्ठको दह मौनता भित्र, चुनौती, दूरी जस्ता कथामा अस्तित्त्ववादी, विसङ्गतिवादी प्रवृत्ति पाइन्छ । यी कथाहरूमा नारी पीडित नारीले र नारी अस्तित्त्वको खोजी गरेको पाइन्छ ।

४.५ प्रकृतवादी प्रवृत्ति

प्रकृतवादी प्रवृत्ति भएका कथामा मानवीय जीवनको प्राकृतिक स्वतन्त्र विचरणको यथार्थताको खोजी गरिएको पाइन्छ । यस्ता कथामा खुल्ला यौनका चाहनाका कुराले समाजलाई नाङ्गो पार्न खोज्नु कथाको वैशिष्टय मानिन्छ । वचनबद्धता कथामा माधुरीले आफूलाई खुल्ला किताब भन्दै छाडा यौनको कुरा गरेको कारण कथा प्रकृतवादी बन्न पुगेको छ ।

४.६ स्वैरकल्पनात्मक प्रवृत्ति

कल्पनात्मक उडान भरिएका कथालाई स्वैरकल्पनात्मक प्रवृत्ति मानिन्छ । यस सङ्ग्रहका आँधी र अँध्यारो फाटेपछि कथामा स्वैरकल्पनात्मक प्रवृत्ति पाउन सकिनछ । आँधी र अँध्यारो फाटेपछि कथामा मानव जीवनका अभावलाई कल्पनाद्वारा पूर्ति गर्ने काम गरिएको पाइन्छ ।

४.७ व्यङ्ग्यात्मकता

भागीरथी श्रेष्ठका कथामा व्यङ्ग्यात्मकता पनि उत्तिकै सशक्त रूपमा रहेको छ । सामाजिक खराबी र विकृतिहरूप्रति व्यङ्ग्य वाण प्रहार गरी समाजको सुधार र परिमार्जन गर्ने उनको उद्देश्य रहेको छ । व्यङ्ग्य गरेको पात्रप्रति पाठकको घृणा जगाउने खुबी कथाकार श्रेष्ठमा छ । उनले समकालीन समाजका विकृति विसङ्गति, विषमता तथा वैयक्तिक वा राजनीतिक कमजोरी र स्वेच्छाचारीप्रति कडा व्यङ्ग्यका झटारो हानेकी छन् । विशेषत भूमिगत, अपराधबोध, घाम डुबेपछि कथामा व्यङ्ग्यात्मकताको प्रयोग अग्र स्थानमा रहेको पाइन्छ ।

४.८ निम्न तथा मध्यम वर्गीय पात्रको चित्रण

वर्गीय विविधतायुक्त समाजका निम्न तथा मध्यमवर्गीय समाजको चित्रणमा कथाकार श्रेष्ठको रूचि रहेको छ । विशेषता उनले नेपाली समाजका मध्यमवर्गीय जनजीवनका सङ्गति र विसङ्गतिलाई केलाउँदै निम्नमध्यम वर्गीय पात्रको सहानुभूतिपूर्वक अध्ययन गरेकी छन् । उनका कथाहरू मध्ये पर्दा, चिना कथाको इन्द्रमान, छिमेकी निम्नमध्यम वर्गीय पात्रको प्रयोग छ भने अन्तराल कथाको बाबु अँध्यारो फाटेपछि कथाको किशोर र भूमिबाट कथाकी पारु शर्मा मध्यम वर्गीय पात्रहरू हुन् । यिनीहरू मध्ये कसैले सकारात्मक त कसैले नकारात्मक पक्षको उद्घाटन गरेका छन् ।

४.९ मानवतावादी दृष्टि

मानव मूल्यलाई सर्वोपरि महत्त्व दिने श्रेष्ठका कथामा मानवतावादी दृष्टि प्रमुख रहेको पाइन्छ । मानवलाई मानवकै रूपमा हेरिनु पर्छ, जातपात उचनीच भन्ने भेदभावलाई जरैदेखि उखेलेर फ्याँक्नु पर्छ भन्ने उनको वैयक्तिक र साहित्यिक दृष्टि पनि हो । उनका भूमिगत, अपराधबोध, घाम डुबेपछि, दूरी, चुनौती र विश्वास-अविश्वास कथामा मानवतावादी दृष्टि पूर्ण रूपमा सम्बगाएको छ । विशेषतः अपराधबोध कथामा बेटीमायालाई आफूले गरेको अपराध बोध हुनु दूरी कथामा लोग्नेले छारेको पद्मालाई नरेशले स्वीकार्नु, मानवताका ज्वलन्त उदाहरण हुन् । यस प्रकार समानता, स्वतन्त्रता, भातृत्त्व जस्ता मानवतावादी आदर्श प्रति कथाकारको पूर्ण आस्था रहेको छ ।

४.१० उद्देश्यगत विविधता

भागीरथी श्रेष्ठका कथामा उद्देश्यगत विविधता रहेको पाइन्छ । सामान्यतः समाज सुधार र मनोरञ्जन प्रदान गर्ने उद्देश्यले लेखिएका उनका कथाहरू विशिष्ट उद्देश्य प्राप्तिमा पनि सफल छन् । उनले आदर्शन स्थापना गर्ने (भूमिगत घाम डुबेपछि, आँधी) समाजको यथातथ्य प्रस्तुत गर्ने (अँध्यारो फाटेपछि) व्यङ्ग्य प्रहार गरी समाज सुधार गर्ने (चाँदीको करूवा, सुन्दर झ्याल) रतिरागात्मक समस्या प्रस्तुत गर्ने (वचनबद्धता) उद्देश्यले कथाहरू रचना गरेकी छन् । उनका तत्तद विशिष्ट उद्देश्य प्राप्त गरेका छन् ।

४.११ निष्कर्ष

भागरथी श्रेष्ठ मूलतः सामाजिक यथार्थवादी नारी कथाकार हुन् । नेपाली समाजका सङ्गती तथा विसङ्गतिलाई उनका कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । समाजमा विद्यमान गरिबी, कुप्रथा, सङ्कीर्णता अन्धविश्वास, वेदना सङ्घर्ष, आडम्बर स्वेच्छाचारिता जस्ता विकृतिको यथार्यवत चित्रण गर्नु नै श्रेष्ठको कथाकारिताको महत्त्वपूर्ण उपलब्धी हो । श्रेष्ठले मनोवैज्ञानिक यथार्थलाई पहिल्याउने क्रममा यौनगत आकर्षण र विकर्षणलाई पनि आत्मसाथ गरेको पाइन्छ । यस्ता कथामा पात्रका बाह्य भन्दा आन्तरिक धरातललाई चियाउने काम गरिएको छ । भागीरथी श्रेष्ठ कथामा प्रतीकको राम्रो संयोजन गर्ने नारी स्रष्टा हुन् । उनले आफ्ना कथामा प्रतीक प्रयोगद्वारा कथावस्तुलाई कलात्मक सौन्दर्य बढाएकी छन् । विसङ्गत जीवनमा अस्तित्त्वको खोजी गर्ने काम पनि श्रेष्ठका कथाहरूमा भएको पाइन्छ । जसमा मानव अस्तित्त्वको लेखाजोखा गरिएको हुन्छ । कथामा प्राकृतिक रोमान्चलाई स्वतन्त्र विचरण गराई यौनको खुल्ला चर्चा प्रकृतवादीहरूले गर्ने गरेको पाइन्छ । यस कथा सङ्ग्रहको कतिपय कथामा औकात भन्दा बढी उत्तेजित पाराले कल्पना गरी स्वैर कल्पनाको प्रयोग गरिएको छ । कथाकार श्रेष्ठले कथाका माध्यमबाट समाज सुधारको अपेक्षा गरेको कारण व्यङ्ग्यात्मकताको प्रयोग पनि रहेको पाइन्छ । उनका कथाको व्यङ्ग्य सामाजिक र राजनीतिक अधिक रहेको पाइन्छ । भागीरथीले आफ्ना कथामा प्रायः जसो मध्यम वर्गीय पात्रको माध्यमबाट समाजको तत्कालीन अवस्थाको चित्रण गर्ने काम गरेकी छन् । कथालाई अनुकूल बनाउन मानवतावादी जीवन दृष्टि राखी समाज सुधारको अपेक्षा पनि गरेकी छन् ।

कथाकार श्रेष्ठका कथामा उद्देश्यगत विविधता रहे पनि मूलतः सामाजिक परिवर्तनद्वारा नै राष्ट्रिय चेतना आउन सक्छ भन्ने दृष्टिकोण राखी समाजलाई प्रमुख विषय बनाएको पाइन्छ ।

समग्रमा कथाकार भागीरथी श्रेष्ठ आधुनिक नेपाली कथा परम्परामा समसामयिक चरणकी सामाजिक यथार्थवादी नारी कथाकार हुन् । उनको भूमिगत' कथा सङ्ग्रह सामाजिक विषय केन्द्री कथा सङ्ग्रहका रूपमा देखिन्छ ।

परिच्छेद : पाँच

उपसंहार

५.१ सारांश

वि.सं. २०२३ देखि कथायात्रा सुरु गरेकी भागीरथी श्रेष्ठको पाँचौ कथासङ्ग्रह 'भूमिगत' (२०६२) हो । यस सङ्ग्रहमा जम्मा एक्काइ ओटा कथाहरू सङ्गृहीत छन् । त्यसरी नै यिनका अन्य कथा सङ्ग्रहहरूमा क्रमशः 'क्रमश' (२०४३), मोहदंश (२०४४), 'बिभ्रम' (२०५०), 'रङ्गीन पोखरी' (२०५०) हुन् । श्रेष्ठका यी पाँच ओटा कथा सङ्ग्रहमा छयासी (८६) कथाहरू र अन्य विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित भएका कथाहरू गरेर लगभग आठ दर्जन जति कथाहरू प्रकाशित भएका छन् । तापनि यस शोधपत्रमा भागीरथी श्रेष्ठको भूमिगत कथा सङ्ग्रहको मात्र विवेचना गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रलाई जम्मा पाँच परिच्छेदमा विभागजन गरिएको छ । पहिलो परिच्छेदमा शोधपरिचय, दोस्रो परिच्छेदमा कथाकार भागीरथी श्रेष्ठको जीवनी व्यक्तित्व र कथायात्रा, तेस्रो परिच्छेदमा भूमिगत कथासङ्ग्रहको विश्लेषण, चौथो परिच्छेदमा भागीरथी श्रेष्ठको कथात्मक प्रवृत्ति र पाँचौ परिच्छेदमा उपसंहार राखिएको छ । साथै त्यसपछि शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका सन्दर्भ सामग्रीलाई वर्णानुक्रमगत सूचीमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेदमा शोधपरिचय शीर्षकमा परिचय, समस्याकथन, उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, अध्ययनको औचित्य र महत्व, शोधको सीमाङ्कन, सामग्री सङ्कलन विधि सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि, शोधको रूपरेखालाई समावेश गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदको कथाकार भागीरथी श्रेष्ठको जीवनी, व्यक्तित्व र कथायात्रा शीर्षकमा भागीरथी श्रेष्ठको परिचय र साहित्यिक व्यक्तित्व, कथाकार भागीरथी श्रेष्ठका कृति लेखनका विविध आयामहरू, भागीरथी श्रेष्ठको व्यक्तित्व, र भागीरथी श्रेष्ठको कथायात्रा र प्रवृत्तिलाई देखाइएको छ ।

तेस्रो परिच्छेदको भूमिगत कथासङ्ग्रहको विश्लेषण शीर्षकमा कथा विश्लेषणका सैद्धान्तिक आधारहरू प्रस्तुत गरिएको छ भूमिगत कथा सङ्ग्रहका कथाहरूको विवेचना गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेदमा भागीरथी श्रेष्ठका कथात्मक प्रवृत्ति शीर्षकमा कथाकार भागीरथी श्रेष्ठका विविध खाले प्रकृतिलाई देखाउने काम गरिएको छ । यस परिच्छेदमा उनको कथालेखनमा देखा परेका यथार्थवादी प्रवृत्ति, मनोवैज्ञानिक यथार्थवादी प्रवृत्ति, प्रतीकवादी प्रवकृति, अस्तित्ववादी-विसङ्गतिवादी प्रवृत्ति, प्रतीकवादी प्रवृत्ति, स्वैरकल्पनात्मक प्रवृत्ति, व्यङ्ग्यात्मक प्रवृत्त, निम्न तथा मध्यम वर्गीय पात्रको चित्रण, मानवतावादी दृष्टि, उद्देश्यगत विविधता जस्ता प्रवृत्तिलाई विश्लेषण गरिएको छ ।

पाँचौ परिच्छेदको उपसंहार शीर्षकमा भूमिगत कथासङ्ग्रहको सारांश र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । साथै शोधपत्रको अन्त्यमा सन्दर्भग्रन्थ सूची राखिएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

'भूमिगत' कथाकार भागीरथी श्रेष्ठको पाँचौ प्रकाशित कथा सङ्ग्रह हो । यस सङ्ग्रहमा एक्काइस ओटा कथाहरू सङ्गृहित छन् । 'भूमिगत' कथा सङ्ग्रहमा मूलतः सामाजिक यथार्थवादको अवलम्बन गरिएको छ । कतिपय कथाहरूमा मनोवैज्ञानिक यथार्थवाद पनि रहेको पाइन्छ । यस कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत अधिकांश कथामा रैखिक कथानक ढाँचा रहेको छ । मध्यम (पृ.४ देखि पृ.१२) खालको आयाम रहेको यस कथा सङ्ग्रहमा ग्रामीण निम्न मध्यम वर्गीय पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । भूमिगत कथा सङ्ग्रहमा अन्तर्मुखी र बहिर्मुखी दुवै खालका पात्रहरूको समानुपातिक प्रयोग गरिएको छ । यस सङ्ग्रहका कथामा आन्तरिक र बाह्य दुवै दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरे पनि अधिकांशतः आन्तरिक दृष्टिविन्दुको प्रयोग रहेको पाइन्छ । भूमिगत कथा सङ्ग्रह अभिधात्मक र प्रतिकात्मक अर्धसापेक्ष कथानक ढाँचामा उनीएको पाइन्छ । संवृत रूपविन्यासको प्रयोगले कथालाई सरल बनाएको छ । यस सङ्ग्रहका कथामा उखान टुक्का, सरल र मानक भाषाको प्रयोग रहेको पाइन्छ । अधिकांश कथाहरूमा वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग रहे पानि कतै कतै संस्मरणात्मक शैलीको प्रयोग 'भूमिगत' कथा सङ्ग्रहको कथामा पाइन्छ ।

सामाजिक यथार्थवादलाई अङ्गालेर लेखिएको प्रस्तुत कथा सङ्ग्रह नारी उत्पीडनका केन्द्रकमा आवद्ध रहेको छ भन्न सकिन्छ । प्रस्तुत कथाका माध्यमबाट नारी र पुरुषको समानताको चाहना व्यक्त गर्न खोजिएको पाइन्छ ।

५.३ सम्भावित शोधशीर्षक

(क) भूमिगत कथासङ्ग्रहमा प्रयुक्त याथार्थवाद

(ख) भूमिगत कथासङ्ग्रहका नारी पात्रको अध्ययन

(ग) भूमिगत कथासङ्ग्रहको परिवेश विधान

सन्दर्भसामग्री सूची

कोइराला, पवित्रा (२०६३), “कथासङ्ग्रह कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

गौतम, कृष्ण (२०४७), *भागीरथी श्रेष्ठका कथा,* **मिर्मिरे,** (पूर्णाङ्क १७, वर्ष १८ अङ्क ३० फागुन-चैत्र, पृ. ५५-६३) ।

गौतम, देवीप्रसाद र घिमिरे, कृष्णप्रसाद (२०६८), **आधुनिक नेपाली कथा भाग-३** (सम्पा.) काठमाडौँ : साझा प्रकाशन ।

गौतम, हेमकुमार (२०५१), “भागीरथी श्रेष्ठको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रि.वि. ।

घिमिरे, कृष्णप्रसाद (२०६३), *आधुनिक नेपाली र २०२० पछिका प्रमुख प्रवृत्तिहरू*, **अभियान साहित्य प्रतिष्ठान,** (वर्ष ९, अङ्क ४, पृ. १९०-२१९)

घिमिरे, कृष्णप्रसाद (२०६५), *समसामयिक कथाको अपलोड,* **मधुपर्क** (वर्ष ४१, अङ्क ३, पूर्णाङ्क ४७० साउन, पृ. ११-१६) ।

((((((((, (२०६९), ***अनुसन्धानात्मक समालोचना,*** काठमाडौँ : के.बि.सी. पब्लिकेशन ।

त्रिपाठी, वासुदेव (२०५०), *भागीरथीको तेस्रो कथा,* **वान्की विभ्रम** (वर्ष १, अङ्क १९७ शनिवार, भाद्र १६, पृ. १३) ।

त्रिपाठी, सुधा (२०५९), महिला कथा लेखनको इतिहास, **समकालीन साहित्य**, (वर्ष १२, अङ्क ४, पूर्णाङ्क ४६, पृ. ४१-५१) ।

न्यौपाने, गिरिराज (२०६८), “समसामयिक नेपाली कथाका प्रवृत्ति”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रि.वि ।

पाण्डे, ज्ञानु (२०६५), *नेपाली कथा साहित्यमा नारी हस्ताक्षर र समवयस्क तीन नारी स्रष्टा,* **मधुपर्क**, (वर्ष ४१ अङ्क १, पूर्णाङ्क ४६८, पृ. १९-३२) ।

पाण्डे, सीता (२०६५), *भागीरथी श्रेष्ठको यस्तो एउटा आकाश,* **नवरस** (वर्ष ८, अङ्क ३८, पृ. १३-१९) ।

पोखेल, माधवप्रसाद (२०५९), *भागीरथी श्रेष्ठका कथाको एक झल्को,* **समकालीन साहित्य** (पूर्णाङ्क ४६, पृ. १२५-१३७) ।

बराल, ईश्वर (२०३७), **झ्यालबाट कथा सङ्ग्रह** (सम्पा.) काठमाडौँ : साझा प्रकाशन ।

..........., *भागीरथी श्रेष्ठकृत जीवनदानमा प्रयुक्त क्रिया-क्रियापद तत्सम्बद्ध वाक्य* **साप्ताहिक विमर्श**, (वर्ष १८ अङ्क २३, पृ. ३८-४५) ।

भट्टराई, गोविन्दराज (२०६५), *नेपाली कथामा उत्तर आधुनिकताको प्रारम्भिक सर्वेक्षण,* **मधुपर्क** (वर्ष ४१ अङ्क १ पूर्णाङ्क ४६८, पृ. ९-२५) ।

भण्डारी, गोविन्दराज (२०४७), *डा. बरालको आलोचनाको तरबार,* **साप्ताहिक विमर्श**, (वर्ष २० भाद्र १५, पृ. २५-३१) ।

राई, कल्पना (२०६३), "तिम्री स्वास्नी र म कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन", अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

लुइटेल, लीला (२०५९), *महिला लेखन र आधुनिक नेपाली कथा,* **समकालीन साहित्य** (वर्ष १२, अङ्क ३, पूर्णाङ्क ४५, पृ. १४४-१५४) ।

शर्मा, मोहनराज र राजेन्द्र सुवेदी (२०४९), **समसामयिक साझा कथा**, (सम्पा.) काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

श्रेष्ठ, भागीरथी (२०४६), **यस्तो एउटा आकाश**, काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।

........., (२०६२), **भूमिगत**, काठमाडौँ : साभका प्रकाशन ।

श्रेष्ठ, दयाराम (२०६६), **अभिनव कथाशास्त्र**, (प्र.सं.) काठमाडौँ : पालुवा प्रकाशन ।

((((((((, (२०६७), **नेपाली कथा भाग-४,** (चौ.सं.) साझा प्रकाशन, काठमाडौँ ।

सुवेदी, राजेन्द्र (२०५१), **स्नातकोत्तर नेपाली कथा**, (सम्पा.) काठमाडौँ : साझा प्रकाशन ।